

STOWARZYSZENIE POLSKO SERBOŁUŻYCKIE PRO LUSATIA
INSTYTUT HISTORII UNIwersYTETU OPOLSKIEGO

Pro Lusatia

Opolskie Studia Lużycoznawcze

Tom 7

Opole 2008

Redaktor:
Mariusz Patelski

Zespół redakcyjny:
**Mikołaj Iwanow, Zbigniew Kościów,
Krzysztof Stecki, Małgorzata Świder, Krzysztof Tarka**

Sekretariat redakcji:
Piotr Pałys

Adres redakcji:
ul. Strzelców Bytomskich 2, 45-084 Opole

Recenzent:
doc. PhDr. Petr Kaleta Ph.D.

Skład:
Michał Hęciak - Complex Design

ISSN 1642-1931

SPIS TREŚCI

Studia i artykuły:

- Jaroslav Šůla (Hradec Králové)** s. 6
Dějiny severozápadních Slovanů v české krásné literatuře
- Tomasz Derlatka (Lipsk)** s. 23
*O możliwych interpretacjach motywu Siwy
w utworze Wišnina Jurija Kocha*
- Werner Meschkank-Měškank (Chociebuż)** s. 35
Zapusty – nigdyś cały tydzień obchodzone!
- Tomasz Ciesielski (Opole)** s. 49
*General Jan Paweł Sybilski. Polak w XVIII-wiecznej armii
saskiej i właściciel dóbr ziemskich na Łużycach*
- Mikołaj Iwanow (Opole)** s. 67
Idea serbołużyckiej autonomii a Związek Sowiecki
- Goro Christoph Kimura (Tokio)** s. 76
*Jak utrzymuje się język łużycki?
- na przykładzie katolickiej gminy serbołużyckiej*
- Ken Sasahara (Tokio)** s. 91
Němske wliwy na hornjoserbšćinu pola młodźiny w rěčnym teksće
- Krzysztof Kleszcz (Opole)** s. 98
Sytuacja językowa na Śląsku Opolskim
- Bożena Itoya (Warszawa)** s. 114
Dwujęzyczność jako bariera rozwoju górnołużyckiej leksykografii

- Piotr Pałys (Opole)** s. 130
Związki Serbołużyczan ze Śląskiem. Wstępny zarys problematyki
- Mariusz Patelski (Opole)** s. 139
Sytuacja Serbów Łużyckich w zjednoczonych Niemczech. Na marginesie manifestacji berlińskiej z 29 maja 2008 r.
- Krzysztof Stecki (Opole)** s. 150
Sytuacja narodowościowa na Opolszczyźnie w świetle ostatniego spisu powszechnego
- Recenzje i omówienia:**
- Slovanský svět očima badatelů a publicistů 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 50. výročí úmrtí Ludvíka Kuby (Opole 16. – 17. listopadu 2006), red. P. Kaleta, L. Tyllner, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2007, ss. 243*
- Bożena Itoya (Warszawa)** s. 156
Jazyk, jímž porozumíš větru. Antologie lužickosrbské poezie. Edice Kvadria – svazek 5, vybral uspořádal a přeložil Milan Hrabal, ilustrace Isa Bryccyna, nakladatelství poezie Protis, Praha 2007, ss. 223
- Petr Kaleta (Praga)** s. 163
- Kronika:**
- Międzynarodowa konferencja naukowa: *Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia ustawy serbołużyckiej.* Opole, 8 kwietnia 2008 r.
- Piotr Pałys (Opole)** s. 165

Oddajemy w Państwa ręce kolejny tom naszego rocznika. Oprócz przygotowanych specjalnie z myślą o „Pro Lusatii” artykułach Jaroslava Šůli z Hradca Králové, Tomasza Derlatki z Lipska, Wenera Měškanka z Chociebuża oraz reprezentantów opolskiego środowiska naukowego - Tomasza Ciesielskiego i Mikołaja Iwanowa, zdecydowaliśmy się opublikować tutaj także referaty wygłoszone w trakcie zorganizowanej 2 grudnia 2008 r. konferencji naukowej: *Łużyce i Śląsk Opolski przykładami regionów dwujęzycznych i dwukulturowych*, w której wzięli udział naukowcy z Opolą, Tokio i Warszawy. Tom uzupełniają dział recenzji i omówień oraz kronika.

Redakcja

Jaroslav Šůla (Hradec Králové)

Dějiny severozápadních Slovanů v české krásné literatuře

Dějiny polabských a pobaltských Slovanů nikdy nepatřily k profilovým tématům české historiografie, i když se sporadicky objevovaly v českém populárně naučném a odborném tisku již v první polovině XIX. století¹. Určitá, ale nesystematická pozornost byla věnována politickým dějinám, jazykovědě, numismatice, kultuře, náboženství, germanizaci atd.² jednotlivých kmenů a státních útvarů těchto západních Slovanů (s výjimkou Srbů, respektive Lužických Srbů). Vzhledem k této skutečnosti je pochopitelné, že historie polabských a pobaltských Slovanů se v české krásné literatuře objevuje jen výjimečně – na rozdíl od historiografie a krásné literatury polské. V tomto krátkém příspěvku chci poukázat, jak jsou vnímány dějiny těchto Slovanů v českém historickém románu, básnictví a dramatické tvorbě.

První generace českých slavistů se stýkala s lužickosrbskými studenty v Praze již koncem XVIII. století³. Je nasnadě, že si čeští slavjanofilové rozšiřovali znalosti o polabských Srbech a zcela zákonitě též znalosti o historii a jazyku jejich severních slovanských sousedů; lužičtí studenti a seminaristé zřejmě českým slavistům zprostředkovali četbu tehdejší německé literatury týkající se tématu. Z těch českých slavistů, kteří tehdy věnovali svůj zájem severozápadním Slovanům, vyniká zejména slovenský vědec, písař česky a pracující v Praze, Pavel Josef Šafařík/Pavol Jozef Šafařík (1795–1861)⁴, jehož dílo *Slovanské starožitnosti*⁵ se pro další slavisty, laické i odborné, stalo nepostradatelným odrazovým můstkem k dalšímu polabsko-pobaltskému bádání. Tiskovou vědeckou tribunou, umožňující publikaci nových výsledků, se stal roku 1827 založený Časopis společnosti vlastenského Museum v Čechách (ČČM; dnes Časopis Národního muzea v Praze, ČNM)⁶. V druhé polovině XIX. století byly již i v dalších českých časopisech otiskovány články o historii severních Slovanů. Velkým pokrokem, který uzavíral první, nejstarší českou epochu polabsko-pobaltského slavistického bádání, bylo vydání tzv. Riegrova

naučného slovníku za autorské spolupráce několika renomovaných badatelů, kteří ve výstižných heslech s odkazy na stávající literaturu podali obraz severozápadní Slavie, jejích dějin a kultury, i biogramy knížecích rodin a jejich představitelů (byl to zejména Josef Perwolf , ale i někteří další: Jiljí Vratislav Jahn, Jakub B. Malý aj.)⁷.

Prvým autorem, který napsal historický román s tematikou pobaltských Slovanů, je slovenský evangelický kněz **ThDr. Josef Miloslav Hurban**, spisovatel a národovec, spolupracovník L. Štúra, účastník Slovanského sjezdu v Praze roku 1848, píšící česky i slovensky (1817–1888)⁸. Hurbanova dvoudílná novela je nazvaná **Gottšalk. Dějepisná pověst' z XI. Století**⁹.

Romantický text, sledující dějiny Obodritů v letech 1058 – 1066, v době vlády knížete Gottšalka (1042–1066) naplněné boji s Němci a Dány a prosycené bojem křesťanství s domácím pohanstvím na Rujaně a v Obodritsku, je faktograficky opřen o Slovanské starožitnosti P. J. Šafaříka a o dosud vydané německé kroniky, především o Slovanskou kroniku bošovského kněze Helmolda, a o dílo, které napsal dánský kronikář Saxo Grammaticus. Novela se silným protiněmeckým nábojem, ukazující myšlení obodritských předáků při řešení neřešitelné trojčlenky pohanství-křesťanství-budoucnost národa, je samozřejmě obohacena o milostný vztah pohanky Jarmily, dcery knížete Gottšalka, a obodritského předáka Jarboda Neletyče, končí Gottšalkovou smrtí při velkém povstání roku 1066 proti křesťanům a Němcům.

Po více než dvaceti letech, roku 1883, vydal katolický kněz **Václav Beneš Třebízský** (1849–1884)¹⁰ skutečný román, který nazval **Královna Dagmar**. Dagmar, vlastním jménem Markéta, byla dcerou českého krále Přemysla Otakara I. (1197–1230) a jeho první manželky Adély Míšeňské. Narodila se roku 1186, byla zasnoubena dánskému králi Valdemarovi II. Vítěznému (1202–1241). Svatba se konala v Bukovci (Lübeck) roku 1205. Princezna přijala v Dánsku jméno Dagmar. Dánsko tehdy ovládalo jižní břehy Baltického moře se slovanským obyvatelstvem. Královna se zastávala utiskovaných Dánů i Slovanů a její milosrdenství se vtisklo do paměti současníků, kteří o ní skládali písně. Zemřela 24. 5. 1213, je pochována po boku svého královského manžela v Ringstedu, ale její památka přetrvávala staletí.

Spisovatel ve svém románu, situovaném do přelomu XII. a XIII. století, líčí život princezny, její kontakty s dožívajícím pohanstvím v Čechách i v Bodrcku, provází nás obodritskou zemí a líčí povstání Bodrců, kteří dobyli hrad Grabov. Vystupuje zde též fiktivní postava českého kněze Dobroslava, který se snaží realizovat misijní poslání a vysvětluje Bodrcům zásady křesťanství ve slovanském jazyku a jako kdysi sv. Vojtěch umírá na slovanské půdě, zabit německými feudály při nájezdu na Obodritsko. Umírající kněz si zoufá: „Dílo mé skončeno, ale nehotovo ... nehotovo. A po mně není nikoho, kdo by se ujal práce mé ... zcela nikoho. Přinesl jsem v oběť všecko ... i svůj život ... Můj Bože – a přece – dílo nehotovo ... Kdo je zakončí? ... Či že opravdu souzeno, aby zde slovanský hlahol vymizel? ... Vidím poušť ... děsnou poušť – a na té poušti hrob na hrobě.“ Rovněž nehistoricky je zde vyličené jakési spojenectví dánsko-bodrcké v bojích proti německým feudálům. Zde ovšem Třebízský si upravuje historická fakta podle svých představ, jak dějiny měly kráčet. Toto líčení ve druhém dílu – celkově má román čtyři díly (vlastně: oddíly) – připomíná čtenáři spíše luznou pohádku nebo autorovu „opravu“ minulých dějů, které se měly uskutečnit dle jeho vize. Třebízského tklivé, až sentimentální líčení je na straně utiskovaných Slovanů a milosrdné princezny. Třebízský se již mohl opřít o hojnější odbornou literaturu, i když v rámci své spisovatelské licence se někdy vědomě prohřešuje proti historické skutečnosti (např. romanticky dává obživnout knížeti Niklotovi, který padl v boji už roku 1160). Román Královna Dagmar – rozsahem autorova největší práce – patří k vrcholům literární tvorby Třebízského, byl u českých čtenářů velice oblíbený (roku 1970 vyšlo jeho dvanácté vydání) a autor ho samozřejmě také zpestřuje intermezzem o nenaplněné lásce českého šlechtice Soběhrda Černína k Přemyslově dceři Markétě.

Do X. století a na území zejména lutických Stodoranů nás vrací román českého učitele a pilného spisovatele knih s tematikou prehistorie a protohistorie, nazvaný **Meč proti meči. Příběhy z dob zakládání českého státu a pádu Polabských Slovanů**. Jeho autorem je **Eduard Štorch** (1878–1956)¹¹. Román není určený pouze mládeži, které by měl přibližovat události z let 927–955. Nejde již o plačtivý text, autor se dobře orientuje v četné odborné literatuře (nejen české) a vydaných pramenech a děj podřídil tehdejšímu stavu poznání slovanských a německých dějin¹².

E. Štorch román napsal roku 1940, ale mohl být vydán až roku 1947 (knihu ilustroval Jurij Wowk), neboť zachycuje zápas slovanských kmenů za svobodu v době německého krále Jindřicha Ptáčníka (919–936) a jeho syna Oty I. (936–973, od roku 962 císař) a obsahuje jinotajné narážky¹³.

Text románu je totiž i politickým vyznáním E. Štorcha (a vlastně nejen jeho), který poukazuje na tisíciletý boj západních Slovanů proti dobytčným německým feudálům a jejich imperialistickým nástupcům. Děj, odehrávající se dílem v Čechách, dílem ve Stodoransku a dílem na německých královských hradech, je spojován osudy stodoranských hrdinů a jejich saských protivníků a pochopitelně je zmiňován i historicky doložený milostný románec mladého Oty se stodoranskou princeznou, který vyústil v narození chlapečka, pozdějšího mohučského arcibiskupa Viléma. Autor správně analyzuje příčinu roztržky mezi přemyslovskými bratry Václavem a Boleslavem (končící bratrovraždou) pro jejich rozdílné názory na další vztah k německým sousedům (ovlivněný původem jejich lutické matky Drahomíry), nikoliv jako boj pohanství a křesťanství¹⁴. Probírá etapy bojů Jindřicha Ptáčníka a Oty I. proti Slovanům (roku 929 u Lenčina, vyvraždění třiceti lužických a stodoranských předáků na pokyn markraběte Gera roku 939 i prohranou bitvu na řece Reknice roku 955). Dobyvačné cíle německých feudálů autor demonstruje na rozhovoru Jindřicha Ptáčníka s jeho synem: „Hle, tu dole se blyští široké Labe mezi dubinami! Můžeme říci, že Labe je naše, ale tam v dálce, kam ani nedohlédneš, je druhá veliká řeka, Odra. Tvým úkolem bude, abys jí dosáhl.“ ... „Ani na Odře se nezastavíme. Za ní jsou Poláci, stejně zatvrzelí pohané jako Lutici. I na ně jednou dojde. Přinutíme je přijmout pravou víru.“ „A naše panství!“ vpadl Ota. „I to se stane“, potvrdil král¹⁵. A ještě vkládá spisovatel umírajícímu králi do úst svůj odkaz a příkaz: „Budoucnost naší říše leží na východě. Já jsem upevnil naše panství po celém Labi, ty je musíš rozšířit až k Odře! Celá Sclavania leží před tebou otevřena ... Já se nevyznám v tom učeném latinském jazyce zrovna jako ty – my oba přece nepotřebujeme umět číst ani psát – ale tolik vím, že Sclavanie znamená zemi Slovanů, zemi otroků. A pamatuj – jsou to naši otroci! Věřím, že jednou náš meč zasáhne i dalekou Vislu ...“ ... „My jim neseme kříž a spasení, Slované nám za to musejí sloužit! Tak si to přeje Bůh – jen se zeptej kněží! Nestav se, milý synu, proti vůli boží, a pokračuj v mém díle! Nepodmaníme-li si Slované my, zhltnou jednou oni nás, neboť

je jich množství ohromné, jsou bez počtu! Naše štěstí, že si Slované nejsou vědomi své síly ... A proto ty nesmíš čekat, musíš dosáhnout Odry dříve, než oni nás vrhnou zpět za Labe ... K východu, můj Oto, k východu namiř – to je můj odkaz tobě, má poslední vůle!“¹⁶. Otův bratr Bruno, církevní hodnostář a panovníkův rádce, měl stejný názor na expanzivní saskou politiku: „Nelze nám ustát v postupu na východ. Jsme národ velký a silný, potřebujeme mnoho země a vezmeme si ji, kde je – na východě. Kdyby měl Ota upustit od bojů se Slovy, musil by svou říši šířit na jinou stranu. Velkému ptáku třeba velkého hnízda.“ ... „Na sever nemůžeme, tam je moře, na západě jsou silné křesťanské říše, a na jihu, kde jsou státy slabé, stojí nám v cestě veliké Alpy.“¹⁷ Román končí ústupem zbytku poražených lutických bojovníků od Reknice do lesů: Zakrvácený Ljut se zastavuje a vytaseným mečem hrozí: „Ještě není všemu konec, Němci! Ještě jsme nepodlehli docela. I kdyby z nás, polabských kmenů, zbýval už jen poslední hlouček, nebudeme vašimi otroky! Ej, mocný bůh Triglav mluví teď mým hlasem k vám: My tu nakonec přece jen zvítězíme! Naše vítězství přijde, přijde jistě, kdyby to mělo i tisíc let trvat! My bojujeme za pravdu boží a poslední Polabané přece jednou šlápnou na vaši zpupnou šíji a uvidí vaši mocnou říši ležet u svých nohou. Věční bozi vás ztrestají a osud váš se naplní!“ Jak říká autor, vidina junáka Ljuta se splnila. Za tisíc let zápasů, za slavného roku 1945 poslední Polabané, Lužičtí Srbové a také Čechové vstali na zříceninách německé říše k novému životu v štěstí, svobodě a míru. Podle Štorchova názoru nikdy už Němec Slovana nezotročí!¹⁸

Téměř současně vyšel román s baltickou (ránsko–obodritskou) tematikou, nazvaný **Na východ od Labe. Historický román z XII. století**¹⁹. Jeho autorem byl básník a prozaik, středoškolský profesor **Josef Müldner** (1880–1954)²⁰. Byl cestovatel, propagátor slovanské vzájemnosti a zanícený přítel polského a kašubského národa. Dojmy z cest uplatňoval ve svých odborných pracích. Zajímala ho slovanská problematika, útlak západních Slovanů v současnosti i minulosti od německých nacionálů, a geopolitika, takže dospěl k politizujícím esejím, v nichž se ujímal zejména Lužických Srbů, Kašubů, Poláků a Jihoslovanů. Stále připomínal (již v letech před II. světovou válkou!) potřebu přístupu slovanských států k moři pro jejich rozvoj, kritizoval tzv. gdaňský koridor a upozorňoval na nebezpečí, které z něho může Polsku vzejít²¹.

V úvodu svého románu vysvětluje své pracovní postupy a dedikuje knihu „dvěma milovaným národům, kteří zastavili pochod od Labe na Východ, českému a polskému, aby jim byl ve vážné chvíli výstrahou. Nepoučí-li je – byly životy a práce nás všech, kteří jsme o jejich dohodu čtyřicet let usilovali, – zbytečné.“²². Před vlastním textem J. Müldner uvádí seznam osob vystupujícím v románu, které jsou doloženy písemnými prameny, i těch, které doložené nejsou. K románu přistupoval po pečlivém studiu kronik (zejména Helmoldovy) a odborné literatury. Nastavuje zrcadlo germánské lstivosti, věrolomnosti, zaslepenosti a křesťanskému fanatismu, nezřízené lakotě, touze po moci i po slovanském území. Děj románu je ohraničen lety 1156–1170, odehrává se na území Obodritů a Vagrů a končí na území lutického kmene Dolenčanů. Začíná návštěvou Helmoldovou, doprovázejícího stargardského biskupa Geralda, u knížete Pribyslava, zničením pohanského obětiště a pokračuje výbuchem války roku 1160, vedené s nesmírnou krutostí, kterou vypočítával slovanský kníže: „Když přepadnete naši vlast, opouštíme vesnice a města, abychom zachránili holé životy, a po válce se vrátíme do pustin, v něž jste proměnili kvetoucí naše kraje. Kdy bylo vám tak třeba učinit? Vy vraždíte starce, znásilňujete ženy a děti, mučíte a upalujete hromadně v kolnách.“²³. Jak vypadaly nájezdy germánských vojáků do slovanských krajů líčí autor na základě kronik: „Slovanské ženy, zastižené před Labem, staly se kořistí opilců ... podávali si ukořistěné ženy z ruky do ruky, až hynuly nesčetněkrát opakovaným násilím, zaléhali umírající bezvládně těžkou, opilou hmotou svých těl a pak je házeli do řek, které odnášely jejich mrtvoly k moři. Ženám v naději otvírali ostrými noži napjaté životy a zárodky příštích pokolení předhazovali dravcům; zneuctěným nedospělým dívkám nařezávali nadra a zalávali jejich útlá těla vařící smolou. ... Holzati a Sasové neznali ohledu ani soucitu, který nebýval hostem jejich srdcí. Kypěli nenávistí, kterou v nich pohraniční služba a velmožové vždy nově rozdmýchávali, jako by nikdy jediné věty Kristovy víry neslyšeli. Doba, kterou prožívali, nebyla příliš vzdálena a cizí stavu, ve kterém žili do pokřtění. Nepřestavše být lstivými lupiči, vraceli se k surovému řemeslu, barbarské úkladnosti a zvířecí divokosti, kterou Karel Veliký ohněm a mečem z nich vyháněl. Jsouce vázání přísnými předpisy církve a státu, ukazovali jenom Západu tvář křesťanů; na Východ jimi obmezování nebyli, tam uplatňovali

beztrestně z vůli a vybíjeli všechny zděděné pudy, zvláště když se hubení Slovanů stalo zásluhou a vražda bezbranného, důvěřivého příslušníka nenáviděného plemene byla kladena na roveň hrdinství. Jejich povaha byla rozdvojena: odvrácení Západu obnažovali zarostlé hlavy, skláněli se v předstírané pokoře a křížovali, – na Východ cenili zuby a mávali franskými meči, které svírat v pěsti už proto bylo čestnou výsadou, že se nesměly prodávat Slovanům pod přísnými tresty.^{24 24)} Názory německé šlechty charakterizuje autor takto: „Nestačí vraždit tento slovanský lid zálučně při přátelských schůzkách a předstíráním smluv, které se mají při hostině podepsat. Je třeba pohany vhánět do stodol a hromadně je upalovat, když je velká nouze o dříví; škoda ohně pro jednoho člověka, když, žel, jiných zhoubnějších prostředků po ruce není, a třikrát blažen budiž ten, jehož smrt bude zaplacená deseti nepřáteli.“²⁵ Román zachycuje smrt knížete Niklota roku 1160 a pokračující boj jeho synů proti saskému vévodovi Jindřichu Lvovi, sídlícímu ve městě Lubica (Lübeck). V bojích došlo k opanování vagerského města Stargard a k jeho připojení k vévodově území. Děj končí bitvou u hradu Dymin poblíž Dolenského jezera a porážkou Slovanů roku 1170. Autor pro zvýšení pravděpodobnosti a dokreslení reálií používá slova z drevanštiny a pobaltské slovinštiny. Samozřejmě že je román obohacen o lásku slovanského děvčete Miliby ke knížeti Měčislavovi (obě postavy nejsou historicky doložené); na druhé straně J. Müldner nezachytil poslední boje Niklotových synů Přibyslava I. a Vratislava.

Po Müldnerově románu nebyl až do dnešních dnů vydán žádný další český román s tematikou minulosti severozápadních Slovanů. Po pětadvaceti letech, v roce 1971, však vyšel soubor povídek z historie západoslovanského území, které její autor **Ing. Alexej Pludek** (1923–2002)²⁶ nazval **Pověsti dávných časů**²⁷. Autor, redaktor a spisovatel, byl vlivem výchovy svých rodičů slavjanofilsky založen²⁸.

Knihy, dedikovaná „Srbským přátelům v Lužici“, obsahuje celkem 12 literárně zpracovaných pověstí v tomto pořadí: *O Sámovi, který v čele Slovanů svrhl avarskou porobu, porazil krále Franků a stal se panovníkem první slovanské říše; O Miliduchovi, největším ze srbských vojevůdů v Lužici, o jeho boji proti císaři Franků a o jeho hrdinské smrti*²⁹, *O Rostislavovi, který uvedl na Moravu věrozvěsty, ubránil se Němcům a založil velikou říši, ale nakonec se sám stal obětí úkladů; O Tuhomírovi, jenž se stal*

zrádcem, veden dobrým úmyslem oklamat Němce, zapomenuv, že zrada je zradou vždycky; O Mstivojovi, který usmířil Obodrity s Velety, vyhnal Němce za Labe a dobyl Hamaburk, ale nakonec se mu dostalo nevděku³⁰; O Svarožicovi, největším ze slovanských bohů na pomezí, o jeho vládě skrze vrchního žrece v Radohošti a o jeho osudové sudbě; O Příbyhněvovi, jenž se stal mstitelem svého lidu, vytvořil velkou říši, ale nešťastně Slované znesvářil³¹; O Krutomyslovi, nejslavnějším z obodritských knížat, jemuž byli poddáni i Němci a jenž zaplatil svou nerozvážnost smrtí³² i O Niklotovi, posledním velkým knížeti Obodritů, o jeho statečném boji proti Němcům a o léčce, do níž nešťastně upadl; O Domaborovi, výmluvném velmoži z ostrova Rujany, jenž raději zemřel v plamenech, než aby přežil zkázu své země³³; O Příbyslavovi, o jeho úsilí zachránit bratra Vratislava, a jeho přátelství s Pomořany a o beznaději, do níž nakonec upadl³⁴; O Přemyslovi, jenž překazil úmysly rozdělit Čechy, upevnil jednotu zemí koruny české a vytvořil val proti rozpínavosti Němců³⁵. Pověsti dávných časů měly úspěch, druhé vydání vyšlo roku 1976 a třetí, přepracované a rozšířené vydání roku 1983³⁶. Přínos Al. Pludka k českému poznání dějin polabsko-pobaltských je záslužný tím, že jeho pověsti jsou určeny především české mládeži a měly by přispět k jejímu vlasteneckému citění. Bohužel, spisovatel nenašel následovníka, je prozatím posledním českým spisovatelem – prozaikem, který se touto tematikou zabýval.

„Aj, zde leží zem ta před okem mým slzy ronícím,
někdy kolébka, nyní národu mého rakev.
Stůj, noho! posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš.
K obloze, Tatry synu, vznes se, vyvýše pohled,
neb raději k velikému přichyl tomu tam se dubisku,
jenž vzdoruje zhoubným až dosaváde časům.
Však času ten horší je člověk, jenž berlu železnou
v těchto krajích na tvou, Slávie, šíji chopil.
Horší nežli divé války, hromu, ohně divější,
zaslepenec na své když zlobu plémě kydá.
Ó věkové dávní, jako noc vůkol mne ležící,
ó krajino, všeliké slávy i hanby obraz!
Od Labe zrádného k rovinám až Visly nevěrné,
od Dunaje k hltným Baltu celého pěnám:

krásnohlasý zmužilých Slovanů kde se někdy ozýval,
aj, oněmělt' už, byv k úrazu zášti, jazyk.
A kdo se loupeže té, volající vzhůru, dopustil?
Kdo zhanobil v jednom národu lidstvo celé?
Zardi se závistná Teutonie, sousedo Slávy,
tvé vin těchto počet spáchaly někdy ruce,
neb krve nikde tolik nevyžil černidlaže žádný
nepřítel, co vylil k záhubě Slávy Němec.
Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážit každou,
ten kdo do pout jímá otroky, sám je otrok.”

Tak začíná předzpěv básnické sbírky **Slávy dcera**, kterou napsal evangelický kněz a univerzitní profesor slovanských starožitností **Jan Kollár** (1793–1852)³⁷. *Slávy dcera* v podobě, jak ji známe dnes, však vznikala postupně. První část byla vydána roku 1821 pod názvem *Básně* (obsahovala 86 znělek), poté byl počet znělek rozšířen a Kollár jim předradil velkolepý *Předzpěv*, takže sbírka vyšla roku 1824 v Pešti (kde byla cenzura mírnější) s názvem *Slávy Dcera*. Jednotlivé oddíly autor nazval *Zála*, *Labe*, *Dunaj*. Nové, rozšířené vydání vyšlo roku 1832 a počet znělek vzrostl na 615 a přibyly IV. a V. zpěv. Autor se opíral o kronikařské zprávy, staré pohanské obřady, pověry a pověsti. Důraz kladl na panslavismus, Slovany představil jako jeden národ. Vzhledem k uplatněnému množství jmen a událostí musel pro objasnění opatřit dílo rozsáhlým komentářem nazvaným *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy Dceře*. Další vydání z roku 1845 bylo obohaceno ještě sedmi znělkami a vydání z roku 1852 obsahovalo již 645 znělek³⁸.

Zpěv I. se jmenuje *Sála* (129 znělek), zpěv II. *Labe, Rén, Vltava* (146 znělek), zpěv III. *Dunaj* (124 znělky). Tyto první tři zpěvy provázejí čtenáře po slovanských krajinách a jsou oslavou jejich minulosti a krásy krajiny. Zpěv IV., *Lethe* (133 znělky), je oslavou zasloužilých Slovanů, kteří přebývají ve slovanském nebi, zatímco *Acheron*, V. zpěv (113 znělek), je přehlídkou škůdců slovanských kmenů, kteří byli odsouzeni do pekla. Oba poslední zpěvy uvádějí příklady z dějin severozápadních Slovanů. Závěrečná znělka celé sbírky dává „naučení“ bratřím i sestrám: „učte se svůj národ milovati. Hučte, Tatry, hlas ten k Horám Černým, hučte, Krkonoše, k Uralům: Peklo zrádcům, nebe Slávům věrným.“

Další básník, který se případně jmenuje **Svatopluk Čech** (1846–1908)³⁹, vystudoval práva, ale od roku 1878 se zcela věnoval redaktorské a literární dráze. V jeho díle se promítají vlastenecké, slovansky orientované ideály českého národního hnutí. Roku 1884 vydal knižně rozsáhlou báseň **Slavie**. Je to popis a kritika současných poměrů ve slovanském světě, zarámované do vzpomínek a výpovědí účastníků plavby lodí za lepší budoucností. Autor tepe vzájemné animosity slovanských národů, dávné i nedávné příkopy vykopané mezi Poláky a Rusy, mezi Srby a Chorvaty, Čechy a Slováky, které překážejí cestě k porozumění a společnému postupu. Čechova báseň je naplněna utopistickým panslovanstvím podle Kollárova vzoru a končí smířením Poláků a Rusů. Vzpomněl s nostalgií i Lužic: „Již hynou, hynou ty lužické dvě sestry, slabé, siré ve vratkých člunech, s malátnými vesly uprostřed nepřátelské spousty čiré a klesnou as, kam bratři jejich klesli!“ Následujícího roku vydal epos **Dagmar**. Schéma eposu je dané dosud známými prameny, a v podstatě je známe již z Třebízského románu. Ústy dánského šlechtice pana Alberta z Eskildö se dozvídáme o bojích Pobalt'ánů s Vikingy a Dány, dánská loď veze po Odře princeznu, která se seznamuje s vyvrácením Vinety. Po příjezdu do Dánska oroduje Dagmar u Valdemara za porobené Slovany (zpěv III., nazvaný Svatební dary) a tato pasáž je velice tklivá:

„Pod tvým žezlem, drahý, v bídě nevýslovné
hynou nešťastného kmene trosky skrovné.
Lid ten cizí tobě; ale mému rodu
pokrevním jest bratrem. S pohnutím zrak vlahý
v žalné jeho tváři stíhá známé tahy,
pozoruje v žití mnohou tklivou shodu,
a když mluva jeho k uchu zaševlí,
srdce zachvěje se v urychleném tluku:
domníváť se slyšet ohlas drahých zvuků,
jež mi nad kolébkou zpěvem sladkým zněly.
Nešťastný lid Vendů! Vypil na dno kalich
bolesti a hanby, strastí neskonalých!
Ukrutnou štván sudbou, věčně krví zbrocen,
věky snášel útrap míru vrchovatou
a teď ve smrtelných mukách, navždy zhrocen,

vítězům se svíjí pod železnou patou.
Jeho vísky v rumech černých pochovány,
cizinec mu běře pastviny a lány,
a Sláv bídný, štván od dědičného prahu,
bez přístřeší bloudí; ve pralesů šei
o brlohy skalní rve se s divou zvěří –
přec mu vítanější zvěř ta cizích vrahů.
A kde zůstaly mu rodné posud luhy,
utlačen tam vleče rabství okov tuhý,
klesá tíhou platů, vydán bez ochrany
zvůli cizích pánů; očím jeho kalným
nekyne svit spásy s žádná, žádná strany –
hrob jen konec nese útrapám těm palným.“

Epos je obohacen o románek krále Valdemara s portugalskou princeznou Berengarií a o motiv mořské ženy, kterou byla Slovanka a které Dagmar dovolila odejít na Rujanu, aby dožila v jeskyni pod Arkonou. Velkolepá báseň končí předčasnou smrtí české princezny, dánské královny Dagmar. Je ovšem třeba ještě připomenout, že Svatopluk Čech v září 1882 se vypravil do Dánska, jel drahou do Štětína, navštívil ostrovy Uznojm a Wolin a seznámil se s Kodaní. Na zpáteční cestě se zastavil u Dagmařina hrobu v Ringstedu. Dojmy z této cesty pak použil ve svých cestopisných črtách *Ve stopách královny Dagmary, Vineta a Tovellile*. K vlastním dějinám polabsko-pobaltských Slovanů se ještě vrátil básní **Geronův smích**⁴⁰. Zpracovává v ní již vzpomínaný motiv Tugomírovy zrady, kterého Gero vítá: „bud' zdráv mi, čacký mane, zdráv – kéž sto mám Tugomírů!“ „Pak ve přátelském hovoru lstných piklů přízi tkali, jak v šij by šlápli odporu a Vendy s říší spjali ...“ Poté, když se Gero s Tugomírem dohodnul a kníže odejel od markraběte, dal se Gero do radostného smíchu. Zrada byla dohodnuta a poté provedena. Básník k ní zaujímá stanovisko:

„Již mizí v šeru dávných dob
ty hrozná, smutná děje,
již přes Polabců širý hrob
věk pozdní mlčky spěje;
kde Gero dlel, po ssutých zdích
houšť břechťanu se vije –

však onen krutý, děsný smích
v mém srdci posud ryje!“

Současník Svatopluka Čecha, Emil Frída, který podepisoval svá díla pseudonymem **Jaroslav Vrchlický** (1853–1912)⁴¹, neměl takové slovanské cítění jako jeho básnický souputník. Po studiích se nejprve uplatňoval v pedagogické praxi, roku 1893 byl jmenován profesorem srovnávacích literatur na české univerzitě v Praze. Jeho literární a překladatelská tvorba je velice rozsáhlá a mnohostranná, až nepřehledná, ze slovanských národů sympatizoval pouze s Poláky. V jeho dílech se uplatňuje soudobý romantismus a kosmopolitismus. Mnohá jeho díla, i díla dramatická, k dnešku již nehovoří a jsou polozapomenuta. Do epického ztvárnění dějin slovanského severozápadu přispěl – po stručném seznámení se s odbornou literaturou – dílem **Píseň o Vinetě**. Podkladem k jejímu napsání byla skutečnost, že roku 1178 dánské vojsko přepadlo toto pomořanské kupecké město, zloupilo je a zničilo. Historická fakta Vrchlický zasadil do romantického textu, ve kterém velice volně nakládá se známými skutečnostmi. Osou díla je opět tragická láska mladých lidí. Kupec Gure měl dceru Svanu, do které se zamiloval Hilboj, syn Svantovítova kněze Grozvina. Svana však dala přednost Akimu, synu námořního lupiče a vůdce Vikingů, Palnatoka. Dvorec mladé dvojice v Kaminu byl přepaden Hilbojem, který zabil Akima, unesl a uvěznil Svanu. Palnatoki pomstil Akiho smrt, se svou družinou a loďstvem dánského krále Magnuse přepadl Vinetu, spálil a rozbořil ji. Během přepadu města zahynuli Hilboj i Grozvin, zemřela Svana, ale jejího synka zachránil Palnatoki. Vineta padla do rukou Dánů, kteří ji i s okolím připojili ke svému království. Je třeba říci, že představitelé Vikingů jsou líčeni autorem se sympatiemi, zatímco do opačného světla staví Vrchlický slovanský živel a jeho představitele.

Jediné drama, věnované boji severozápadních Slovanů za svobodu, napsal velký český spisovatel historických próz, univerzitně vzdělaný historik **Alois Jirásek** (1851–1930)⁴². Jmenuje se **Gero. Hra byla uvedena** na scéně Národního divadla v Praze dne 17. listopadu 1904. Popisuje známou událost z roku 939, kdy markrabě nechal vyvraždit 30 lužických a lutických šlechticů. Kritika charakterizovala toto drama jako poukaz na nesvornost předáků slovanských kmenů, jejichž lid poté upadl do poroby a procesu germanizace. Hra bývala v Čechách s oblibou hrána

na česko-německé národnostní hranici. Byla také přeložena do polštiny, do hornolužické srbštiny Mikławšem Andrickim a poprvé uvedena 30. června 1907 v Radvoru⁴³. Česká literární kritika, zabývající se dílem Al. Jiráska, však drama Gero pomíjí, všímá si pouze spisovatelových témat z domácích dějin⁴⁴. Jirásek, když drama psal, si byl vědom, že není první slovanský autor, který po tématu sáhl – již roku 1872 je zdramatizoval Józef Wojciechowski⁴⁵, roku 1876 slovinský beletrista Josef Jurčič⁴⁶ a v polské i dolnolužické literatuř bylo téma zpracováno veršem. Přesto je nutno odmítnout myšlenku, že Alois Jirásek našel ve zpracování tématu dramatický náboj, který chtěl ztvárnit. Drama Gero není jen samoučelná historická hra, ale především politický jinotaj. Autor je psal v době, kdy se v Českých zemích vyostřoval národnostní boj Němců, zfanatizovaných velkoněmeckou ideou, proti Čechům, v době, kdy český národ ekonomicky mohutněl, ale jeho politická scéna byla roztržštěná, kdy Češi neměli – stejně jako Poláci – svůj samostatný stát. Na tuto situaci autor reaguje a varuje. Drama Gero je vlastně poučením národu pro budoucnost s odkazem na minulost, jen tak je můžeme chápat.

Tento přehled produkce českých spisovatelů, at' prozaiků, poetů či dramatiků, je – bohužel – velice skrovný, např. ve srovnání s polskou produkcí. Vzhledem k současné politické situaci sjednocující se Evropy, agresivnímu růstu hospodářské síly některých států, snahy zapomenout na minulost a tlumení proslovanských tendencí i v České republice jsem skeptický vůči myšlence, že by se v brzké době mohli vyskytnout někteří čeští spisovatelé, kteří by svoji tvorbu situovali na minulost slovanského severozápadu.

Przypisy:

¹ Poslední prací z nedlouhé řady na toto téma je výborná kniha, kterou vydala v roce 2006 Libuše Hrabová, *Stopami zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*.

² Přehled slavistické práce českých a slovenských autorů podává publikace: M. Kudělka, Z. Šimeček a kolektiv, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Praha 1972; práce je ohraničena rokem 1968. Z řady českých a slovenských slavistů uvádí zejména tyto autory,

kterí publikovali práce o dějinách polabských a pobaltských Slovanů (sorabisty zde neuvádím): Hynek Bulín, Josef Dobrovský, Rudolf Dvořák, Jan Ignác Hanuš, Lubomír E. Havlík, Jan Jakubec, Josef Jireček, Karel Kadlec, Ján Kollár, Václav Křížek, Jan Máchal, Václav Machek, František Václav Mareš, Jakub Josef Malý, Lubor Niederle, Pavel Papáček, Josef Perwolf, Jaroslav Pošvář, Vladimír Procházka, Luboš Řeháček, František Víťazoslav Sasínek, Josef Skutil, Pavel Josef Šafařík a Jan Erazim Vocel. Tento přehled bohužel zatím není knižně doplněn přehledem slavistů do roku 2000, takže nejsou k dispozici pozdější práce uvedených autorů, ani práce dalších badatelských generací. Zmiňuji pouze několik jmen: Magdalena Beranová, Libuše Hrabová, Hana Skalová, Zdeněk Váňa.

- ³ Blíže viz: P. Kaleta, *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*, Praha 2006, s. 68–124.
- ⁴ J. Vlček, *Dějiny české literatury. II.* Praha 1951, s. 299 ad.; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. Martin 1992, s. 424–426.
- ⁵ Praha 1836–1837, opravená a rozšířená dvoudílná podoba vyšla v Praze v letech 1862 a 1863.
- ⁶ Studie o severozápadních Slovanech však začal přinášet až od roku 1844. Nejdříve tam přispěl P. J. Šafařík, *O Svarohovi, bohu pohanských Slovanův*. XVIII, 1844, s. 483–489; *O jménu a položení města Vinety, jinak Jumina, Julina, Jomsburku*. XIX, 1845, s. 3–32), hned poté Jan Erazim Vocel, *Královna Dagmar*. XX, 1846, s. 484–500; *Dánské národní písně o královně Markétě, Dagmar nazvané*. XX, 1846, s. 769–785; *Slovanské starožitnosti v Severním Německu*. XXI-1, 1847, s. 428–437; *Památky Lutických Slovanů*. XXIII, 1849, s. 104–127). V závěru svého článku o Luticích (s. 127) tento básník, archeolog a historik napsal, proč je třeba studovat historii vyhubených severozápadních Slovanů: „Mnozí se snad táží, proč jsem v této nových převratů době ze starých, neladných zdrojů látku tohoto obrazu snášel a sestavil? Učinil? jsem to právě v této osudné době, abych Vám nevyvratné, na pouhé skutečnosti založené důkazy věčné pravdy k srdci položil, že hájení národnosti jest nejvyšší naše povinnost, že obecní lid z práva národnosti jsa obloupen, od vzdělců svých opuštěn, tím ve zkázu a otroctví klesá a vyloučen jest z veškerých výhod života; abych Vám ukázal, že osud lutických Slovanů i Slovanům českým nastane, jestli nezasadíme se pevnou vůlí a mocným rozumem o svůj jazyk; abych svědectví podal věčně v historii žijící, že hájení národnosti není libůstka učených a hračka mluvnická, nýbrž hájení duševního i hmotního života. Historie Pomořanů dílem vyhlazených mečem, dílem sevřených okovem nevolnictví hlásá děsným zvukem, ukazujíc na pouta a potoky krve: V národnosti sláva a život, bez národnosti potupa a věčná smrt!“
- ⁷ *Slovník naučný*. Redaktor Dr. Frant. Lad. Rieger. I. Praha 1860 (později Dr. F. Lad. Rieger a J. Malý) – XI. Praha 1874.
- ⁸ *Slovník naučný, III.* Praha 1863, s. 979–980; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. Martin 1987, s. 435–437.

- ⁹ Vyšla v Praze roku 1861 v edici Slovancké besedy (Sbírka románů původních a překladů ze všech národů slovanských), sv. VII, stran 173, a sv. VIII, s. 1–114. Novela, jejíž výtisky jsou již vzácné, je prakticky zapomenuta nejen pro svoji rozvláčnost, ale i pro archaickou češtinu a většinu dnešních čtenářů neznámý děj.
- ¹⁰ O autorovi viz: J. V. Novák, A. Novák, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, Olomouc 1913, s. 478–480; Kolektiv, *Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*, Praha 1961, s. 263–264.
- ¹¹ O autorovi viz: O. Chaloupka a kolektiv, *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*, Praha 1985, s. 417–421; Kolektiv, *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. 2*, Praha 1998, s. 515–517.
- ¹² Současný stav znalostí v širokém záběru představuje sborník *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*, Praha 2000 (kniha je cenná soupisem nejnovější literatury na s. 337–379).
- ¹³ Druhé vydání vyšlo v Praze roku 2001 a bylo opatřeno doslovem Drahomíry Vlašínové, která poukázala též na Štorchovo životní dílo.
- ¹⁴ **Velmoži se usadili a jeden z nich Václavovi pověděl, co jim bylo uloženo. Žádali o rychlou pomoc slovanským kmenům polabským.**
Václav se při jejich řeči kabonil víc a víc. Konečně vybuchl:
„Žádáte, abych se postavil proti králi Jindřichovi? Ne, nikdy! Saský král ochraňuje mocnou rukou naši zemi, a já chci s ním mír a pokoj!“
Drahomíra, která dosud nechala mluvit jen muže, vášnivě zvolala:
„Pamatuj, že jsou to Stodorané, kteří volají o pomoc! Můj domov je v nebezpečí a Lutici a Rataři jsou vydáni nepřátelskému meči!“
„Vím to, matko, ale věz, že tvoji Stodorané jsou pohané, vzpírající se víře Kristově. S nimi i všichni Lutici, Rataři a ostatní. Nemohu jít s modloslužebníky proti křesťanům.“
„Jsem tvá matka, Václave!“
„Bůh je víc, matko!“
(E. Štorch, *Meč proti meči*, 2001, s. 55–56).
- ¹⁵ *Ibidem*, s. 15.
- ¹⁶ *Ibidem*, s. 117–118.
- ¹⁷ *Ibidem*, s. 188.
- ¹⁸ *Ibidem*, s. 209–210.
- ¹⁹ Knihu autor dokončil 21. 8. 1938 a je pochopitelné, že tehdy, na pokraji války a německé okupace Českých zemí, nemohla vyjít. Byla tudíž vydána v Praze až roku 1947.
- ²⁰ O autorovi viz: J. Kunc, *Slovník soudobých českých spisovatelů. Krásné písemnictví v letech 1918–45*, Praha 1945, s. 556–557; Týž, *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945–1956*, Praha 1957, s. 274–275; Kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 3/1*, Praha 2000, s. 368–369.
- ²¹ Z těchto východisek vznikly jeho práce *Organizační síla území ve vývoji států* (1910), *Slované na Bornholmu. Příspěvek k slovanské archeologii* (1931) aj. Řadu svých úvah otiskoval v časopise „Moře Slovanům!“, který roku 1926 založil a redigoval a v kterém otiskl v ročnících I. a II. seriál *Kašubové, zapomenutá stráž slovanská*

na Baltu. V květnu roku 1934 vydal jako XIX. svazek Souborného vydání svých spisů knihu *Po stopách baltických Slovanů*, do které uložil množství poznatků z dějin Slovanů na Rujaně a v Pomořansku. V roce 1946 vydal brožurku *Náš stát ve vývoji světových dějin*.

²² J. Müldner, *Na východ od Labe*, s. 7.

²³ *Ibidem*, s. 39.

²⁴ *Ibidem*, s. 102–103.

²⁵ *Ibidem*, s. 105.

²⁶ O autorovi viz: O. Chaloupka a kolektiv, *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*, s. 329–332; Kolektiv, *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. 2.*, s. 234–236.

²⁷ Praha 1971, stran 253. Referát o knize viz: „Nové knihy“ 6. X. 1971, s. 1. Kniha byla přeložena do hornolužické srbštiny pod názvem *Powěsće ze starych časow*.

²⁸ Viz jeho knihu *Lužiske zetkanja* (vyšla v Budyšině 1977). Srv. též: R. Bígl – R. Mikula – J. Mudra, *Rozhovor s Alexejem Pludkem, spisovatelem a předsedou Slovanské unie*, „Česko-lužický věstník“, VI 1996, s. 76–77.

²⁹ Miliduch – srbský kníže v Lužici, který padl roku 806 jako spojenc Čechů v boji proti Frankům.

³⁰ Obodritský kníže, vládnoucí v letech 963–985. Zakladatel dynastie, ze které vyšel i Gottšalk.

³¹ Jindřich, pokřtěný na Gottšalka, kníže Obodritů a Luticů, vládl v letech 1042–1066.

³² Ránské kníže Krut, král Obodritů a Luticů (1066–1105).

³³ Povídka líčí pád Arkony roku 1168.

³⁴ Jsou zde vylíčeny osudy Niklotových synů Přibyslava I. (1160–1181) a jeho bratra Vratislava (1160–1163; byl roku 1165 oběšen z rozkazu saského feudála Jindřicha Lva).

³⁵ Smíření českého krále Přemysla Otakara I. (1192–1230) s jeho bratrem, moravským markrabětem Vladislavem III. Jindřichem (1192–1222), roku 1197.

³⁶ Vyšlo s podtitulem *Výprávění, báje a ságy o bojích západních Slovanů před tisíci lety*. Je rozšířeno o kapitolu *O Boleslavovi, zvaném Chrabrý, jenž pojal záměr vybudovat velkou říši západních Slovanů se sídlem v Praze* (s. 97–116).

³⁷ O autorovi viz: J. VLČEK, *Dějiny české literatury. II.*, s. 318–347 ad.; Kolektiv, *Dějiny české literatury. II. Literatura národního obrození*. Praha 1960, s. 255–281; Kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2.* Praha 1993, s. 793–803; *Slovenský biografický slovník, III.* Martin 1989, s. 145–146.

³⁸ Kritické vydání z roku 1903 uspořádal a vysvětlivkami opatřil Jan Jakubec, nese název *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích* a vyšlo v Praze nákladem J. Otty.

³⁹ O něm viz: Kolektiv, *Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*, s. 277–293; Kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. I.* Praha 1985, s. 408–413.

⁴⁰ Je zařazena do básnickovy sbírky *Nové písně*, která vyšla roku 1888.

⁴¹ O autorovi viz: Kolektiv, *Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*, s. 294–323.

- ⁴² Viz o něm: Kolektiv, *Dějiny české literatury. III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*, s. 431–464; Kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2.*, s. 543–549.
- ⁴³ J. Páta, *Alois Jirásek u Lužických Srbů*. In (sb): Alois Jirásek. *Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*, Usp. Miloslav Hýsek a Karel B. Mádl, Praha 1921, s. 385–387.
- ⁴⁴ Např. v poslední monografii o Al. Jiráskovi se její autorka o tomto dramatu vůbec nezmiňuje (J. Janáčková, *Alois Jirásek*, Praha 1987).
- ⁴⁵ N. Różycki, *Motyw zdrady margrabiego Gerona w trzech literaturach słowiańskich. Zeszyty lużyckie*, 29, Warszawa 2000, s. 85–93.
- ⁴⁶ J. Máchal, *Jurčičův „Tugomer“ a Jiráskův „Gero“*. In: Alois Jirásek. *Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*, s. 271–278.

The History of the North -Western Slavs in Czech Literature

The Western – Slavic subject-matter appeared in Czech literature for the first time in 1961 thanks to Josef Miloslav Hruban. He published a two-piece short story, devoted to the Obotrites, entitled: *Gottšalk. Dějepisná pověst z XI. Století*. This subject-matter appeared also in Václav Beneš Třebízský's prose, the author of *Královna Dagmar*. After the World War II Eduard Štorch's *Meč proti meči. Příběhy z dob zakládání českého státu a pádu Polabských Slovanů* and Josef Müldner's *Na východ od Labe. Historický román z XII. Století* came out. Both appeared in 1947 and Štorch's work was also reprinted in 2001. In 1971 the compilation of 12 stories by Alexiej Pludek, *Pověsti dávných časů*, was published. It was dedicated to 'the Sorbian friends in Lusatia'. Sorbian inspirations in Czech poetry are visible in Jan Kollár's, Svatopluk Čech's and Jaroslav Vrchlický's works. The only drama devoted to the issue of struggle of Western Sorbs' for freedom was Alois Jirásek. His play - *Gero* was shown for the first time in the National Theater in Prague on November 17, 1904.

O możliwych interpretacjach motywu Siwy w utworze *Wišnina* Jurija Kocha

Utwór *Wišnina* (wyd. 1984) Jurija Kocha, jednego z najważniejszych pisarzy serbołużyckich drugiej połowy XX wieku, jest utworem formalnie i treściowo skomplikowanym. Przysparza on bowiem wielu problemów: zarówno czytelnikom – w procesie odbioru, jak i badaczom – przy próbie przeprowadzenia postępowania analityczno – interpretacyjno - wartościującego (rozdzielenie Janusza Sławińskiego). Wspomniane komplikacje ujawniają się przy tym w różnorodnych aspektach funkcjonowania rzeczoności utworu. Przykładowo jeden z nich powiązany będzie z kwestią jednoznacznego ustalenia jego przynależności genologicznej. Na pytanie, czy *Wišnina* jest nowelą (jak chce sam autor i wydawnictwo), czy opowiadaniem (tak Jurij Krawża¹), czy może jednak minipowieścią (jak sądzi Bolesław Lubosz²), nie udzielono w literaturoznawstwie sorabistycznym – jak dotąd – zadowalającej odpowiedzi.³ Wielu kłopotów nastrocza także próba jednoznacznej interpretacji głównego motywu utworu, tj. tytułowego drzewa wiśni. Czy pod symbolem wišniny skrywa się tylko i wyłącznie los jednostki, tj. bohaterki utworu, Eny, czy może jednak przykładowej serbołużyckiej rodziny? Lub inaczej: czy nie staje się on w pierwszym rzędzie *exemplum* losów całego narodu Serbów Łużyckich?

Pytań podobnych do postawionych powyżej, dotyczących tych i szeregu dalszych kwestii, zadać by można i więcej, jednak nie to interesuje mnie najbardziej. Na chwilę obecną najważniejszym zagadnieniem dla przedstawionych tu rozważań staje się inny fakt. Otóż głównym powodem, który odbiór i analizę/interpretację tekstu Kocha najbardziej chyba utrudnia, jest płaszczyzna symboliczna utworu. Zwracam przy tym uwagę, że termin „symbolika” musi być wobec *Wišniny* ujęty szeroko; jest bowiem „materia symbolistyczna” w utworze tym wcale imponująca. Niejednoznaczna, pozorna, wielopłaszczyznowa – a przez to niełatwa w interpretacji⁴ – obejmuje w jego obrębie wiele niehomogenicznych zjawisk. Składają się na nią m. in. (1) pojedyncze artefakty-symbole, które funkcjonują „symbolicznie” w pojedynkę lub wchodzą między sobą

w zawiłe relacje wytwarzając w ten sposób niezwykle skomplikowane (i trudne do rozszyfrowania) układy symboliczne wyższego rzędu⁵, (2) układy i motywy fabularne, wartości symboliczne wykazują wreszcie (3) całe kategorie utworu literackiego, tedy przestrzeń, postaci literackie, tytułatura. Jako przykłady pojedynczych symboli podać by tu można m. in. tytułową wiśnię, symbolikę gwoździa wbitego w jej pień i powodującego jej obumieranie, zakwitnięcie uciętej korony drzewa w leśnym stawie, opuszczone bocianie gniazdo. Jednym z wielu przykładów symbolicznego nacechowania określonych motywów fabularnych staje się np. sfera semantyczna rozpostarta wokół artefaktów „koń” oraz „samochód”, które – jako przeciwstawieństwa – funkcjonują w utworze tym odpowiednio jako symbole tradycji i postępu technicznego. Wartość symboliczną przypisać możemy również *spatium* utworu: osamotniony łużycki „statok” w lesie, który ujmowany być winien jako symbol odizolowania (zapomnienia), sytuje się w warstwie interpretacyjnej w wyraźnej opozycji do Paryża, tj. symbolu nowoczesnego życia. W symboliczny sposób skonstruował autor przecież i zasadniczy układ fabularny utworu, który zasadza się na kulturowo-antropologiczno-ideologicznej opozycji „swój” – „obcy”. Przybysz, obcy, Niemiec wdziera się, nawet jeśli nieco przypadkowo, w serbołużycką idyllę powodując jej całkowite unicestwienie (śmierć Mateja, narzeczonego Eny i związane z tym jej wyjazd do Paryża).

Spośród wielu artefaktów-symboli, które determinują znaczący symbolicznie układ fabularny, jeden odgrywać będzie – w szczególności dla sławistów i sorabistów – rolę zasadniczą. Jego prawidłowa interpretacja jest niezbędna, aby w pełni zrozumieć wagę tego utworu nie tylko dla twórczości Kocha, ale i dla serbołużyckiej kultury. Artefaktem tym jest Siwa.

*

Zanim jednak nieco więcej o nim samym, układzie fabularnym wokół niego zbudowanym, a zwłaszcza możliwościach jego interpretacji, napisać chciałbym kilka słów wprowadzających do zagadnienia symboliki w twórczości prozatorskiej J. Kocha. Pozwolą one – jak mniemam

– zrozumieć problematykę płaszczyzny symbolicznej w *Wišninie* nieco dokładniej.

Symbolika, tj. wartości wtórne naddane określonym artefaktom, zdarzeniom na płaszczyźnie świata przedstawionego utworu, czy też całym układom fabularnym, odgrywa w całokształcie twórczości prozatorskiej J. Kocha rolę ważną. Funkcjonująca jako sygnifikantny element autorskiej poetyki uwidoczni się w kilku jego tekstach, przy czym znamionować będzie w pierwszym rzędzie te, które powstały w późniejszym okresie twórczości autora *Wišniny*. Zauważmy bowiem, iż tendencje symbolistyczne w początkowych prozach Kocha, np. w opowiadaniu *Židowka Hana* (1963 głuź., 1966 dłuź.), w pierwszej powieści pt. *Mjez sydom mostami* (1968), czy też w jej kontynuacji, tzn. w *Różamarji abo Rozžohnowanju we nas* (1975) są właściwie niedostrzegalne. Zatem w tekstach (teza dotyczy przede wszystkim obu powieści) lokujących się – zwłaszcza *Mjez sydom mostami* – w nurcie serbołużyckiej prozy „přitomnostnej” (tj. współczesnej), która w zakresie treści ilustrowała najbardziej palące problemy z czasu powstania tekstu, a w zakresie formy znajdowała się jeszcze pod dostrzegalnym wpływem poetyki socrealizmu.

Jestem zdania, że konwencja symbolistyczna w twórczości Kocha nabiera na znaczeniu dopiero od opublikowania zbioru opowiadań pt. *Wosamočeny Nepomuk. Lubosćinske powědančka* (1978).⁶ Przytoczone stwierdzenie uprawomocnia przede wszystkim fakt zamieszczenia w nim dwu opowiadań, tj. *Kotjatkowej dziwnej lubosći*, w którym to po raz pierwszy zastosował Koch metodę spiętrzenia symboliki, oraz *Triglawa*. W pierwszym ze wspomnianych tekstów jako nośnik najważniejszej funkcji symbolicznej (w rozumieniu czegoś odwiecznego, stałego, niezmiennego, ale i archaicznego) występuje „krosno” – atrybut serbołużyckiej rodziny i narodu. Motyw trzygłowego bóstwa z opowiadania drugiego (przypomnę, iż chodzi o bezowocne próby zawiązania związku trzech przyjaciół z lat szkolnych, na podobieństwo związku trzech bóstw słowiańskich), stał się z kolei w prozie Kocha jednym z najwyrazistszych motywów symbolistycznych w ogóle, rozwinięty został bowiem w bez mała 300-stronicowej powieści *Nawrót sonow* z roku 1983. W kolejnym zaś etapie drogi twórczej Kocha dochodzi do głosu ta symbolika, którą określić by można mianem „metaforycznej”. Tytułowe artefakty kolejnych jego

utworów – „módra wróna” ze zbioru felietonów *Ha lećala je módra wróna: report ze serbskeje Łužicy* (1991)⁷, lub nieco później „koče slěbro” z „wesołej powieści przygodowej dla młodych ludzi” pt. *Koče slěbro* (2000)⁸, symbolizować miały w ujęciu Kocha znaczenie egzystencji diaspory serbołużyckiej dla całego świata oraz konieczność zachowania jej dziedzictwa kulturowego.⁹

Zasygnalizujmy tedy po raz wtóry, że symbole i symbolika stanowią istotny element późniejszego okresu twórczości prozatorskiej Kocha. Rozpatrując *Wišninę*, zatem kolejny z takich utworów literackich, pod kątem interesujących nas problemów, dostrzec jednak można względem wymienionych przed momentem tekstów różnicę, przy czym najistotniejszym czynnikiem różnicującym będzie stopień nasycenia *Wišniny* materią symbolistyczną. Stopień ów jest zdecydowanie wyższy aniżeli w tekstach z wcześniejszego okresu jego twórczości – to po pierwsze. Po drugie można by zasugerować, że nasycenie to znacznie wykracza poza intuicyjnie odczuwaną normę takiego właśnie nasycenia dla większości utworów literackich, nawet tych, które zwyczajowo określa się mianem dozna symbolistycznych.¹⁰ Jest bowiem *Wišnina* najbardziej symbolistycznym z symbolistycznych utworów literackich J. Kocha. Więcej jeszcze: obok *Kupy zabytych (Ostrowu zapomnianych)* Jakuba Lorenca-Zalěskiego (jako książka opublikowana w r. 1931) jednym z najbardziej symbolistycznych utworów całej serbołużyckiej prozy.

*

Jak powiedziano, jeden z najważniejszych artefaktów-symboli w *Wišninje* przedstawia Siwa.¹¹ Nazwa boginki może niejednego z polskich czytelników wprowadzić w błąd. Pomimo „imiennego” podobieństwa nie jest bowiem Kochowa Siwa bogiem hinduskim (pisanym niekiedy jako Śiwa), ale niezwyczajną dla polskiego czytelnika nazwą innego – nieco bardziej swojskiego – bóstwa. Mianowicie Siwa jest połabską formą imienia prasłowiańskiej boginki życia Żywii¹², która jako bóstwo Słowian poświadczona została chociażby przez Helmolda z Bozowa (niem. Bosau).¹³ Boginka wraz z Radegastem i Prowe (bóstwa „najpierwsze” i „najstarsze”) czczona była szczególnie wśród Słowian Połabskich.¹⁴

Wiedząc, że Siwa to nie hinduski bóg, lecz Żywia, tj. bóstwo z panteonu słowiańskich bożyszczy, w dodatku Połabian, należy symboliczny kontekst z nią związany, a zwłaszcza kontekst motywów fabularnych rozpostartych wokół niej (sama Siwa jako pojedynczy symbol nie jest tu aż tak istotna) rozpatrywać oraz próbować je interpretować nie tyle w kategoriach ogólnych, co w kategoriach – przyjmijmy – „słowianofilnych”.

W procesie rozwoju zdarzeń fabularnych, które nierozłącznie sprzęgają się z Siwą, a zwłaszcza przy próbie wyłożenia ich wartości symboliczno-interpretacyjnej, szczególnie ważką staje się kulminacyjna dla wielu aspektów utworu scena, w której Ena odnajduje Siwę w paryskim antykwariacie. Mamy tu bowiem do czynienia z niezwykle silnie nacechowanym semantycznie zestawieniem dwóch fenomenów: figurki prasłowiańskiej boginki oraz antykwariatu. Wykładnia interpretacyjna obu artefaktów literackich ujmowanych z osobna będzie jasna. Motyw słowiańskiej boginki musi być zinterpretowany jako wyraz wciąż istniejącej świadomości słowianofilnej wśród Serbołużyczan („mitu słowiańskiego” w ujęciu M. Bobrownickiej), antykwariat zaś jako miejsce, które przeznaczone jest do przechowywania rzeczy starych, wysłużonych, słowem: już niepotrzebnych. Zestawienie obu wspomnianych fenomenów z płaszczyzny świata zdarzeń generuje niezwykle sugestywny przekaz pozatekstowy, kulturowy, powtórzmy: interesujący w pierwszym rzędzie dla sławistów oraz sorabistów. Ów obraz literacki epatuje jakże mocnym napięciem semantycznym, spotęgowanym jeszcze przez fakt, iż chodzi przecież o dzieło literackie reprezentanta mniejszości słowiańskiej w Niemczech. Fakt znalezienia się słowiańskiej boginki Siwy, tj. atrybutu mitu o słowiańskiej wzajemności wśród Serbołużyczan, w paryskim sklepie z antykami wyłożyć się da w moim ujęciu na dwa przede wszystkim sposoby.

Pierwsza możliwość interpretacyjna powiązana będzie z zagadnieniem podmiotowości. Inaczej mówiąc chodzi o kwestie powiązane z podmiotem sprawczym, za sprawą którego Siwa znalazła się w antykwariacie. Jasnym jest bowiem, że Siwa nie znalazła się w paryskim antykwariacie sama, tylko że ktoś ją tam wstawił – w przeważającej większości utworów literackich rzeczy nie dzieją się przecież same. Znaczącym dla tej właśnie wykładni interpretacyjnej staje się ten oto fakt, że to nie sama Ena (tedy przedstawicielka słowiańskiej mniejszości narodowej w Niemczech),

oddaje figurkę boginki (atrybut „mitu słowiańskiego”) do antykwariatu (miejsca dla rzeczy niepotrzebnych), ale uczynił to jej luby, *nota bene* Niemiec. Rozstrzygające przy tym jest, iż nie była to świadoma decyzja Eny; gdyby to bowiem ona sama wstawiła Siwę do antykwariatu, gest taki nabrałby wówczas jednoznacznego znaczenia semantycznego: Siwa (słowiańska boginka, tu: atrybut świadomości filossilowiańskiej wśród członków diaspory), nie byłaby już jednemu z jej przedstawicieli (tu: Enie) w Paryżu (symbol nowoczesnego życia) potrzebna. Wstawienie Siwy do antykwariatu oznaczałoby zatem odrzucenie świadomości słowianofilnej przez Enę (tj. Serbołużyczan). Jednak w *Wišninie* to nie Ena sama, lecz Sieghart umieścił Siwę w antykwariacie, w dodatku bez jej wiedzy. Powstaje zatem następująca konstelacja semantyczna: to ktoś obcy, Niemiec, pozbawia Enę (tu: Serbołużyczan) figurki Siwy (tu: atrybutu, a przez to *de facto* samego mitu wzajemności słowiańskiej). Ten fakt sprokurowała zatem obca siła sprawcza, na dokładkę germańska, w kontekście słowiańskim i serbołużycyckim odwiecznie nieprzyjazna.

Przyjęcie tej właśnie wykładni interpretacyjnej, u której podstaw by legło zagadnienie podmiotowości (kto wstawił?), zasadzałaby się na znanym w slawistyce polu semantycznym. Znany i powiedzmy od razu, że w kontekście relacji serbołużycycko-niemieckich często niewłaściwie interpretowanym, szczególnie zaś często przez slawistów-sorabofilów z narodów słowiańskich. Obraz literacki, w którym Siwa znajduje się w antykwariacie, byłby w takim ujęciu interpretacyjnym kolejnym literackim potwierdzeniem odwiecznego antagonizmu niemiecko-serbołużycyckiego (słowiańskiego). Rzec by można: kolejnym jego świadectwem, sporządzonym w tym przypadku piórem pisarza serbołużycyckiego, zatem przedstawiciela tego narodu słowiańskiego, który na negatywne (ale i pozytywne) skutki wynikające z interferencji obu kręgów kulturowych najbardziej był chyba narażony. Zwrócić jednak należy uwagę na jedną rzecz. Taka właśnie interpretacja mogłaby przekonywać, aczkolwiek z dużym zastrzeżeniem¹⁵, jeśli chodziłoby o przypadek reprezentanta starszej generacji serbołużycyckich pisarzy, wśród których można by jeszcze dopatrywać się aktywnego oddziaływania mitu wzajemności słowiańskiej oraz – być może – jakiegoś śladu uprzedzeń antygermańskich. Jurij Koch (rocznik 1936, debiut autorski 1956¹⁶) należy

jednak już do tej generacji Serbów Łużyckich, która takiego obciążenia kulturowego była już pozbawiona. Więcej jeszcze: w pełni i bez uprzedzeń zaakceptowała fakt zależności serbołużyckiej-niemieckiej lub wręcz uznała się za Niemców. Zatem interpretacja motywu fabularnego „Siwa w antykwariacie” w utworze Kocha, która miałaby być kolejną ilustracją konfliktu serbołużycko/słowiańsko-niemieckiego, a która opierałaby się na funkcjonalizacji podmiotu sprawczego (Ena, Sieghart) nie może być wykładnią właściwą.

U podstaw drugiej z możliwości interpretacyjnych legnie nie koncepcja podmiotu sprawczego, lecz sam „gest semantyczny” (Jan Mukařovský). Także tę rozpatrywać należy w kategoriach „słowianofilnych”, tyle że jej wymowa będzie dokładnie odwrotna od wydźwięku koncepcji „podmiotowej”. Znalezienie się boginki (atrybutu „mitu słowiańskiego”) w antykwariacie – bez względu na to, kto ją tam wstawił – byłoby w tym ujęciu faktycznym rozbratem Eny (tj. narodu serbołużyckiego) z mitem wzajemności słowiańskiej, symbolizowanym przez Siwę. Po prostu: idea wzajemności słowiańskiej utraciła znaczenie (dla Serbołużyczan i w ogóle) w nowoczesnym świecie (symbol Paryża), dlatego też jej miejsce znajduje się w rupieciarni. Przy tym rozchodzi się tutaj o rozbrat z mitem z wyboru, przy którym zagadnienie podmiotowości (kto wstawił?) nie będzie odgrywać większej roli.

Przy tej wykładni interpretacyjnej wskazana będzie jednak ostrożność, przypomnijmy bowiem raz jeszcze słowa B. Brězan o interpretacyjnej niejednoznaczności symboli w *Wišninie*. Faktem bezspornym jest bowiem, iż w bezwarunkowym jej zaakceptowaniu zasadniczo przeszkadzać będzie postać Siegharta oraz fakultatywnie uwzględnianie wykładni podmiotu sprawczego. Jednak oba fakty, które co prawda zaciemniają proponowaną tu wykładnię, nie muszą jednak być determinantami, które tę linię interpretacyjną obalają. I przykłady na to odnaleźć można w samym tekście.

Przedstawmy pierwszy argument *a pro*. Zauważmy, że *nomen est omen* to Ena – jak pisał B. Lubosz: „nieoficjalna strażniczka bogini”¹⁷ – nie upilnowała Siwy, tj. nie przeszkodziła Sieghartowi na oddanie boginki do antykwariatu. Więcej jeszcze: wcale jej do Paryża nie zabrała (przypomnę: Sieghart zabrał figurkę w tajemnicy przed Eną). Opuszczając tedy dom

rodzinny Ena musiała już wcześniej dojść do przekonania, że Siwa (atrybut „mitu słowiańskiego”) nie będzie jej w „nowym” życiu potrzebna, stałaby się balastem, rzeczą niepotrzebną. Nie zabierając Siwy, Ena w pełni akceptuje fakt, że miejsce boginki znajduje się w starym – nieomal tak starym, jak eksponaty w antykwariacie – „statoku” łużyckim, który w ten sposób doń się upodabnia, czy też nabiera jego cech.¹⁸

Po wtóre zapytać przyjdzie, czy stać było Jurija Kocha, tj. pisarza serbołużyckiej mniejszości narodowej, na radykalne i bezkompromisowe zerwanie z przesłaniem, które przez długi czas stanowiło (przynajmniej w warstwie deklaratywnej¹⁹) podstawę narodowej ideologii Serbołużyczan? Wydaje się, że nie. Bez względu bowiem na immanentny wpływ mitu o wzajemności słowiańskiej na Serbów Łużyckich, który – zwłaszcza po roku 1945 – nie był i nie jest wcale tak jednoznaczny, jak się to zwyczajowo w kręgach slawistycznych przyjmuje, ani wcale tak słaby, jak obawiają się miłośnicy Łużyc, stwierdzić należy fakt jego bardzo silnego osadzenia w świadomości narodowej diaspory. Bezpośrednie, radykalne, obrazoburcze rozprawienie się z narodowym mitologemem nie było nawet dla Kocha, tj. pisarza chętnie łamiącego różnego rodzaju tabu w swojej twórczości, jak się zdaje zadaniem łatwym.

Po trzecie zwróćmy uwagę, że Siwa była przede wszystkim boginią Słowian Połabskich, nie zaś samych Serbołużyczan. Niezależnie od skąpych raczej informacji na temat panteonu bożyszcz Serbów Łużyckich, zwłaszcza w porównaniu do Połabian, zastanowić się przyjdzie, dlaczego autor nie zdecydował się na wykorzystanie w tej funkcji, którą pełni w tekście Siwa – boginka Słowian Połabskich, jednego z bóstw rodzimych, np. Čornoboha. Myślę, że wykorzystanie jako podstawy zestawienia „prasłowiańska bogini – antykwariat” bóstwa Słowian Połabskich, podobnie jak funkcjonalizacja Niemca-Siegharta jako podmiotu sprawczego, miała na celu przesunięcie semantyki owego zestawienia na inną płaszczyznę (tj. nie powiązaną bezpośrednio z Serbołużyczanami), a przez to znaczące osłabienie radykalnej wymowy tego obrazu literackiego.

Jeśli przedstawione powyżej trzy argumenty, przemawiające w moim przekonaniu na korzyść drugiej z zaproponowanych wykładni interpretacyjnych, w dalszym ciągu nas nie przekonują, rozwiązania poszukać przyjdzie w szerszym aniżeli sam utwór kontekście, tj. w aspekcie

całej twórczości literackiej Kocha – w nadziei, że w innych jego tekstach natrafimy na ślad, który pomoże nam opowiedzieć się za jedną z opcji. Uważam, iż wykładnia interpretacyjna obrazu Siwy w antykwariacie, jako świadomego i nieprzymuszonego rozbratu Serbołużyczan z mitem słowiańskim, koresponduje z wymową innych pozycji z dorobku literackiego Kocha, w których bez trudu dostrzeżemy nawiązania do problemu mitu słowiańskiego. Mam tu na myśli przede wszystkim wspomniany już na początku szkicu motyw fabularny z *Triglawa* i *Nawrotu sonow*. Trzygłowe bóstwo, Triglaw – samo w sobie przecież także bożyszcze Słowian, miało symbolizować nierozzerwalny związek trzech przyjaciół, którzy przybrali w tym celu imiona słowiańskich bogów: Swantowita, Radegasta i Prowego. Związek ów miał spoić trzech, różnych przecież kolegów, w jedną, nierozzerwalną całość a zarazem stanowić stabilną opokę, która pozwoli przetrwać ciężkie czasy oraz uchronić przed negatywnymi wpływami zewnętrznymi. Jednak przyjaciołom nigdy nie udało się sfinalizować szczytnego zamiaru. Mniejsza tu o przyczyny – sławetna idea pozostała wyłącznie w sferze dobrych chęci; nigdy niezrealizowana okazała się mrzonką jedynie.²⁰ Myślę, iż odkrycie w motywie Trigława (jako związku przyjaciół, bogów słowiańskich, symbolicznie: narodów słowiańskich) ironii pod adresem koncepcji wzajemności słowiańskiej nie nastęrcza specjalnych problemów. Wraz z motywem Trigława składa się zatem także motyw Siwy z *Wišniny* na ów aspekt deziluzji, o którym trafnie wspomina Helena Ulbrechtová²¹, że charakterystyczny stał się dla całej twórczości Jurija Kocha.

Przypisy:

- ¹ J. Krawża, *Powědka polna překwapjenjow* [w:] „Nowa doba” 38 (21.7.1984) 171, Předženak.
- ² B. Lubosz, *Ballada o zatrutym drzewie* [w:] J. Koch, *Drzewo wiśni*, Katowice 1993, s. 123.
- ³ O rozbieżnościach terminologicznych dotyczących tego tekstu pisze również Helena Ulbrechtová w szkicu pt. *Jurij Koch – od socrealismu k jeho destrukci. Mezi vírou a skepsí*, in: „Sor@pis. Folia litteraria” 1 (2007) 1, s. 40-41, <http://www.uni-leipzig.de/~sorb/seiten/hsb/06/sorapis-2007-01.pdf> (06.08.2008).

- ⁴ Trafnie podsumowała ten problem Beate Brėzan, pisząc iż „Koch lässt durch das fehlende Erhellen gesellschaftlicher Hintergründe, mit der scheinbaren Symbolik jedes einzelnen poetischen Bildes und der illusorischen Metaphorik sehr viele Fragen unbeantwortet, wodurch die Autorenhaltung schwerlich erkennbar wird. Dieser Umstand führt dazu, dass gleichzeitig mehrere Interpretationsvarianten möglich sind, von denen aber keine schlüssige Erklärung liefert“. Por. taż, *Mensch und Welt in der sorbischen Literatur der siebziger und achtziger Jahre (Untersuchung von ausgewählten Werken Jurij Brėzans, Kito Lorenc' und Jurij Kochs)*, Diplomarbeit, Leipzig 1987.
- ⁵ W utworze tym, czy też w całej twórczości prozatorskiej J. Kocha, mamy do czynienia ze zjawiskiem-metoda, które dla potrzeb przedłożonego szkicu nazwać chciałbym „spiętrzeniem symboliki”. Bazuje ona na nakładaniu się na siebie kolejnych warstw symbolicznych utworu literackiego począwszy od pojedynczego symbolu, poprzez grupy symboli, symbolikę motywów i układów fabularnych aż po symboliczną wykładnię całego utworu.
- ⁶ Wersja niemiecka tego zbioru opowiadań pt. *Der einsame Nepomuk* ukazała się w roku 1980. Zauważmy na marginesie, iż tendencje symbolistyczne pojawiają się w późnych tekstach prozatorskich Kocha od razu na wysoką skalę, bez jakiegokolwiek okresu wstępnego (przejściowego). Odpowiedź na ewentualne pytanie o przyczyny takie stanu rzeczy, nie należy do tematyki przedłożonego szkicu, jednak z uwagi na hipotetycznie zakładaną wysoką wartość naukową stać się winna przedmiotem osobnego studium.
- ⁷ Wersja niemiecka jako *Jubel und Schmerz der Mandelkrähe: ein Report aus der sorbischen Lausitz* opublikowana została rok później.
- ⁸ W tym samym roku ukazała się i wersja niemiecka pt. *Jakub und das Katzensilber: heiterer Abenteuerroman für junge Leser*.
- ⁹ W koncepcji tej dostrzegam swoiste nawiązanie do obrazu literackiego z utworu Jurija Brėzana pt. *Krabat* (1976). Przypomnę, iż pierwszy akapit tego najbardziej chyba znanego utworu literackiego Serbów Łużyckich przedstawia – pod symbolami rzeczki Satkuli, rzeki oraz morza – złożoność sytuacji oraz różnorodność kultury światowej. Funkcjonować może ona w pełni (jako „morze”) jedynie wtedy, kiedy uwzględnia zarówno kultury narodów wielkich („rzeki”), ale także kultury „małe”, np. diaspor narodowych („rzeczka Satkula”). Podobną funkcję spełniają i symbole z utworów Kocha. Bez „Satkuli”, „módrej wróny”, „kočego slėbra” kultura świata stałaby się uboższa.
- ¹⁰ Nasycenie symbolami *Wišniny* jest tak intensywne, iż rozważać by można, czy nie jest to aby mankament artystyczny tego utworu.
- ¹¹ Siwa – przypomnijmy – to prastara drewniana figurka pogańskiej boginki, znajdująca się w posiadaniu rodziny głównej bohaterki utworu Eny (tj. Heleny). Siwa nie jest li tylko ornamentem, ozdobą domostwa, jest w dalszym ciągu (akcja rozgrywa się zapewne w drugiej połowie XX wieku) przedmiotem żywego kultu. Do owego, położonego na odludziu domostwa, trafia zbłądziwszy w lesie Niemiec, Sieghart, który jako inżynier prowadzący badania terenowe pozostanie w okolicy jeszcze przez jakiś czas, nie pozostając obojętnym dla Eny. Między Sieghartem a Matejem

dochodzi do rywalizacji, w wyniku której w przeddzień ślubu Eny z Matejem topi się – jak się zdaje, bowiem jego ciała nigdy nie odnaleziono – w leśnym jeziorze Matej. W tej sytuacji nic, poza ukazującą się Enie zjawą Mateja, nie stoi już na przeszkodzie uczuciu pomiędzy Eną i Sieghartem. Po ślubie młoda para wyjeżdża do Paryża, do którego Sieghart zabiera też – bez wiedzy Eny – Siwę, którą w nadziei na sowity zarobek wstawia do antykwariatu. Podczas spaceru ulicami Paryża Ena dostrzega Siwę w oknie antykwariatu, próby jej odzyskania kończą się jednak niepowodzeniem. Ena traci figurkę bezpowrotnie. Decyduje się na niezapowiedziany powrót do domu, gdzie nad leśnym jeziorem pomyłkowo, bowiem celem miał być duch Mateja, zabija podążającego za nią Siegharta.

- ¹² Motyw Siwy pojawia się w literaturze serbołużyckiej już wcześniej. Odnajdziemy go m. in. w wierszu Handrija Zejlera *Prěćiwne mocy* (1828) jako „Žiwa” oraz w eposie Mato Kosyka *Pšerada markgroby Gera abo Pad 30 serbskich głownikow* (1881) jako „Žywa“. Jak podaje Aleksander Gieysztor, także w kronice Długosza występuje bóstwo imieniem Żywie, jest to jednak bóstwo męskie, bóg życia. Por. A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1982, s. 264.
- ¹³ Dlatego też wyjaśnienia Kito Lorenca jakoby była Żywia „wytworem romantyki” („Bildung der Romantik”) – autor ma na myśli najpewniej epokę literacką – nie do końca przekonują resp. są całkowicie mylne. Por. K. Lorenc, *Das Meer, die Insel, das Schiff: sorbische Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Heidelberg 2004, s. 102.
- ¹⁴ W polskich źródłach historycznych pojawia się Żywia w związku z górą Krzyżnik (również Góra Krzyżatka, niem. Kreuzberg) w Masywie Śnieżnika w Sudetach, na której jeszcze w XVIII i XIX wieku przeprowadzano pseudopogańskie obrzędy.
- ¹⁵ Znaczące jest w tym aspekcie spostrzeżenie Christiana Prunitscha, nawiązujące do motywu z wiersza humanisty serbołużyckiego pochodzenia, Caspara Peucera pt. *Idyllum Patria*. Zauważmy, iż dla Serbołużyczan granica między „Eigen” a „Fremd” przebiegała wzdłuż „limes sorabicum”, która w wiekach średnich wyznaczała linię demarkacyjną między chrześcijaństwem a pogaństwem, a nie między narodowymi kręgami kulturowymi. Chrześcijański Budziszyn bronili przed „dzikim hufcem Sarmatów” („wilder Sarmaten Schar”) ramię w ramię rycerze niemieccy oraz serbołużyczcy. Por. Ch. Prunitsch, *Nachwort* [w:] Kito Lorenc, *Das Meer ...*, op. cit., s. 265.
- ¹⁶ J. Koch, *Pšawo předneje nocy* (Wulicowanje po motiwach Jana Radyserboweje balady „Jus primae noctis”), in: „Nowy Casnik” 1956, nr 45.
- ¹⁷ B. Lubosz, op. cit., s. 127.
- ¹⁸ O tym świadczyć może jeszcze przechowywanie w gospodarstwie Eny starej karety. Jednocześnie zwracam uwagę na podobieństwa w zakresie kreacji „statoku” w utworach *Wišnina* i *Kotjatkowa dźiwna lubość*, w którym Kotjatko wraz z ojcem przechowywali prastare krosna. Serbołużyckie domostwa stają się przechowalnikami-antykwariatami, symbolami swoistego zacofania.

¹⁹ Por. T. Derlatka, *Zur Problematik der Konstruktion und Dekonstruktion des „slawischen Mythos“ bei den Sorben. Paradigmawechsel (Thesen)*. W druku.

²⁰ Podkreślić należy, że w obu utworach napotyamy na podobny co i w *Wišninje* przypadek osłabienia wymowy danego motywu fabularnego. Zauważmy, że aczkolwiek w *Triglawie* i *Nawrocie sonow* nigdy nie doszło do zawiązania związku trzech przyjaciół – trzech bogów słowiańskich, to jednak nigdy z tego zamiaru nie zrezygnowano.

²¹ Por. H. Ulbrechtová, op. cit., s. 38.

About the Possible Interpretations of the Siwa Motif in Jurij Koch's *Wišnina*

The author of the article undertakes the interpretation of one of the few feature motifs in the work by J. Koch, *Wišnina*, that is a figurine of Pre-Slavic goddess – Siwa (Żywia). The figurine is owned by the protagonist of the work, the Sorbian girl – Ena. She seems to be an unofficial guardian of the statuette. Because of her husband, the German – Sieghart, Siwa is being put in the Parisian antique shop. The Ena's attempts of getting the figurine back end up in nothing.

According to the author, the Siwa's motif can be interpreted in two ways: through the theory of the subject (who put the figurine in the antique shop?) which may be another illustration of the German – Sorbian antagonism, and through the theory of 'semantic gesture' (what happened?). The author regards the second theory as the proper one. He points out that Koch, as in his previous works (like *Triglaw* and *Nawrót sonow*), shows an interesting problem of the Sorbian minority's abandoning the idea of the Slavic reciprocity.

Zapusty – niegdyś cały tydzień obchodzone!

Zapusty (zapust) są bardzo starym serbołużyckim zwyczajem i jednym z największych tradycyjnych ludowych świąt na Dolnych Łużycach. W naszym regionie po niemiecku nazywa się je *Wendische Fastnacht*. Wielu jednak nawet po niemiecku mawia o świętowanym po wsiach *zapuście*. Przy tym słowo to jest niestety często błędnie wymawiane.

Zapusty to nie żaden *Fasching* ani *Karneval*. Faszing i karnawał przywieźli ze sobą Niemcy dopiero w średniowieczu, gdy tymczasem Serbołużycanie swój zwyczaj kultywowali już od kilku stuleci. Na dwujęzycznych i dwukulturowych Łużycach znane i kultywowane są obyczaje zarówno serbołużyckie jak i niemieckie. Te serbołużyckie mają jednak przeważnie dłuższą tradycję.

Nie możemy niestety wiele powiedzieć o pochodzeniu zapustów, choć już nasi pogańscy przodkowie znali ten szczególny zwyczaj i obchodzili go na długo przed przyjęciem chrześcijaństwa. Oznacza to, że najpierw Niemcy przybyli na Łużyce jako obcy, po czym (jak to uszczypliwie żartem przedstawił serbołużycki pieśniarz i satyryk P. w jednym ze swych nowszych programów, jako satyryczną odpowiedź na, z serbołużyckiego punktu widzenia niemiłą i groźną dyskusję o „niemieckiej wiodącej kulturze”) stworzyli na Łużycach swoją „równoległą kulturę“, która nie wpasowała się w „wiodącą kulturę serbołużycką”¹.

Dzisiaj mamy na wsiach do czynienia z trzema głównymi elementami zapustów. Są to: *camprowanie*, pochód i tańce. W jaki sposób dawni Serbołużycanie świętowali i jak to święto nazywali, dokładnie nie wiemy. Pochód w strojach ludowych jest z pewnością względnie młodą częścią zwyczaju. Słowo *camprowaś* (po niemiecku: *Zampern*) nie zostało jak dotąd przez ludo i językoznawców w sposób zadowalający wyjaśnione. Dzisiaj rozumiemy przez nie gromadzenie lub proszenie darów na wspólne zapustowe święto.

Niemiecki ludoznawca Edmund Schneeweis (1886-1964) próbował słowo *Zampern* związać z przebraniem uczestników, dostrzegając związek ze średnioniemieckim *Schemebart*², zaś Serbołużycki pastor i badacz

dziejów Abraham Frenzel (1656-1740) próbował jego znaczenie wyjaśnić przy pomocy słowa *Schomper*. Jest to zapomniana nazwa cienkiego piwa³. Łużyccy językoznawcy nowszych czasów już w sposób tak jasny na temat pochodzenia tego wyrazu nie wypowiadają się, wskazując jednak na podobne dolnołużyckie słowo *campo* (niemiecki: *der Latsch*), co wskazywałoby na pochodzenie *camprowania* od zwyczaju chodzenia dookoła⁴. Na marginesie dodajmy, że kobiety i dziewczęta dawniej w *camprowaniu* uczestniczyć nie mogły!

Być może słowo *camprowaś* miało początkowo zupełnie inne znaczenie, poznanie którego mógłby wyjaśnić nam, jaki był pierwotny sens tego obyczaju. Dla przykładu: mały lud Fryzów w północnych Niemczech pielęgnuje jeszcze obchodzony w lutym stary, niegdyś pogański zwyczaj *Biikebrennen*, po grecku zaś słowo *tsampika* znaczy tyle co światło ognia (niemiecki: *Feuerschein*). Jeśli istnieje związek między tymi trzema słowami – ku czemu się przychylam, choć nie jest to udowodnione – rzecz o „święcie światła“, które to światło na wiosnę jest silniejsze i którego ludzie wyczekują po długiej zimie: światło przewycięża mrok. Wraz ze światłem i ciepłem, ze zwycięstwem słońca nad ciemnością ożywa przyroda. W ten sposób stare pochodzenie zarówno słowa jak i samego zwyczaju – naszego, lecz o pogańskich korzeniach - zostałyby dowiedzione.

Za tą nową interpretacją przemawia fakt, że pierwszym znaczeniem zwyczaju były: wygnanie po długim zimowym, nieznośnie ciemnym czasie, zimy oraz złych duchów, oddanie czci dobrym bogom oraz przebudzenie wraz ze światłem i słońcem wiosny. Przystrojona miotła, którą niesie się na czele wielu pochodów, jest być może symbolem wymiatania zimy. Najprawdopodobniej są to jednak tak zwane *żywieńskie pšuty* (życiodajne różgi) lub *šwigace/šwigawy* (odpowiednik śmigusa, po niemiecku: *Lebensruten*), które oznaczały płodność i pozwalały wszystkiemu rosnąć. Popielec (dolnołużycki: *pódjebnica*; górnołużycki: *popjelna srjeda*; niemiecki: *Aschermittwoch*) na Dolnych Łużycach również zwano *šwigawą* (od *šwigaś* = bić różgą)⁵.

Nawiasem mówiąc: tak zwana *kljambawa*, którą zapustnicy noszą na przykład w Smogorzowie, jest atrybutem który pojawił się dopiero w drugiej połowie XIX stulecia. Można ją zobaczyć na zapustowym zdjęciu ze Smogorzowa z roku 1913, zaś przy jej renowacji natrafiono na datę

1875 r. W tej małej błotowskiej wsi zachowano również pewne szczególne, stare elementy zwyczaju. I tak na dwujęzycznej stronie internetowej Smogorzowa można między innymi przeczytać:

„Historycznie starszą częścią zapustów jest camprowanie. Korzenie zwyczaju leżą w czasach przedchrześcijańskich. Chociaż dzisiaj zapewne mało kto w to wierzy, camprowanie ze swoimi kultowymi elementami – takimi jak nakładanie masek i kostiumów, tańce i bicie różgami – ma większą gromadę chronić przed strachami i złymi duchami. Cofając się, ciemną zimę należy wygnać, a bliską wiosnę z nowymi życiodajnymi siłami przywitać. W Smogorzowie aż do dnia dzisiejszego camprownicy wędrują z gałązkami wierzb i brzoź. Właśnie takich używano niegdyś jako „różg życia”, symbolizowały nowe życiodajne moce. To dlatego camprowanie zarówno wtedy, jak i dziś jest hałaśliwym świętem muzyki i tańców.”⁶

W tym miejscu wspomnieć wypada jeszcze, że czasach faszyzmu camprowanie zostało zakazane. W odpowiednim dokumencie wydanym we Frankfurcie nad Odrą dnia 22.01.1938 krajowy prezydent pisał do sołtysów i regionalnych urzędników policji:

„... Dot.: Zbiórek (Camprowania) w okresie zapustów

Zbiórki w okresie zapustów, nazywane ‘Camprowaniem’, niewątpliwie podpadają pod ustawę o zbieractwie (Sammlungsgesetz) z dnia 5 XI 1934 r. – R.G.Bl. I. s. 1086. Nie mogę uznać, że dla takich zbiorok jest wystarczający interes publiczny w sensie § 4 postanowienia wykonawczego z dnia 14 XII 1934 r. – s. 1250. Jeżeli takie zbiórki mimo wszystko mają miejsce, należy wystąpić przeciw nim na drodze sankcji policyjnych i karnych. Należy zawczasu troszczyć się o uświadamianie ludności. ...”⁷.

Czy wszędzie na wsiach i czy w ogóle zakaz był przestrzegany, nie wiadomo. Jak długo w czasach faszystowskich, a szczególnie po wybuchu wojny w naszych dolnołużyckich wsiach zapustowano, możemy tylko zgadywać.

Zapustowy taniec ma w sobie również coś szczególnego: dziewczęta zwracały uwagę na to, by ich tancerzami byli możliwie wysocy chłopcy⁸. Powinni oni w tańcu dziewczęta zgrabnie obracać i wysoko dźwigać, dziewczęta zaś powinny wysoko podskakiwać – dzięki temu w danym roku miał się udać len, miał on bardzo wysoko urosnąć, a jego nitki miały być

szczególności miękkie i długie. A len jest przecież wyjątkowo ważną rośliną w życiu wsi.

Również starsi ku pilnemu tańcowaniu nakłaniali, jak pisze Jan Arnošt Smoleř (1816-1884): „Im częściej w czasie zapustów gospodarz z gospodynią tańczy, tym lepiej w ciągu roku len im się udaje”. Ale: „Gdy ktoś w zapusty przedzie, winnym jest, gdy było przez cały rok kuleje”⁹.

Jednak te wysokie podskoki i podrzucanie nie nazbyt się niemieckim władzom podobały, stąd zakazy tańców i ostre przepisy przeciw „nieprzyzwoitym obrotom, krzykom i frywolnemu zachowaniu”¹⁰. Od XVI w. władze na Łużycach stale ustanawiały zakazy dla wszelakich tańców. Tylko „normalna zabawa z tańcami i podskokami” była dozwolona, nie zaś „bezwstydne obroty, podrzucanie, wicie się, nieprzemyślane prośnienie do tańca panien i mężatek”. Takie ograniczenia „dzikiego tańca” można jednak zrozumieć, wszak niegdyś tancerki nie nosiły pod spódnicami żadnej bielizny! Wysoko latające spódnice były z tego powodu uważane były za frywolne.

W kalendarzu zwyczajów starosłowiańskich znajdziemy pierwowzory obyczajów, będących najprawdopodobniej punktem wyjścia dla naszych serbołużyckich zapustów¹¹. W dniu 2 małego rożka (lutego, inaczej: *swěckowy*) święcono niegdyś „gromnicę“, to znaczy, spotkanie zimy z wiosną. Nazwa ta nawiązuje zapewne do pierwszych gromów (burz) zbliżającej się wiosny. Ludzie tego dnia śpiewali, prosili o ciepło, modlili się do najwyższego słowiańskiego boga Swaroga oraz innych bóstw. Od 9 do 15 lutego dawni Słowianie świętowali „tydzień Welesa”: czcili wtedy pogańskiego boga Welesa. Zimowe kozuchy odwracali zaczynali nosić sierścią na wierzchu. Chłopcy jako posłańcy Welesa chodzili po wsiach, odwiedzając chaty i domostwa, wypowiadając przy tym zaklęcia, które miały zapewnić domowym zwierzętom zdrowie. Wydaje się, że w tym należałoby doszukiwać się korzeni naszych serbołużyckich zapustów. Ważnym argumentem za tym przemawiającym jest również, że zgodnie z naszą współczesną wiedzą tydzień Welesa trwał sześć dni. Ale też po wsiach wędrujący, ci poprzebierani pomocnicy słowiańskiego bóstwa wykazują podobieństwa do naszych camprowników. Do niestety zapomnianych dziś, tradycyjnych zapustowych postaci, znanych

z fotografii i relacji, jeszcze przed paroma dziesięcioleciem należały przebrania: bociana, konia z jeźdźcem, człowieka o dwóch twarzach oraz niedźwiedzia o grubym, włochatym futrze. Tak przedstawił je serbołużycki malarz Měto Nowak - Njehorński (1900-1990)¹², zaś Serbski ludowy ansambl (Serbołużycki Zespół Ludowy) zawsze je w ten sposób prezentuje w swoich programach poświęconych dolnołużyckim zapustom.

Relacje „Nowego Casnika” poświadczają przynajmniej dla Lubnjowa zachowanie, albo co bardziej prawdopodobne, odnowienie tradycji: założone w roku 1998 towarzystwo *Rubiško* (Chusta) campruje co roku z bocianem, niedźwiedziem oraz dwulicową babą, która zbiera jaja¹³.

Ciekawostką są podawane podczas zapustów potrawy. Wedle świadectwa dolnołużyckiego nauczyciela i dziennikarza Kita Šwjeli (1836-1922) zapustujący raczyli się *mlincami* (naleśnikami). Šwjela pisze, że również dzieci dostawały na zapustach mlince¹⁴. Nazwa potrawy, która jako pożyczka z niemieckiego weszła do języka łużyckiego, mogła nawiązywać do przedchrześcijańskich wierzeń Słowian. Na możliwość takiego związku wskazał czeski ludoznawca, malarz i muzyk Ludvík Kuba (1863-1956), który podał wyjaśnienie nazwy następującymi słowami:

„Za druhé jsou to hornolužické plince, po dolnolužicku mlince zvané, jež jsou časté jídlo. Podobají se velikým svinutým lívancům a připomínají

palačinky. Jméno vzato od boha Flinse nebo Vlinse, při jehož oslavách bývaly pojidány.”¹⁵.

Božek Flinc wyobrażał śmierć. Na temat imienia tego boga długo spekulowano, gdyż rozpoczyna się ono od „F”, czyli od dźwięku, który w łużyckim nie był dawniej znany! Moim zdaniem może to być ślad zachodniosłowiańskiego słowa „słyńco”. To znaczy „słyńc(o)” jako personifikacja słońca, mogło przejść we „flinc” przez niedokładne zrozumienie i powtarzanie, a mianowicie przez zmianę dźwięku „sl” na „fl”. Możliwe, że Flinc jest tożsamy z Welesem albo jakimś jego krewnym.

Jeśli jednak zapusty są tak starym zwyczajem, to dlaczego świętuje się po wsiach zapusty jubileuszowe, które wskazywać mogłyby na to, że początkiem tradycji była dopiero druga połowa XIX w.? Daje się to dość łatwo wyjaśnić. W 1874 r. niemieckie władze, już od dawna poirytowane faktem, że Serbołużyczanie co roku świętują przez cały tydzień, wydały dla powiatu chociebuskiego nowy powiatowy regulamin „Gegen das ausschweifende Feiern der Fastnacht”¹⁶. Postanowiono w nim, że zapustować wolno tylko trzy dni, a nie sześć (!). W powiecie lubińskim tego typu postanowień nie wydano i dlatego na przykład w Běléj Górze, nawet w XX w. nadal bawiono się sześć dni. A zatem decyzja z 1874 r. jest początkiem współczesnych trzydniowych zapustów, od których liczone są jubileusze, przynajmniej niektóre. Smogorzowska młodzież na przykład w 1975 r. obchodziła swój setny zapust, chociaż ich zwyczaj jest w pewnością o kilka stuleci starszy.

W artykule w „Lausitzer Rundschau” z lutego 2006 w którym jest mowa o czasowych ograniczeniach zapustowania, powołano się przy tym na decyzję pierwszego kanclerza Niemieckiej Rzeszy Ottona von Bismarcka (1815-1898):

„... nawiązując rozmowę z Sigrid Buder, wiejską kronikarką w Prjawozie (Fehrow). Opowiedziała mi coś więcej na temat tradycji obchodzenia zapustów i innych zwyczajów. W tych wsiach świętuje się już od wielu pokoleń. W Prjawozie w tym roku odbędzie się 125. dolnołużycki zapust, w sąsiedniej wsi Smogorzowie nawet już 130. Czy jednak liczby te są dokładne, nie można stwierdzić. W międzyczasie były też przerwy. Np. około 1872 roku Bismarck n.p. zabronił wszelkich zapustów. Być może dlatego, że trwały za długo. Świętowano wtedy prawie cały tydzień.

W niedzielę bal, w poniedziałek pochód uliczny, we wtorek camprowanie – więc zbieranie po okolicznych gospodarstwach słoniny, jajek oraz pieniędzy, w środę obchody dla żonatyh, a na koniec następnego tygodnia wielka jajkowa uczta, spożycie ucamprowanych produktów. Obecnie świętuje się o wiele skromniej. Tradycje jednak nadal są żywe.”¹⁷

Relacji owej kronikarki nie można jednakże uznać za udokumentowane potwierdzenie bismarckowego zakazu. Tak mawiali starzy ludzie we wsi i było to przenoszone z jednego pokolenia na drugie. W lutym 2007 r. w Chociebużu - Żylowie obchodzono 150 zapust. Zainteresowało to również regionalne media; niemiecka gazeta „Lausitzer Rundschau” w obszernym artykule akcentowała między innymi: „Na koniec następnego tygodnia w Żylowie odbędzie się 150 serbołużycki zapust. Tym samym tamtejszy zapust należy do najstarszych w regionie.”¹⁸

Najwyraźniej autorzy są zdania, że ta łużycka tradycja zrodziła się dopiero w XIX w., gdyż publicznie historia albo treść zwyczaju były mało kiedy wyjaśniane. Jednakże w jednym z lutowych numerów w 2007 r. „Nowy Casnik” rozprawiał nawet o 167 zapuście we Wjerbnie. W tym serbołużyckim tygodniku w artykułach poświęconych 150 oraz 160 zapustom w latach 1990 i 2000 data 1840 r. nie występuje. Stwierdza się jedynie: „Tak pisano w starych wiejskich kościelnych księgach o tym święcie już około roku 1667.”¹⁹

W kronikarskiej książce *Werben. Geschichte eines Spreewalddorfes* autor również powołuje się na ten stary zapis, nie podając jednak żadnego źródła:

„Zapust był uroczystym zakończeniem okresu przedzenia. ... Obchody zapustu w Wjerbnie mają długą tradycję. Posiadamy zapis ówczesnego pastora Georga Steina z roku 1667: ‘ ... na zapustach ludzie chlapają, w poniedziałek zawsze była zabawa taneczna, grano tam na szalamajach.

Odkąd w Wjerbnie są organizowane zapustowe pochody uliczne? Natenematp. Gerhard Schilka, ur. 15 IV 1904 r., zm. 22 X 1994 r., odpowiada następująco: ‘Moja babcia, Maria Ruben, z domu Wittka, ur. w roku 1828 w latach młodości, mając 17 lat brała udział w pochodach ulicznych. Ona mówiła, że zapust połączony z pochodem ulicznym obchodzono już przed jej czasami, że w Wjerbnie świętowanie takie praktykowane jest już od 1840 roku. Trzeba jednak na to znaleźć jeszcze pisemne dowody’.”²⁰

W prawdziwość takich jubileuszowych liczb można czasami naprawdę wątpić. Liczby te opierają się często jedynie na świadectwach starych ludzi. W 1950 r. w przyłączonej do Chociebuża serbskiej wsi Zaspasy miał miejsce z tegoż powodu dziwny liczbowy przeskok. Jego przyczyną była książka pochodzącego z Zasp dolnoserbołużyckiego dziennikarza Kita Šwjeli. Autor nie tylko pracowicie opisał serbskie wsie wokół Chociebuża, ale też spisał wspomnienia z czasów dzieciństwa i całego życia. Praca ta została w 1927 r. wydana w Chociebużu: Christian Schwela, *βerbski Zaβnikar – joga žyweńe wót nogo βamego hopisane*. Z kolei w 1981 r. wydano w Budziszynie w serii *kapsna kniha* pod numerem 130 dolnołużycką książeczkę: *Casnikar swójim cytarjam*, zawierającą Šwjelowe wspomnienia. Znaleźć tam można także wzmiankę dot. dolnołużyckich zapustów.

Podczas pierwszego po długim czasie spotkania zaspiskich Serbołużyczan na *pjerjedrěšu* (darcie pierza) w dawnej wiejskiej szkole, opowiedziałem im o ich znamienitym kraju; czytałem też wyjątki z jego twórczości. Przewodniczącemu koła towarzystwa Domowina przy okazji książkę Kita Šwjeli podarowałem. Czytał ją sam gorliwie po łużycku. Ze szczególnie zainteresował go fragment, w którym wspomniano zapusty w Zaspach. Kito Šwjela pisze o swoim dziecięcym czasie między innymi:

„Dziewczęta, parobkowie i dzieci szkolne miały swoje przedze; gospodynie chadzały od jednej do drugiej prządć. Podawano kawę i naleśniki; wielkimi świętami były potem te zapusty, każda przedza świętowała dwa dni, tak, że zapustowano przez cały tydzień. Również dla nas, dzieci szkolnych, wypiekano cukrowaną kaszę jaglaną i gotowano kawę oraz pieczono naleśniki.”²¹

W Zaspach w połowie XIX w. były trzy *pšěze*, każda świętowała dwa dni – wykazano w ten sposób, że i w tej małej wsi nad Sprewją zapustowano niegdyś sześć dni. Wspomnienie starego Kita Šwjeli o zapustach w Zaspach, z czasów gdy chodził do szkoły, jest jednym ze szczególnie ciekawych pisanych świadectw zapustów na Dolnych Łużycach wogóle. Dla mieszkańców Zasp to jest dzisiaj wiarygodnym dowodem na to, że zwyczaj ten był obchodzony już około 1845 r.. Przedtem opierano się na świadectwie wskazującym na 1886 r.

Tygodnik „Nowy Casnik” 22 lutego 1986 r. ogłosił na pierwszej stronie: „W Zaspach odbędą się setne zapusty”. Jubileusz został przygotowany

przez wiejskie koło Domowiny. Tekstową i fotograficzną relację z tego wydarzenia, w którym udział wzięło 3000 gości, zdano w numerach z 8 i 15 marca 1986 r. Anonimowy autor wzmiankował o setnych zapustach i w innych wsiach oraz, że ich obchody rozpoczęły się od Dešna w 1980 r. Równocześnie pisał także, że: „... wciąż trwają dyskusje o tym, czy jubileusze te są w zgodzie z prawdą historyczną!”²².

Kilka lat później, dnia 10. marca 2001, „Nowy Casnik” tak pisał o zaspiskim zapuście:

„Czy liczba 115 zapustu jest poprawna, tego Bernd Kamjeńc, przewodniczący Zaspiskiego towarzystwa pewny nie jest. Mieszkańcy Zasp sugerowali się opowieścią starego człowieka Wilhelma Pšuskela, który zmarł w latach 80-tych, jako 96-letni starzec. Twierdził on stanowczo, że jego matka opowiadała mu o zapustach w jej młodzięczych latach. Ponieważ wydała się ona w 1887 r., więc z Zaspach zapust musiał być obchodzony co najmniej od 1886 roku.”²³.

Dlatego też dnia 25. lutego 2001 w Zaspach 115 par święciło w pochodzie 115 zapust. Dziś wiemy, że można by kilka dziesięcioleci przeskoczyć wstecz i obchodzić przynajmniej 160 zapust. Z tym mała która wieś na Dolnych Łużycach może się równać. Po prawdzie mieszkańcy Zasp mogliby także obchodzić 550 jubileusz pierwszej pisanej wzmianki o wsi z 1455 r., przecież już wtedy zwyczaj ten w jakiejś formie znano i świętowano²⁴. Takie wahania odnośnie datowania nie mają oczywiście żadnego wpływu na wesołą zapustową zabawę, jednak ważnym jest, aby wyjaśnić, że zwyczaj zapustów nie pochodzi dopiero z XIX w.

Z całą pewnością wiemy, że uczniowie i młodzi członkowie Domowiny z ówczesnej Serbołużyckiej Rozszerzonej Szkoły Wyższej im. Marjany Domaškojc (dzisiaj Gimnazjum Dolnołużyckie) pierwszy raz swoimi zapustami zaskoczyli Chociebuż 6 lutego 1987 r. Dziewczeta założyły wówczas piękne dolnołużyckie świąteczne stroje i założyły lapy.

Dolnołużycki tygodnik „Nowy Casnik”, który pochodowi grajków, uczniów i uczennic patronował, obszernie w numerze 8 z 1987 r., wydarzenie to relacjonując, podkreślał między innymi: „Słysząc było tylko łużyckie śpiewy ... a i uczniowie - zapustownicy rozmawiali między sobą po łużycku.”²⁵.

Przy wszystkich badaniach bardzo starych albo całkiem nowych zapisów i szczegółów dobrze byłoby, abyśmy sobie uświadomili, że dawni Łużycanie zwyczaj, z którego się rozwinął współczesny, znany nam serbołużycki zapust, prawdopodobnie kultywowali już w swojej praojczyźnie, co prawda w zupełnie innej formie niżeli dziś, jako część ówczesnego przedchrześcijańskiego wyznania wiary. Pielęgowali go dalej, kiedy przed

prawie półtora tysiącem lat zakładali nowe osiedla w niezamieszkałej, przez nich Łużycą nazwanej podmokłej krainie, pokojowo przez nich zajętej, cywilizując tę dziką okolicę. Także później, już w czasach chrześcijańskich, zapust świętowano nadal.

Zapusty jako ludowe święto stały się przedmiotem twórczości artystycznej, dając okazję

do rymowania, komponowania, śpiewów i tańców. Zapusty są wciąż bardzo lubiane.

Już od kilku lat dolnołużycki tygodnik „Nowy Casnik”, najobszerniej ze wszystkich regionalnych mediów informujący o przejawach pielęgnowania łużyckich zwyczajów, dba o to, aby podawać dane o liczbie wsi, w których zapust jest obchodzony, oraz o liczbie uczestniczących w święcie par w ludowych strojach. Dzięki temu zarysowuje się nam ciekawy obraz. W dekadzie lat 1995 - 2005, aż w około 50-ciu serbołużyckich wsiach Dolnych Łużyc organizowano zapustowe pochody, udział w nich brało co roku około 1400 do 1750 par w ludowych strojach²⁶. W pozostałych dolnołużyckich miastach i wsiach, w których serbołużycki strój narodowy już nie występuje, a język łużycki już dawno wymarł, zachowały się pewne elementy serbołużyckiej tradycji zapustowej, szczególnie *camprowanie*.

z dolnołużyckiego przełożył Michał Machura

Przypisy:

- ¹ cyt. za: K. Muche, *Die Deutschen geben uns nur, was sie übrig haben.*, „Lausitz-Magazin-Archiv (ND 01.12.2004),, <http://www.klaus-muche.de/Reportagen/Sorben04/sorbische%20Leitkultur.htm>
- ² por. E. Schneeweis, *Feste und Volksbräuche der Sorben*, Berlin/Barlin, 1952, s. 120
- ³ Ibidem.
- ⁴ H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bd. 2*, Bautzen/Budyšin, 1978, s. 92
- ⁵ E. Schneeweis, op. cit., s. 122.
- ⁶ strona internetowa www.schmogrow.de Schmogrow/Smogorjow, 2005.
- ⁷ Trachten- und Heimatverein. Sektion Ortschronik/Drastwowe a domowniske towaristwo. Sekcija wejsna chronika „Saspow (Zaspy) - Eine Chronik“, Cottbus/Chóšebuz, 2005, s. 119 (Quelle 36: Stadtarchiv Cottbus Vorl. Sig. Sasp. 034)
- ⁸ E. Schneeweis, op. cit., s. 122.
- ⁹ *Einige abergläubische Meinungen und Gebräuche der Wenden* in: L. Haupt, J. E. Schmalzer, *Volkslieder der Wenden in der Ober- und Nieder-Lausitz. 2. Teil, Volkslieder der Wenden in der Niederlausitz*, Grimma, 1843, s. 259.
- ¹⁰ J. Raupp, *Sorbische Volksmusikanten und Volksmusikinstrumente*, Bautzen, 1963, s. 62.
- ¹¹ W. Meschkank-Měškank, *Kalender einstiger wendischer/slawischer heidnischer Festlichkeiten zu Ehren und zur Besänftigung von Gottheiten und Naturdämonen*, in: *Als die Wendengötter sterben sollten. Über die vorchristliche wendische Glaubens- und Götterwelt*, Cottbus/Chóšebuz, 2005, s. 107, za: Halina Łozko, *Rodzima wiara ukraińska*, Wrocław 1997.
- ¹² Por. *Camprowanje – Zampern* in: *Moler serbskeho ludu Měrćin Nowak-Njechorński. Wuběr dželow. Der sorbische Volksmaler Měrćin Nowak-Neumann. Eine Auswahl seiner Werke* Bautzen/Budyšin, 1959, s. 96 oraz: „Nowy Casnik“ 09.03.1957, nr 10, s. 5
- ¹³ *Rubiško' jo camprowało. Teke bošon a mjadwjež stej bylejš podla*, „Nowy Casnik“ 12.02.2000, nr 7, s. 7
- ¹⁴ Ch. Schwela, *ŕerbski Zaŕnikař. Jogo žyweńe, wót ñogo ŕamego hopiŕane*, Cottbus/Chóšebuz, 1927, s. 6; patrz też: K. Šwjela, *Casnikař swójim cytarjam*, Bautzen/Budyšin, 1981, s. 15.
- ¹⁵ „Inaczej są to górnołużyckie plince, po dolnołużycku nazywane mlincami, często przygotowywana potrawa. Są one podobne do wielkiego okrągłego pieczywa i przypominają palaćniki. Nazwa pochodzi od boga Flinsa albo Vlinsa, podjadane były podczas świąt ku jego czci.” Cyt. Za: L. Kuba, *Čtení o Lužici*, Praha, 1925, s. 114
- ¹⁶ L. Balko, *Jo to z tymi zapustojkimi jubilejami pšawje?*, „Nowy Casnik” 21.02.1987, nr 8, s. 8; idem, *0, 120 a 150 lět zapust? Krotke rozmyslowanje k tym „jubilejnym”*, „Nowy Casnik” 17.03.1990, nr 11, s. 6
- ¹⁷ R. Schirmer, *Wenn die Mäuse durchs Dorf ziehen. In den niedersorbischen Gemeinden rund um Cottbus beginnt in diesen Tagen überall die Fastnachtszeit*, „Rundschau-

- Märkte. Anzeigen-Sonderveröffentlichung der Lausitzer Rundschau“ 04.-05.02.2006, nr. 30, s. 1.
- ¹⁸ R. Ufer, *Sielower Jubiläums-Zampern mit vier Gruppen*, „Cottbuser Rundschau“ in: „Lausitzer Rundschau“ 05.02.2007, s. 13
- ¹⁹ 150. zapust we Wjerbnyje ze 137 porami. Nejperwej k fararjeju – pozdziej k prodrustwoju, „Nowy Casnik“ 03.03.1990, nr 9 s. 3
- ²⁰ S. Ramoth, *Werben. Geschichte eines Spreewalldorfes*, Cottbus, 1995, s. 138.
- ²¹ „Ch. Schwela, op. cit., s. 6; patrz też: K. Śwjela, op. cit., s. 15.
- ²² por. „Nowy Casnik“: *W Zaspach bužo 100. zapust* 22.02.1986, nr 8, s.1; *Su swěšili 100. zapust* 08.03.1986, nr 10, s.1; *Nejstarša jo była 52 lět!* 15.03.1986, nr. 11, s. 4.
- ²³ H. Měškank, *W Zaspach/Saspow. Pšij jubileumje zasejz lapu*, „Nowy Casnik“ 10.03.2001, nr 10, s. 4.
- ²⁴ *Trachten- und Heimatverein.....*, s. 14 (Quelle 8: R. Lehmann, *Quellen zur Geschichte der Niederlausitz I. Teil*).
- ²⁵ H. Handrekojc, *Porážony přědny zapust w Chošebuskem Serbskem žělu. Žowća su se lapy stajili*, „Nowy Casnik“, 21.02.1987, nr 8, s. 8.
- ²⁶ wybrane relacje z gazety „Nowy Casnik” z lat 1995 – 2005 zawierające liczby uczestników na zapustach: - patrz załącznik.

Wybrane cytaty „Nowego Casnika“ z lat 1995-2005 zawierające dane dotyczące liczby uczestników zapustów:

Tabelle: 1340 Trachtenpaare in 31 Ortschaften
„NC” 25.03.1995, nr 12, s. 6.

„Pó našom licenju jo było lětosa w písamem 35 jsach a w měsće Chošebuzu zapustojiski pšesěg w serbskich drastwach. Na nich jo se wobžěliło něži 1400 porow! Za wětšy žěl su to byli młodostne – jano w někótarych jsach su ženjone sobu gótowali.”

„NC” 16.03.1996), nr 11, s. 7.

„Pó licenju Casnika jo se lětosa pšewjadło dogromady 40 mložinskich a jubilejnych zapustojskich pšesěgow w serbskich drastwach.” (do tego spis: 40 Ortschaften mit 1525 Trachtenpaaren)

„NC” 22.03.1997, nr 12, s. 7.

„Lětosa dogromady 1702 porow. Po informacijach Nowego Casnika jo w Dolnej Łužycy mložina sama abo gromaže ze ženjonymi wugótowała lětosa dogromady 42 zapustowych pšešegow.” (do tego Tabelle mit den Orten und jeweiligen Zahlen der Trachtenpaare).

„NC” 04.04.1998, nr 14, s. 6.

„Slědny zapust togo lěta su swěšili zachadnu nježelu, 14. měrcy, w Husu. ... Dogromady jo mložina lětosa w něži 40 gmejnych a w měsće Chóšebuzu zapust swěšila z tradicionalnym pšešegom, a pši tom jo se licyło něži 1500 porow.”

„NC” 20.03.1999, nr 12, s. 1.

„Na lětosnych mložinskich a jubilejnych zapustach – jich jo było w Dolnej Łužycy něži 40 – jo se wobžěliło dogromady wušej 1600 porow.”

„NC” 25.03.2000, nr 13, s. 1.

„Žo su byli lětosa zapusty? ... Dogromady jo to 1476 porow, kenž su se wobžělili na tych 34 pšešegach. Dalšne pšešegi su byli w ... (7 osad – W.M.). Bóžko njejo nam znate, wjele pórow jo se tam wobžěliło.”

„NC” 24.03.2001, nr 12, s. 4.

„Pó informacijach Casnika su lětosa wugótowali w Dolnej Łužycy w 46 jsach (a teke w měsće Chóšebuzu) mložinske a jubilejne pšešegi z dogromady 1720 porami. Nejdlejše pšešegi su byli w Žyłowje (180), we Wjerbnje (117), w Nowej Jsy (100), na Górach (58), w Dešanku (54) a w Janšojcach (49).”

„NC” 16.03.2002, nr 11, s. 1.

„Pó informacijach Casnika su wugotowali lětosa w pšisamem 50 jsach a w měsće mložinske a jubilejne zapustowe pšešegi. Smy licyli něži 1750 porow, to groni něži 1750 žeńskich a žowców w serbskich drastwach.”

„NC” 15.03.2003, nr 11, s. 1.

„Zasej jo se wjele pórow wobžěliło na młožinskih a jubilejnych zapustach. Dogromady jo jich było lětos 1502.” (do tego dokładny spis obejmujący 45 osad oraz liczby par w nich uczestniczących)

„NC” 20.03.2004, nr 12, s. 5.

„Insgesamt waren es über 1700 Paare, die in wendischer Festtagstracht vom 29. Januar bis zum 13. März den Brauch pflegten. Neben den Werbener Mädchen und den Schülerinnen des Niedersorbischen Gymnasiums haben sich auch die Bärenbrücker Mädchen die Haube aufgesteckt.”

„NC” 02.04.2005 nr 14, s. 6.

‘Zapusty’ – the Week Long Celebration!

‘Zapusty’ is an old Sorbian tradition that is still celebrated in many Lower Lusatian villages. Through the analysis of a contemporary reception of this over a hundred years old custom, the author points out that some of its elements may have its descend in Pre-Cristian times.

General Jan Paweł Sybilski. Polak w XVIII-wiecznej armii saskiej i właściciel dóbr ziemskich na Łużycach

Unia personalna, którą połączyła na 66 lat Rzeczpospolitą i Saksonię nie doprowadziła do faktycznego związania się obu państw. Zachowały one pełną odrębność polityczną, ekonomiczną, społeczną i kulturową. Nie doszło nawet do poważniejszej wymiany ludności. Pomędzy oboma państwami „przepłynęło” dzięki unii kilkadziesiąt rodzin, przy czym więcej poddanych elektorskich osiedliło się w Polsce i na Litwie, niż królewskich w Saksonii. Wśród tych ostatnich był Jan Paweł Sybilski, któremu wierna i oddana domowi wettynskiemu służba w armii saskiej zapewniła spektakularny, wyjątkowy awans społeczny i materialny. Urodzony w 1677 r. na ziemiach polskich, najprawdopodobniej w rodzinie włościańskiej, został nobilitowany i w wieku 51 lat otrzymał od cesarza Karola VI w 1738 r. dziedziczny tytuł barona von Wolfsberg (Wolfberg)¹. W armii saskiej dosłużył się drugiego po feldmarszałkowskim stopnia w hierarchii - generała kawalerii. Był właścicielem dóbr ziemskich w rejonie Drezna i na Łużycach w Wulkich Zdżarach (Groß Särchen) na czele. Bardzo szybko nie tylko zasymilował się z miejscową ludnością, ale też stał się bohaterem lużyckich podań. Wykreowany w nich został na wielkiego czarnoksiężnika („ein arger Zauberer”) dorównującego kunsztem rodowitemu Łużyczaninowi Martinowi Pumpotowi (Pumphut)². Ten ostatni chętnie popisywał się publicznie swoimi umiejętnościami, podejmując rywalizację z innymi czarodziejami, a najznamienitszymi jego przeciwnikami byli wojskowi. Obok feldmarszałka pruskiego Leopolda Maksymiliana von Anhalt - Dessau także Sybilski, z którym Pumpot konkurował w zamianie ziarna w żołnierzy przy użyciu garnców kamionkowych. Sybilskiemu udało się z czarnego owsa wyczarować piechura, który dał na dziedzińcu pokaz musztry, a następnie zamienił się z powrotem w ziarno. Pumpot ściągnięty z okna groch zamienił w pełni wyekwipowanego żołnierza konnego. To jemu przypadłoby więc zwycięstwo w rywalizacji, gdyby nie fakt, że jego żołnierz słuchał tylko rozkazów Sybilskiego³.

W podaniach ludowych przypisywano Sybilskiemu liczne umiejętności, takie jak zdolność przenoszenia się w czasie i przestrzeni, unoszenia w powietrzu nawet wielkich przedmiotów, przemieniania krajobrazu, przeistaczania zwierząt, a także ziaren w ludzi. Pierwszą zawdzięczał „płaszczowi Fausta”. Pewnego razu wykorzystał go, aby dostać się na bal maskowy (redutę) w Dreźnie, na który planował udać się wraz z zaprzyjaźnionymi oficerami, ale brakowało im na to środków finansowych. Sybilski oddał przyjacielom posiadane pieniądze i zapowiedział, że ujrzą go na balu. I rzeczywiście zjawił się na nim w czasie i miejscu, które zapowiedział. Potrafił też błyskawicznie przemieszczać się pomiędzy odległymi miejscami. Potrafił w jednym dniu o 9 rano być jeszcze w Dreźnie, a następnie stawić się w Warszawie na południowy przegląd oddziału, w którym służył. Sybilskiemu zdarzało się poruszać drogą powietrzną, jako środka transportu używając zwyczajnego wozu z zaprzęgiem końskim, którym w normalny sposób opuszczał miejsce rozpoczęcia podróży i wjeżdżał do punktu docelowego. Kiedyś zaraz po opuszczeniu nakazał woźnicy udać się na spoczynek na tył wozu, a gdy ten usnął uniósł wóz w powietrze. Woźnica zbyt wcześnie jednak się rozbudził i przeraził lotem. Rozproszyło to do tego stopnia Sybilskiego, że częściowo stracił kontrolę nad wozem, który obniżył pułap lotu i osiadał na hełmie górującej nad okolicą wieży kościoła w Kamjencu (Kamenz). W taki sposób przedwcześnie zakończyła się podróż do Drezna, a wóz pozostawał rzekomo na wieży kościelnej przez wiele lat, do burzy 15 stycznia 1791 r. Niepowodzeniem zakończyła się też podjęta przez Sybilskiego próba regulacji i zmiany biegu ciekłu wodnego przepływającego przez Wulkie Zdżary. Winne temu były „polskie” woły, które niespodziewanie spłoszyły się i potok uzyskał kręte koryto. Sybilski potrafił zmieniać owce w świnie – rzekomo dokonał tego w Ostravowerk koło Drezna. Obyło się to przy tym bez szkody dla dzierżawcy folwarku⁴.

Sybilski umiejętnie miał korzystać z czarów w trakcie działań wojennych, co zaowocowało przewagami nad nieprzyjacielem i brakiem strat osobowych w dowodzonych przez niego oddziałach. Przed starciem pod Zehren-Lommatzsch koło Miśni 13 grudnia 1745 r. miał polecić swoim podkomendnym, aby ustawili się trójkami i przeszli po czarnym płaszczu, a w trakcie bitwy nie zapomnieli jego nazwiska. Wypełnienie tych

warunków zapewniło im zwycięstwo i pełne bezpieczeństwo, gdyż żaden z podkomendnych Sybilskiego nie poległ w boju. Przed bitwą pod Kolinem (18 VI 1757) Sybilski lustrując szeregi oddziału zatrzymywał się przy co 9 żołnierzu w każdym szeregu i szeptał jakieś niezrozumiałe słowa. I znów zgodnie z zapowiedzią jego podkomendni zwycięsko i ze zdobyczą wyszli z tej zaciętej i krwawej bitwy⁵. W przypadku drugiego podania tylko częściowo pozostaje ono w zgodzie z prawdą historyczną, gdyż w zmaganiach prusko-austriacko-saskich pod Kolinem rzeczywiście uczestniczyły oddziały lekkiej jazdy królewsko-elektorskiej, wśród nich regiment szwoleżerów utworzony przez Sybilskiego. Od 1748 r. nie było on jednak jego dowódcą, gdyż sprzedał stanowisko szefa Henrykowi Brühlowi. Co więcej, Sybilski znajdował się wtedy ponad 500 km na północny-wschód od miejsca bitwy towarzysząc armii rosyjskiej prowadzącej kampanię wojenną na Mazurach (w Prusach elektorskich). W jakiś sposób to podanie jest też krzywdzące dla jazdy sasko - polskiej, dla której udział w bitwie pod Kolinem stanowi bodaj czy nie najchwalebniejszy epizod w krótkich dziejach jej istnienia. To właśnie oddziały szwoleżerów królewsko - elektorskich w decydującym momencie zmaganiał samorzutnie ruszyły na nieprzyjaciela, inicjując szarżę całej kawalerii sojuszniczej, która zadecydowała o pierwszej klęsce bitewnej Fryderyka II w jego zmaganiach z Austriakami i Sasami⁶. Co ciekawe, także w tradycji polskiej przyjęło się uważać, że Sybilski dowodził oddziałem na służbie królewsko - elektor-skiej posiłkującym armię austriacką w wojnie siedmioletniej, a był to pułk ułanów (sic!). Dowodzi tego powieść W. Łozińskiego *Pierwszy Galicjanin*⁷ oraz długo uchodzące za autentyczne „Pamiętniki Bartłomieja Michałowskiego od roku 1786 do 1815”, rzekomo „ogłoszone”, a w rzeczywistości napisane przez H. Rzewuskiego jako pastisz staropolskiej literatury pamiętnikarskiej. Narrator, czyli Michałowski, kilkakrotnie odwołuje się do swojej służby w okresie wojny siedmioletniej w ułanach Sybilskiego w randze rotmistrza (majora). Zakończył ją po odniesieniu poważnej rany w 1759 r. awansując przy uzyskaniu dymisji do rangi podpułkownika. Jeszcze po upływie kilkudziesięciu lat był dumny z tego epizodu swojego życia - przywdziewał przy różnych okazjach mundur ułański, a na honorowym miejscu zawiesił nabyty portret Sybilskiego. W 1794 r. zaproszony w trakcie pobytu w Gdańsku na obiad do księcia Hatzfelda wspominał w rozmowie przy stole,

„iż byłem w pułku ułanów Szybilskiego”, a wtedy „jednogłośnie wszyscy się odezwali z uwielbieniem dla tego pułku i jego wodza. Jeden generał, który miał na twarzy głęboką bliznę, rzekł do mnie: noszę pamiątkę waszego pułku pod Zulichau, jeden wasz ułan porożcem tak mnie nazaczył. Ale nie żał być rannym od podobnych ludzi. Wasz pułk prawdziwie z bohaterów się składał. A Szybilski to był Sejdlicem cesarskiego wojska. Pewnie że w nim nie było kawalerzysty, któryby mu sprostał”⁸. Tak jak cały pamiętnik, także wspomnienia o służbie pod komendą Sybilskiego są zmyśnione, ale dowodzą jako estymą wśród Polaków cieszył się i generał, i ułani służbie królewsko-elektorskiej.

Przypowieść odnoszącą się do starcia pod Zehren - Lommatzsch należy natomiast ocenić jako krzywdzącą dla Sybilskiego, który wykazał się w niej wysokim kunsztem jako dowódca jazdy lekkiej i jest to niewątpliwie najświetlejsza karta w jego długiej karierze wojskowej. Rozpoczął ją prawdopodobnie jeszcze pod koniec XVII w. w armii polskiej lub saskiej. W tej ostatniej do 1715 r. awansował do stopnia kapitana. Niewiele wiadomo o pierwszym okresie służby wojskowej Sybilskiego. W trakcie walk z konfederatami tarnogrodzkim w Polsce od końca 1715 r. do jesieni 1716 r. służył zapewne w regimencie pieszym generała majora Heinricha Friedricha von Friesen. Wiosną - latem 1716 r. stacjonował w Sandomierzu. Według Otwinowskiego miał odegrać dość istotną rolę w sprawie zgładzenia konsyliarza konfederacji generalnej Mikołaja Łąciszewskiego. W lipcu 1717 r. Sasi uprowadzili tego szlachcica z obrad sejmiku opatowskiego, oskarżając go o naruszenie zawieszenia broni przez atakowanie załogi sandomierskiej i zrabowanie kilkudziesięciu należących do niej koni na pastwisku. Z rozkazu Friesena Łąciszewski został 23 lipca powieszony jak zwykły złodziej na rynku sandomierskim⁹. Ponieważ kat miejski uciekł, zastąpił go jakiś chłop, który na tyle mało umiejętnie wykonywał egzekucję, że po pęknięciu sznura Łąciszewski upadł na ziemię. Według Otwinowskiego „kapitan niejaki Sybilski pobiegł do jatek, kupił 3 postronki i dał chłopu, na których drugi raz Łąciszewski obwieszony”¹⁰. Według starszej historiografii polskiej epizod ten w dużym stopniu przyczynił się do zerwania zawartego na początku lipca 1716 r. zawieszenia broni i fiasku rokowań pokojowych w Lublinie. W rzeczywistości uwypuklił on jedynie

skalę antagonizmu polsko - saskiego i stanowił dla radykałów po obu stronach wygodny pretekst do wznowienia działań wojennych.

Udział w zgładzeniu Łąciszewskiego nie zaszkodził Sybilskiemu w dalszej karierze wojskowej, a wręcz mu pomógł, gdyż został dostrzeżony przez Jakuba Henryka Flemminga i przyjęty zimą 1717 r. do reorganizowanej armii koronnej. Połączone to było to było z awansem do stopnia majora – patent królewski z dnia 3 lutego 1717 r. Sybilski w elitarnym regimencie komputowej gwardii konnej (dragonii króla) dowodzonym przez Wilhelma Miera przesłużył nieco ponad 3 lata i następnie poprosił o dymisję. Jesienią 1720 r. nie był wykazywany na stanie osobowym korpusu oficerskiego gwardii konnej, ani innego regimentu¹¹. Zapewne powrócił do armii saskiej, ale przebieg jego służby w latach 20. XVIII w. nie jest znany. Wiadomo, że w marcu 1728 r. przebywał w Warszawie, ale latem był już z powrotem w Saksonii¹². W 1729 r. awansował do stopnia podpułkownika. Był nim jeszcze w styczniu 1733 r. Na początku lat 30 - tych dowodził złożonym z dwóch kompanii dywizjonem grenadierów pieszych, organizacyjnie przypisanym do batalionu grenadierskiego szefostwa H.F. von Friesena. Od jesieni 1731 r. dywizjon Sybilskiego w sile 129 żołnierzy służył w Polsce w składzie królewskiej gwardii nadwornej (nie wchodziła w skład armii polskiej i litewskiej)¹³. Uczestniczył w kampanii czerniakowskiej (mokotowskiej) w dniach 31 lipca -18 sierpnia 1732 r. W dniu 16 sierpnia w trakcie ćwiczeń ataku na okopy dowodził jedną z broniących się brygad grenadierskich, utworzoną z żołnierzy polskich z regimentów hetmańskiego i łanowego¹⁴. Po zakończeniu kampanii Sybilski wraz ze swoim kompaniami przeszedł do Wschowy. Na początku 1733 r. w chwili śmierci Augusta II jedna z nich znajdowała się w Saksonii (Freiberg), a druga we Wschowej i Kargowej. Zimą 1733 r. Sybilski odmówił wydania urzędnikom wielkopolskim jakiejś polskiej armaty, przechowywanej w koszarach kargowskich. Wkrótce jednak wycofał się ze swoimi podwładnymi do elektoratu¹⁵.

W 1733 r. Sybilski awansował do stopnia pułkownika. Niewątpliwie od samego początku uczestniczył w saskiej interwencji zbrojnej w Rzeczpospolitej, rozpoczętej w październiku 1733 r. Grenadierzy Sybilskiego wchodziłi w skład zgrupowania gen. Wolfganga Heinricha von Baudissina (Baudisse), które wkroczyło z Saksonii przez Tarnowskie Góry

do Małopolski¹⁶. Od jesieni 1733 r. August III i jego dowódcy wojskowi podejmowali próby pozyskania jazdy lekkiej, niezbędnej w zmaganiach z przewyższającą pod względem mobilności kirasjerów i dragonów saskich kawalerią polską. Początkowo nieudane, gdyż dwór cesarski odmówił użyczenia 1-2 regimentów huzarów, posiłki rosyjskie okazały się zbyt małe, a Kozacy trudni w dowodzeniu¹⁷. Fiaskiem zakończyła się też próba utworzenia oddziałów jazdy z prowettyńskiej szlachty polskiej. Dwie chorągwie sformowane przez Polaków Stobieckiego i Jabłońskiego cechowały niskie wyszkolenie i morale – wykazywały większą skłonność do rabunków niż udziału w operacjach bojowych¹⁸. W tej sytuacji dowództwo saskie powierzyło zadanie utworzenia szwadronu lekkiej jazdy Sybilskiemu, niewątpliwie uznając, że posiadał odpowiednie do tego kwalifikacje. Jakie poza służbą w dragonii koronnej? - tego nie wiadomo. Możliwe, że brał udział w sformowaniu u schyłku trzeciej dekady XVIII w. 2 szwadronów ułańskich, które wzięły udział w kampanie pod Zeithain (31 V-28 VI 1730)¹⁹. Sybilski uzyskał zgodę na dobranie sobie żołnierzy z istniejących regimentów jazdy saskiej, dzięki czemu już 19 marca 1734 r. rozpoczęło się szkolenie „pięknych i w pełni umundurowanych ludzi”²⁰. Co więcej, zaciągnął ich więcej niż potrzebnych było do stworzenia szwadronu. Faktycznie sformował regiment jazdy lekkiej „chevaux legers”, czyli szwoleżerów - pierwszy, gdyż drugi utworzył ppłk Johann Friedrich Vitzhum von Eckstädt, a jego szefem był od 16 VI 1734 książę Karol.

W maju 1734 r. Sybilski dysponował 400 ludźmi, którzy stacjonowali w Kargowej i wybierali w Wielkopolsce czopowe²¹. Latem dowodził 500 szwoleżerami, co stanowiło 3,4% saskiego korpusu odpowiedzialnego za zabezpieczenie Wielkopolski i Mazowsza, którym od lipca dowodził gen. Diemar²². Do połowy 1734 r. oddział Sybilskiego osiągnął gotowość bojową i stał się trzonem zgrupowania kawaleryjskiego, którego zadaniem było spacyfikowanie Wielkopolski przez rozbięcie czy zmuszenie do złożenia broni niewielkich grup (partii) konfederackich. Dowództwo nad nim objął Sybilski i wykorzystując dużą mobilność swojego oddziału przed 16 lipca zniósł grupę wojsk konfederackich Bartoszewicza²³. Następnie na przełomie lipca i sierpnia Sasi rozbili pod Pyzdrami próbujące kontratakować duże zgrupowanie „stanisławczyków” dowodzone przez marszałka konfederacji poznańskiej i kaliskiej Jana Andrzeja Polendzkiego. Oddział dowodzony

przez Sybilskiego przeprowadzał też akcje policyjne, aresztując wrogo nastawionych wobec domu wettyńskiego szlachciców. Wśród zatrzymanych i wywiezionych następnie do Saksonii osób znaleźli się starostowie kolski Melchior Gurowski (też chorąży kaliski) i kopanicki Franciszek Poniński (też stolnik poznański)²⁴. Do września 1734 r. oddziały rosyjskie i saskie przejęły kontrolę nad Wielkopolską właściwą, ale borykając się z poważnymi trudnościami logistycznymi i chorobami zakaźnymi, zakończyły akcję policyjną, rozlokowując się w Wieruszowie, Kępnie, Konopnicy, Sieradzu, Warcie i Widawie²⁵. W kolejnych tygodniach niezbyt skutecznie zabezpieczały obrady Trybunału Wielkiego w Piotrkowie.

Pod koniec listopada 1734 r. Sybilski na czele swoich szwoleżerów eskortował w drodze do Warszawy Henryka Brühla, Aleksandra Józefa Sułkowskiego i innych ministrów saskich, ambasadorów rosyjskiego i cesarskiego, biskupa krakowskiego Jana Lipskiego i innych panów polskich²⁶. Wzięli oni udział w naradach, na których na początku grudnia 1734 r. zatwierdzono plan działań zbrojnych opracowany przez głównodowodzącego siłami rosyjskimi generała an-chefa Piotra Lacy (Łascy). Głównym celem operacji wojsk sojuszniczych było zepchnięcie na południe, osaczenie w zachodnich ziemiach województwa ruskiego oddziałów polskich wiernych Stanisławowi Leszczyńskiemu, zmuszenie ich do złożenia broni oraz uznania Augusta III za prawowitego władcę Rzeczypospolitej. W operacji uczestniczyło 5 korpusów rosyjskich (w tym 2 zabezpieczające zaplecze operacji), a z oddziałów saskich jedynie 600 jazdy dowodzonej przez Sybilskiego. Ta ostatnia wsparta przez 200-300 nieregularnej kawalerii rosyjskiej (kozaków), działając zdecydowanie i szybko, do końca 1734 r. nie tylko osiągnęła linie Wisły, ale też ją sforsowała. W pierwszych tygodniach 1735 r. była na dobrą sprawę jedynym oddziałem wojskowym sił sojuszniczych kontynuującym operację zaczepną (rosyjskie korpusy Artiemona Zagriazskiego i Iwana Bachmetowa zatrzymały się z braku środków przeprawowych w rejonie Kazimierza-Sandomierza, a Ludwika von Hessen - Homburg koło Lwowa). W styczniu Sybilski rozbił kilka i przegonił kilkanaście innych chorągwi polskich z rejonu Mielca. Następnie zaatakował znacznie silniejszą partię dowodzoną przez kasztelana czerskiego Kazimierz Rudzińskiego, która jednak nie podjęła boju, a wycofała się nie ponosząc większych strat. Idąc w szpicy

wojsk sojuszniczych Sybilski 7 lutego 1735 r. zajął Rzeszów, w którym 5 dni później zawarto rozejm kończący udział w wojnie silnego zgrupowania wojsk polskich dowodzonych przez regimentarza generalnego Józefa Potockiego²⁷.

Broni nie zamierzały złożyć siły zbrojne konfederacji dzikowskiej, w których skład wchodziły oddziały komputowe i wyprawne. Dowodzone przez marszałka konfederacji generalnej Adama Tarło, a faktycznie przez kilkuosobowe kierownictwo wojskowe, do którego zaliczali się m.in. wojewoda lubelski Jan Tarło i kasztelan czerski K. Rudziński, wydostały się z województwa ruskiego i przez Krakowskie podążyły do Wielkopolski. Grupa kawaleryjska Sybilskiego na przełomie lutego - marca 1735 r. odprowadziła do Warszawy komisarzy saskich, którzy wynegocjowali zawieszenie broni z Potockim - barona Waldemara Lowendala i konsyliarza wojennego Johanna Heinricha Simonis, a także Teodora Lubomirskiego. Następnie wzmocniona przez rosyjskich kozaków i oddział piechoty saskiej z Poznania, została skierowana przeciwko konfederatom²⁸. W Wielkopolsce znalazła się zbyt późno, aby zapobiec sukcesom „stanisławczyków” pod Widawą, Nowym Miastem i w Kargowej pod koniec lutego i na początku marca, ale w odpowiednim momencie, aby włączyć się do akcji osaczenia wojsk polskich uzgodnionej przez ks. Johanna Adolfa von Sachsen - Weissenfels i Piotra Lacy. Na początku ostatniej dekady marca Sybilski podjął próbę zatrzymania wycofujących się konfederatów pod Leszmem. W pierwszej fazie starcia udało mu się przy znikomych stratach własnych rozbić grupy jazdy polskiej liczące rzekomo po kilkaset ludzi. Jednak po nadciągnięciu dużej partii dowodzonej przez kasztelana czerskiego, liczącej rzekomo 8000 ludzi, Sybilski zmuszony był odejść do Osiecznej. W wyniku tego utracił kontakt operacyjny z siłami polskimi, którego już nie odzyskał, choć podążał w szpicy pościgu saskiego, zapędzając się pod Zduny. W dniu 3 kwietnia ks. Sachsen - Wiessenfels zarządził zakończenie działań bojowych i odwrót głównych sił pod Poznań²⁹. Regiment Sybilskiego rozlokowany został w rejonie Leszna - Wschowy i przejął ochronę pogranicza wielkopolsko - śląsko - brandenburskiego. W następnych miesiącach od wiosny 1735 r. do lata 1736 r. pełnił w ramach saskiego korpusu służbę w Wielkopolsce i Warszawie. Późną jesienią 1735 r. uczestniczył w operacji wymierzonej przeciwko ostatnim większym oddziałom konfederackim

chroniącym się w Puszczy Kurpiowskiej, którą poprowadził ks. Hessen - Homburg. Pod koniec listopada siłom rosyjsko-saskim udało się pobić jazdę konfederacką pułkownika Michała Paszkowskiego i Stanisława Brzezińskiego, a w początkach grudnia oddział pieszy generała Johanna Steinflichta, który schronił się w Prusach³⁰.

W trakcie wojny o tron polski Sybilski wyrósł na jednego z najważniejszych saskich dowódców polowych. Już w 1734 r. mocno dał się we znaki konfederatom i stąd obok Aleksandra Józefa Sułkowskiego stał się „bohaterem” satyrycznego pisma zalecającego żołnierzom saskim odpowiednie, czyli okrutne postępowanie wobec ludności polskiej („Przykazania dziesięcioro króla imci Augusta Trzeciego przez grafa Sułkowskiego i pana Sibilskiego Sasom w Polszcze egzorbitującym w roku 1734 podane”)³¹. Osiągnięcia organizacyjne i bojowe Sybilskiego wysoko oceniono na dworze królewsko - elektorskim i 28 II 1735 r. został awansowany do stopnia generała majora armii saskiej³².

Po zakończeniu sejmu pacyfikacyjnego (9 VII 1736) i zarządzeniu wycofania wojsk saskich z Rzeczypospolitej, August III wydał 11 VII 1736 r. mandat (ordynans), na mocy którego regimenty szwoleżerów Sybilskiego i księcia Karola (dowodzony przez płk Friedricha Gottloba Milckau) utworzyły królewską gwardię nadworną³³. Sam Sybilski nie wchodził w skład tzw. generalnego sztabu wojsk saskich w Polsce (Generalat Polen), ale uznawane był za liczącą się osobistość na dworze królewsko - elektorskim. W 1739 r. Samuel Wysocki zadedykował mu wydaną w Warszawie przemowę z kazaniem „*Praedicata Thomisticae Floriae olim Ore Dei*”. Sybilskiego tytułował „*Sacri Rom: Imper: Liberi Baronis de Wolfsberg, Generalis Majoris Exercitus Equestris S.R. Majestatis Poloniae, Electorus Saxoniae, ec. nec non Cohortis Equitum Colonello*”, a obok dedykacji umieścił jego herb³⁴.

W drugiej połowie 1739 r. lub na początku 1740 r. większość regimentu Sybilskiego przeniesiono do Saksonii. W Polsce pozostały jedynie sztab i dwie kompanie – łącznie 173 żołnierzy. W 1740 r. kwaterowały w salinach ruskich i Samborze, a w 1741 r. we Wschowie³⁵. Pozostała część regimentu stacjonowała w Voigtland, Górnych oraz Dolnych Łużycach. W trakcie pierwszej wojny śląskiej zimą - wiosną 1742 r. brała udział pod komendą ks. Saschen-Weissenfels w walkach z Austriakami³⁶. Latem 1742 r. (lipiec

- sierpień) kompanie te zostały przerzucone do Wielkopolski, dołączyły do reszty regimentu i weszły w skład dowodzonego przez Sybilskiego zgrupowania, zdaniem W. Konopczyńskiego utworzonego „dla strzeżenia malkontentów”³⁷.

Po wybuchu drugiej wojny śląskiej, jesienią 1744 r. Sybilski wraz ze swoim regimentem szwoleżerskim przeszedł do Saksonii³⁸. Pod koniec 1744 r. skierowany został pod Żytawę i Lubij (Löbau) celem wzmocnienia grupy generała Arnima próbującej przechwycić wycofujące się z Pragi zgrupowanie pruskie gen. Einsfelda³⁹. W 1745 r. wraz z regimentem szwoleżerów i pułkami ułańskimi zabezpieczał granice elektoratu. Z tego powodu nie brał udziału w operacji śląskiej armii austriacko-saskiej i przegranej przez nią bitwie pod Dobromierzem wiosną 1745 r. Sybilski odznaczył się w ostatnich tygodniach działań wojennych. Późną jesienią 1745 r. jego regiment wraz z pułkami ułańskimi pełnił straż na pograniczu prusko - saskim na zachód od Lipska (Landsberg - Schkeuditz). Po rozpoczęciu marszu z rejonu Halle w kierunku na Lipsk - Drezno armii pruskiej dowodzonej przez Leopolda Maksymiliana von Anhalt - Dessau, zgrupowanie Sybilskiego rozpoczęło odwrót na wschód, utrzymując się w pobliżu sił nieprzyjacielskich. 13 grudnia 1745 r. Sybilski na czele swojego regimentu szwoleżerskiego i pułku ułańskiego zaatakował i rozbił w rejonie Zehren -Lommatzsch (na zachód od Miśni) pruską straż tylną złożoną z 2 (według niektórych przekazów 3) regimentów dragońskich księcia holsztyńskiego i gen. Röhla. Sasi znakomicie wykorzystali ukształtowanie terenu i zastawili na nieprzyjaciela pułapkę w bitwie w krętym wąwozie. Część podkomendnych Sybilskiego zajęło pozycję na dnie wąwozu, a pozostali skryli się w zaroślach porastających zbocza. Atakując z zaskoczenia Sasi rzekomo nie stracili żadnego żołnierza, zabijając ok. 100 Prusaków, w tym gen. Röhla, 100-180 innych wzięli do niewoli, a zdobyli także 3 sztandary oraz 2 pary srebrnych bębnow (o wrażeniu jakie ta porażka wywarła na Fryderyku II najlepiej świadczy fakt, że wspominał o niej jeszcze w listopadzie 1759 r. w liście do ks. Henryka Pruskiego)⁴⁰. W nocy z 14 na 15 grudnia Sybilski wspólnie z jazdą austriacką podszedł w rejonie Neustadt pod główne siły nieprzyjacielskie. Rano 15 grudnia 1745 r. dołączył do głównych sił i objął komendę nad zgrupowaniem jazdy lekkiej złożonym z regimentu szwoleżerów i 4 pułków

ułańskich. Początkowo dozorowało ono trakty z kierunku zachodniego. Po nadciągnięciu wojsk pruskich, Sybilski w godzinach popołudniowych 15 grudnia obszedł na czele jazdy lekkiej pozycje sojuszniczej armii sasko - austriackiej i przez wieś Kesseldorf wyszedł przed jej lewe skrzydło. Manewr ten przeprowadził w początkowej fazie bitwy, ale bardzo szybko silny ostrzał artylerii pruskiej zniweczył zamierzenia dowództwa saskiego, gdyż zmusił lekką jazdę do cofnięcia się za pozycje własnej piechoty. W rezultacie nie odegrała ona żadnej pozytywnej roli w przegranej przez armię sojuszniczą sasko - austriacką bitwie pod Kesseldorf 15 grudnia 1745 r.⁴¹

Po zakończeniu działań wojennych i zawarciu pokoju drezdeńskiego 25 grudnia 1745 r., Sybilski otrzymał 15 stycznia 1746 r. rozkaz, aby wraz ze swoim regimentem szwoleżerów i kilkoma (6-9) pułkami ułańskimi udać się do Polski – początkowo w Krakowskie. Zimą 1746 r. odpowiadał za rozformowanie 3 pułków ułańskich, utworzonych na ziemiach polskich w latach 1743-1745. Z powierzonego zadania wywiązał się terminowo, ale oskarżony został o zmalsowanie części środków przeznaczonych na wypłaty dla zwolnionych ze służby królewsko - elektorskich żołnierzy. Wiosną 1746 r. regiment Sybilskiego przeszedł na Mazowsze i został ulokowany w Łomży, a jego dowódca udał się do Warszawy⁴².

Jeszcze w trakcie trwania drugiej wojny śląskiej Sybilski awansował 17 listopada 1745 r. do stopnia generała lejtnanta armii saskiej⁴³. Kilka miesięcy później, 18 marca 1746 r. został komendantem królewskiej gwardii nadwornej i dowódcą jazdy lekkiej pozostającej na służbie Augusta III, a stacjonującej w Rzeczpospolitej⁴⁴. Jego bezpośrednim przełożonym był Henryk Brühl, który zajęty innymi obowiązkami państwowymi nie poświęcał większej uwagi oddziałom w Polsce. W rezultacie Sybilski w latach 1746 - 1756 był faktycznym dowódcą ok. 4000 żołnierzy służących w „sztabie generalnym”, regimencie karabinierów gwardii, 2-3 regimentach szwoleżerów i 3 pułkach tatarskich oraz kilku-kilkunastu żołnierzy z korpusów inżynierskiego i artyleryjskiego⁴⁵.

Pod koniec 1747 r. Sybilski porozumiał się z wszechwładnym ministrem saskim Brühlem w sprawie sprzedaży regimentu szwoleżerów. Stosowny kontrakt został zawarty 1 stycznia 1748 r. Brühl za regiment zapłacił 16000 talarów, jego szefem został formalnie 1 lutego 1746 r., a komendantem

był płk Johann von Monro⁴⁶. Pozyskane środki Sybilski zainwestował częściowo w Polsce. Na przełomie lat 40. i 50. wydzierzał za 500 czerwonych złotych od wojewody podlaskiego Michała Antoniego Sapiehy królewską Secemin i wieś Wilków, które przed upływem trzyletniego kontraktu zostały mu odebrane w 1751 r. przez nowego posesora⁴⁷.

Po sprzedaniu regimentu szwoleżerów Sybilski przestał oficjalnie zaliczać się do czynnej kadry oficerskiej armii saskiej, przechodząc na stan osobowy gwardii królewsko - elektorskiej. Na początku czerwca 1753 r. został awansowany do stopnia generała kawalerii saskiej, co stanowiło uwieńczenie jego długiej kariery wojskowej⁴⁸. W tym samym roku zdał komendę nad gwardią gen. mjr Weisbach i przeszedł w stan spoczynku z pensją 1000 Reichstalarów⁴⁹. Dalej jednak uznawany był za dowódcę jazdy królewsko-elektorskiej w Polsce. Nie więc dziwnego, że listy w sprawach związanych z jej pobytom oraz służbą ministrowie i dygnitarze koronni zwyczajowo adresowali do Sybilskiego. W 1751 r. marszałek wieki koronny Franciszek Bieliński poskarżył się na oficerów królewsko-elektorskich, którzy samowolnie polowali w jego dobrach⁵⁰. Wiosną 1755 r. hetman wielki koronny Jan Klemens Branicki poprosił Sybilskiego, aby pułki ułańskie i gwardia „niemiecka” wspomogły wojsko komputowe w utrzymaniu porządku na drogach i przewożeniu poczty oraz przejęły eskortę posła tureckiego na trasie Warszawa – Wschowa - Lublina. Od tego ostatniego Sybilski początkowo się wymówił, zasłaniając brakiem zezwolenia królewskiego i koniecznością wysłania 700 żołnierzy nadwornych do Wschowy⁵¹.

Po wybuchu wojny siedmioletniej ze stacjonujących w Polsce regimentów karabinierów gwardii i 3 szwoleżerskich oraz 2 pułków ułańskich utworzono saski korpus posiłkowy dla armii cesarskiej, który jesienią 1756 r. przeszedł na Morawy⁵². Doprowadziło to do zniesienia stanowiska dowódcy jazdy królewsko - elektorskiej w Polsce i Sybilski pozostał bez przydziału służbowego. Mimo 80 lat zgłosił się jako wolontariusz (według Jędrzeja Kitowicza został wyprawiony przez Augusta III) do armii rosyjskiej feldmarszałka Stiepana Araksina i wziął udział w prowadzonych przez nią działaniach wojennych w Prusach, latem 1757 r. Według niektórych przekazów Sybilski dowodził oddziałami lekkiej jazdy, a nawet strażą przednią armii carskiej. Uczestniczył w bitwie

pod Großjägendorf 30 sierpnia 1757 r., w której Rosjanie ponieśli bardzo wysokie straty ludzkie (także w korpusie oficerskim), ale w końcu pobili znacznie słabszy pruski korpus gen. Hansa Lehwalta. Według wieści docierających na Litwę, pod koniec tego niepomyślnie rozpoczętego dla Rosjan starcia, Sybilski naciskał na dowództwo armii carskiej, aby nie przerywało walki i atakowało wycofującego się nieprzyjaciela, aż do jego ostatecznego rozbicia. Jednak Apraksin zarządził zakończenie krwawej bitwy, co pozwoliło korpusowi Lehwalta na bezpieczny odwrót przez Welawę pod Królewiec, natomiast Rosjanie wycofali się na Litwę⁵³. Ofensywę wznowili jesienią 1757 r., szybko zajęli całe Prusy wschodnie i wkroczyli zimą 1758 r. na polskie Pomorze, ale brak informacji o udziale Sybilskiego w tej operacji wojennej. Według Jędrzeja Kitowicza: „latami przyciśniony i szybkości kozackiej nie mający, w jednej potyczce mało nie zginawszy”, powrócił do Warszawy. Jako powód porzucenia służby w armii carskiej Sybilski podał stosunek do siebie jej głównodowodzącego, który „aby się w wojsku dystyngował przybyszowy generał, z umysłu dał mu komendę nad pierzchliwymi Kozakami, z którymi nic by był nie dokazał, tylko hańbę swojej sławie zrobił”⁵⁴. Jesienią 1757 r. przebywał w Warszawie - 14 listopada wystosował list otwarty do carowej Elżbiety krytycznie oceniając dokonania armii rosyjskiej⁵⁵.

Zapewne po kampanii letniej 1757 r. Sybilski zakończył czynną służbę wojskową. Nic nie wiadomo o jego poczynaniach przez kolejnych 6 lat. Zmarł w czerwcu 1763 r. w wieku 83 lat w swoich dobrach na terenie Łużyc.

W drugiej połowie XVIII w. i w pierwszych dekadach XIX w. o Sybilskim pamiętano w Polsce, Saksonii i na Łużycach. Wspominano go jako wybitnego wojskowego, a także wykreowano na bohatera podań ludowych i utworów literackich, także moralizatorsko - filozoficznych⁵⁶. W drugiej połowie XIX w. zapomniano o nim – nie został uwzględniony w niemieckich wydawnictwa encyklopedycznych i słownikach biograficznych. W rezultacie informacji o Sybilskim nie sposób znaleźć w literaturze historyczno-wojskowej, a należy ich szukać w pracach poświęconych podaniom ludowym, zabobonom i przesądom. Tymczasem był postacią nietuzinkową, a jego kariera wojskowa i awans społeczny były wręcz wyjątkowo w polskich i saskich realiach XVIII w.

Przypisy:

- ¹ H.G. Gräve, *Volkssagen und volkstümliche Denkmale der Lausitz*, Bautzen 1839, s.89; A. A. Kosiński, *Przewodnik heraldyczny*, t.1, Kraków 1877, s. 230.
- ² Urodził się koło Hoyerswerdy (Wojerecy) we wsi Spohla (Spale): K. Kaupt, *Sagenbuch der Lausitz. Gekrönte Preisschrift*, Th.1: *Das Geisterreich*, Leipzig 1862, s.185-187; *Pum(p)hut Martin*, [w:] *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd.7, hrsg. E. Hoffman-Krayer, H. Bächtold-Staubuli, Berlin-Leipzig 1935/1936, s.386-388; J.G.T. Grässe, *Der Sagenschatz des Königreichs Sachsen*, Dresden 1855, s.539-542; H.G. Gräve, *op.cit.*, Bautzen 1839, s.83-86.
- ³ K. Kaupt, *op.cit.*, s. 186-187; J.G.T. Grässe, *op.cit.*, s.541; H.G. Gräve, *op.cit.*, s.91-94.
- ⁴ K. Kaupt, *op.cit.*, s. 187; J.G.T. Grässe, *op. cit.*, s.539.
- ⁵ K. Kaupt, *op. cit.*, s.183-185; J.G.T. Grässe, *op.cit.*, s.541-542; H.G.Gräve, *op. cit.*, s. 91.
- ⁶ R. Koser, *König Friedrich der Große*, Bd.2, Stuttgart - Berlin 1905, s.96 (o bitwie pod Kolinem s.86-98).
- ⁷ Wydana we Lwowie w 1867 r. Fragment odnoszący się do Sybilskiego i dowodzonego przez niego oddziału na s. 9: „Jenerał Szybilski, syn kmiecy, niegdyś koniuszy u księcia Wojewody Lubomirskiego, wstąpił był jeszcze za czasów siedmioletniej wojny do austrjackich szeregów, a dosłużywszy się tu stopnia pułkownika, zorganizował w armji pułk ułanów. Byli to pierwsi ułani w armji austrjackiej. Werbowany za pozwoleniem Rzeczypospolitej, składał się pułk ten z samych prawie Polaków, którzy zasłynęli w wojnach z pruskim Frycem. Z podoficerów tego pułku miał rząd austrjacki pierwszych urzędników, świadomych języka polskiego”.
- ⁸ H. Rzewuski, *Pamiętniki Bartłomieja Michałowskiego od roku 1786 do 1815*, Warszawa 1857, wykorzystane odpisy zamieszczone na stronie pbi.edu.pl - cytat t.III, s.79; o Sybilskim i rzekomo jego pułku ułanów także: t.II, s.98-99, 122; t.V, s.24, 55, 87, 89, 96, 63.
- ⁹ J. Gierowski, *Łąszczewski Mikołaj*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t.XVIII, Wrocław i in. 1978 s.279-280.
- ¹⁰ [Otwinowski E.], *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1696 do 1720*, wyd. A. Mułkowski, Kraków 1849, s. 279.
- ¹¹ Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden (dalej SHD), Geheimes Kabinet (GK), loc. 426/5: Rangliste derer sämptlichen bei der Kgl. Maytt. Polnischen auf Teutschen Fuß stehenden Crohn Armee sich befindene Herren Staabs und Ober Officieren 1717-1720; loc.3608/6: Extracte von der Polnische Armée, vol. IV: 1720; loc.3640/5: Komput von der Cron Armée. K. Górski, *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894, s.339.
- ¹² J. P. Sybilski do J.H. Flemminga, Warszawa 27 III 1728, Scheum 1 VII 1728, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Archiwum Radziwiłłowskie (dalej AR), dz. V, 15522, s.1-4.
- ¹³ SHD, GK, loc. 3639/4: Die Köngl. Garde der 1200 Mann in Pohlen, vol. III: 1728-1732; Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten, 417, k.25; „Kurier Polski”, R. 1731, 97.

- ¹⁴ „Kurier Polski”, R. 1732, nr 139.
- ¹⁵ SHD, GK, loc. 3639/4: Die Königl. Garde, vol. III.
- ¹⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie, Akc.4634; O. Schuster, F.A. Francke, *Geschichte der sächsischen Armee*, Leipzig 1885, th.1, s.207-208.
- ¹⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (dalej HHStA), Polen II, 12, k.76-78, 266-270.
- ¹⁸ O. Schuster, F.A. Francke, op. cit., th.1, s.209-210.
- ¹⁹ R. Müller, *Die Armee August des Starken, Das Sächsische Heer von 1730 bis 1733*, Berlin 1984, s. 68, 88-90.
- ²⁰ O. Schuster, F.A. Francke, op.cit., t.1, s. 210.
- ²¹ Moszczyński do J. Tarły, obóz Śremem 22 V 1734, **Центральный державный історичний архів України, м. Київ (dalej CDIAUK), fond 254, opis 1, 455, k.1-2v** HHStA, Polen 13, k.772-773
- ²² Listy do kasztelanowej nakielskiej, 18 VII 1734, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej BOss), 3344, s.118; J. Lipski do T. Lubomirskiego, Drezno 27 VIII 1734, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej APPot), 169, s.322-323; A.S. Załuski do J.A. Załuskiego, Drezno 11 IX 1734, *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego*, wyd. B.S. Kupyś i K. Muszyńska, Warszawa 1968, s.189-190.
- ²⁴ SHD, GK, loc.3517/8: Die Arretirung des Starosten von Kolon Gurowski i Kopanica Poniński... 1733-1736.
- ²⁵ Listy J.A. Polendzkiego do J. Tarły z V-XI 1734, CDIAUK, fond 254, opis 1, 483, k.7-67. Informacja o klęsce pod Pyzdrami w liście Plinowskiego, Kłodawa 10 VIII 1734, CDIAUK, fond 254, opis 1, 329, k.137.
- ²⁶ C. Hoffman do Fryderyka Wilhelma I, Warszawa 24 XI 1734, Geheimes Staatsarchiv Preubischer Kulturbesitz, Berlin (dalej GStA), I HA, Rep.9: Polen, 29.A.8; Disposition auf den 25 Novembr. 1734..., SHD, Hekeimes Kriegsratskollegium, 10859: Journal.
- ²⁷ Raporty H.K. Keyserlinga z Warszawy 21 XI/2 XII i 1/12 XII 1734, **Архив Внешней Политики Российской Империи, Москва (dalej AWPRI), fond 80, 232, k.118-130**; listy Popławskiego z Częstochowy 1 II 1735 oraz J. Tarły i K. Szembeka z 25 i 27 III 1735, AWPRI, fond 80, 266, k.413-414, 416-417, 428-429v; raporty F.K. Wratisława do Karola VI z Warszawy 1 XII 1734-22 I 1735, HHStA Wien, Polen II, nr 13, k.958-965, 1040, nr 14, k.57; C. Hoffman do Fryderyka Wilhelma I, Warszawa 30 XI, 4, 11, 25 XII 1734, GStA, I HA, Rep.9: Polen, 29.A.8 oraz 11 I 1735, GStA, I HA, Rep.9: Polen, 29.A.9. Do T. Lubomirskiego od J. Lipskiego z Warszawy 22 XII 1734, 5 i 8 I 1735 oraz Darewskiego z Nowego Targu 29 XII 1734, AGAD, APPot, 169, s.449-451, 449-451, 485-488, 519-522. A. Strzaliński do P. Gordona, 20 XII 1734, **Львівська Наукова Бібліотека НАН України ім. В.Стефаніка, fond 5, 6707, k.166-168**; **list z Rzeszowa 14 II 1735, CDIAUK, fond 254, op.2, 156, k.45. J. Nieć, Rzeszowskie za Sasów**, Rzeszów 1938, s.85. T.Ciesielski, *Agresja rosyjska na Polskę 1733-1735. Walki na Ukrainie, Podolu i Wołyniu*, [w:] *Trudne sąsiedztwo. Studia z dziejów stosunków polsko – rosyjsko - ukraińskich w XVI-XX wieku*, pod red. A. Szczepaniaka, Toruń 2007, s.123-124.

- ²⁸ C. Hoffman do Fryderyka Wilhelma I, Warszawa 3 i 17 III 1735, GStA, I HA, Rep.9: Polen, 29.A.9; F.K. Wratislaw do Karola VI, Warszawa 26 III 1735, HHStA, Polen 14, k. 245.
- ²⁹ Relacja gen. Bosena z Poznania 12 i 13 III 1735, SHD, GK, loc. 3672/4: Die zu Beförderung der Pacification und der Ruhelstandes in Pohlen vol. VI: 1735 April, Maius; F.K. Wratislaw do Karola VI, Warszawa 14 IV 1735, HHStA, Polen 14, k.258-261v; do J.A. Załuskiego od J. Radomińskiego, St Cyr 19 IV 1735 i A.F. Cichockiego, Warszawa 20 IV 1735, *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego*, s. 321, 323; C. Hoffman do Fryderyka Wilhelma I, Warszawa 17 IV 1735, GStA, I HA, Rep.9: Polen, 29.A.9.O. Schuster, F.A. Francke, *op.cit.*, t.1, s.217; A. Krell, *Herzog Johann Adolf II von Sachsen-Weissenfels*, Greifswald 1911, s.29.
- ³⁰ A. F. Cichocki do J.A. Załuskiego, Warszawa 21 XII 1735 oraz A.I. Gibes do J.A. Załuskiego, Warszawa 1 VIII 1736, *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego*, s.517 i 598; Wratisław do Karola VI, Warszawa 25 XI, 14 XII 1735, HHStA Wien, Polen II, 15, k.798, 827v; C. Hoffman do Fryderyka Wilhelma I, Warszawa 29 X 1735, GStA, I HA, Rep.9: Polen, 29.A.9; list Wartenberga z 15 IV 1736, SHD, GK, loc. 3672/4: Die zu Beförderung.
- ³¹ R. Niedziela, *Pisma polityczne w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski po śmierci Augusta II Mocnego (1733-1736)*, Kraków 2005, s.206, 310.
- ³² SHD, GK, loc. 426/8: Rangliste Samtliche Hereen Generals, Staabs und Ober Officiers 1740.
- ³³ SHD, GK, loc. 3639/5: Die Königl. Garde, vol. IV.
- ³⁴ Za K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t.XXXIII (cz. III, t.XXXIII), Kraków 1939, s.471.
- ³⁵ SHD, GK, loc. 3639/6 i 7: Die Königl. Garde, vol. V i VI; BOss, 14183, k.13, 35-37.
- ³⁶ BOss, 12355, s.185 i nast.; O. Schuster, F.A. Francke, *op.cit.*, th.1, s.19-22.
- ³⁷ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1795*, Warszawa 1924, s.162, 323. Także BOss, 14184, s.89-90; 16227, s.100-101; F. Skibiński, *Europa i Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką w latach 1740-1745*, Kraków 1913, t.1, s.252; H.G. Gräve, *op. cit.*, s.89. O. Schuster, F.A. Francke, *op. cit.*, th.2, s.26.
- ³⁸ „Kurier Polski”, R.1744, nr 405. Jeszcze pod koniec sierpnia 1744 r. regiment stacjonował w Polsce, F. Skibiński, *op.cit.*, t.1, s.614.
- ³⁹ H. G. Gräve, *op. cit.*, s.89-90; O. Schuster, F.A. Francke, *op.cit.*, th.2, s.28, 35; R. Kisel, *Strzegom-Dobromierz 1745*, Warszawa 2001, s.227.
- ⁴⁰ W. Łubiński do J. Tarły, Drezno 13 XII 1745, CDIAUK, fond 238, opis 1, 30, k.64-65; list J. Wolskiego z Drezna 30 XII 1745, *Biblioteka Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich*, t.X, Lwów 1844, s.182-183; O. Schuster, F.A. Francke, *op.cit.*, th.2, s. 52-57; *Das Sächsisch-Polnische Cavalleriecorps im Oesterreichischen Solde von 1756 bis 1763*, „Jahrbücher für die Deutschen Armee und Marine”, t.28, 1878, s.40-41; L. von Orlich, *Geschichte der Schlesischen Kriege nach Original Quellen*, „Eigänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur Zeitungs”, August 1842, s.566; K. Kaupt, *op.cit.*, s. 186; J.G.T. Grässe, *op.cit.*, s.539; H.G. Gräve, *op.cit.*, s.90-91. Fryderyk II do ks. Henryka

- Pruskiego, XI 1759, *Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen*, Bd. 18, hrsg. A.Naudé, Berlin 1891, s.634.
- ⁴¹ A. Preil, *Österreichs Schlachtfelder*, Graz 1991, Bd.2, s.12, 16; O. Schuster, F.A. Francke, op.cit., th.2, s.57-62
- ⁴² SHD, GK, loc. 3639/7: Die Köngl. Garde, vol. VI; „Kurier Polski”, R.1746, nr 485, 491; H.G. Gräve, op.cit., s.90; *Das Sächsisch-Polnische*, s.41; O. Schuster, F.A. Francke, op.cit., th.2, s.63. O służbie regimentu Sybilskiego w Polsce też w: J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, oprac. R.Pollak, Wrocław 1951, s.373-374;
- ⁴³ SHD, GK, loc. 426/8: Rangliste Samtliche Hereen Generals, Staabs und Ober Officiers 1749.
- ⁴⁴ SHD, GK, loc. 3640/12: Die Köngl, Garde der 1200 Mann in Pohlen 1741-1747.
- ⁴⁵ J. P. Sybilski do ks. Radziwiłła, Warszawa 11 II, 6 VIII 1747, 30 X 1748, 10 VIII i 10 X 1749, AGAR, AR, dz. V, 15552, s.5-21; *Das Sächsisch-Polnische*, s.41.
- ⁴⁶ *Das Sächsisch-Polnische*, s.41.
- ⁴⁷ J. P. Sybilski do Radziwiłła, Warszawa 1 XI 1751, AGAD, AR, dz. V, 15552, s.22-27.
- ⁴⁸ „Kurier Polski”, R. 1753, nr 874; H.G. Gräve, op.cit., s.90.
- ⁴⁹ *Stammregister*, s.504.
- ⁵⁰ Płockie Towarzystwo Naukowe, 701, k.150.
- ⁵¹ J. K. Branicki do J.P. Sybilskiego, Białystok 2, 16 i 23 IV 1755, AGAD, Archiwum Roskie (ARos), Korespondencja, Suplement, 7/4, k.23-v, 8/1, k.8v-9, 28v; J.P. Sybilski do J.K. Branickiego, Zalesie 23 IV 1755, Warszawa 27 IV 1755, AGAD, A. Ros, Korespondencja, pudło XXII, 55, k. 1-4.
- ⁵² *Das Sächsisch-Polnische*, s.48-49.
- ⁵³ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, t.1, s.851; E. Herrmann, *Geschichte des russischen Staats*, Hamburg 1853, s.218, 220; A.Керсновский, *История русской армии*, Смоленск 2004, s.81.
- ⁵⁴ J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli historia polska*, Warszawa 2005, s.79.
- ⁵⁵ „Copie d'un Lettre du Général Sibilsky Baron de Wolsberg à S.M. l'Impératrice de Russia à Varsovie ce 14 Nov. 1757. Copie eines Schreibens des Generale Sibilsky an I.K.M. von Russland. D.d. Warschau den 14 Nov. 1757. Dantzif 1758” za K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t.XXVIII (cz. III, t.XVIII), Kraków 1930, s.6. Por. J.D.E. Preuß, *Friedrich der Große. Eine Lebensgeschichte*, Bd.2, Berlin 1833, s.145.
- ⁵⁶ Ch. F. Gellert, W. Jung, J.F. Reynolds, B. Witte, *Poetologische und moralische Abhandlungen; autobiographisches*, Berlin-New York, 1994, s.316, 456; K.E. Ponitz, *Militärische Breife eines Verstorbene an seine noch lebenden Feeunde*, Bd.3, Stuttgart - Tübingen 1854, s.108

General Jan Paweł Sybilski. The Pole in Saxon Army of the XVIII c and the Landowner in Lusatia

The article presents an uncommon biography of Jan Paweł Sybilski (1678 – 1763), the Pole who served in the Saxon army and the landowner in Lusatia. Devoted, almost sixty years long servitude towards the royal – electoral House of Wettin ensured him with nobility and the title of baron granted by the Emperor. It also allowed him to gather quite substantial wealth, mainly consisting of the lands in Lusatia. He started his military service as a private soldier and was promoted up to the rank of general of cavalry, the second important position in the Saxon Army. His greatest military achievements are: the formation of *chevaux legers*, light cavalry divisions in 1734 and the victory in the battle of Zehren-Lommatzsch on December 13, 1745. During the XVIII and the beginning of XIX c he was recognized by the Poles as an outstanding commander of light cavalry while in the Sorbian tradition he will be remembered as a great wizard.

Idea serbołużyckiej autonomii a Związek Sowiecki

W połowie maja 1945 r. do kancelarii marszałka Georgia Żukowa, głównego sowieckiego bohatera II wojny światowej, który po zwycięstwie stał na czele sowieckiej administracji okupacyjnej we wschodnich Niemczech, wpłynęło memorandum Serbołużyckiej Rady Ludowej. Memorandum to wywołało u podwładnych marszałka niemałe zaskoczenie. Nikt w jego otoczeniu nie wiedział: kim są ci Serbołużycanie, gdzie mieszkają, co robią? Nie było również żadnych wskazówek z Moskwy na ten temat. Całkowite zaskoczenie.

Jeszcze większe zdumienie sowieckich władz okupacyjnych wywołała treść tego dokumentu, w którym proklamowano samostanowienie serbołużyckiego ludu: „Wyrażając wolę narodu serbołużyckiego – pisano w tym memorandum – Serbołużycka Rada Ludowa ogłasza oddzielenie Górnych i Dolnych Łużyc od Niemiec i przyłączenie ich do Czechosłowacji pod osłoną ZSRS.”¹ Wkrótce stało się jasne, że akcja działaczy serbołużyckich nie ograniczała się jedynie do poinformowania sowieckiej administracji okupacyjnej. Oprócz marszałka Żukowa tekst tego memorandum wysłano również do Moskwy, do marszałka Józefa Stalina i do Komitetu Wszechsłowiańskiego, który urzędował w Moskwie od 1942 roku.

Autorzy memorandum proponowali włączenie do tzw. Serbołużyckiego Rejonu Autonomicznego w obrębie Czechosłowacji prawie 10% sowieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech (około 8 tys. km kw.) Na dołączonej mapie przedstawiona została również historyczna granica Łużyc, zdaniem autorów obejmująca znacznie większy obszar. Serbołużycanie pretendowali również do około 2 tys. km po drugiej stronie rzeki Nysa, włączonych zgodnie z ustaleniami pokojowymi w skład Polski. Na stolicę Łużyckiego Rejonu Autonomicznego proponowano Cottbus (Choćebuz).² „My, Serbołużycanie, - czytamy w Memorandum - najmniejszy naród słowiański, który na przestrzeni wieków cierpiał pod niemieckim uciskiem, który cierpliwie czekał na przyjscie zwycięskiej Armii Czerwonej, wierzymy twardo, że genialny Generalissimus Stalin, który wyzwolił

wszystkich Słowian, da i naszemu narodowi długo oczekiwaną pełną wolność w granicach Czechosłowacji pod patronatem ZSRS.”³

Przewodniczący Serbołużycyckiej Rady Ludowej w Pradze Jan Cyž nie przypadkowo z prośbą o uznanie praw narodu serbołużycyckiego zwrócił się również do Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie. Była to specjalna placówka, powołana do życia w 1942 r. z zamiarem odbudowy idei słowiańskiej solidarności i jedności wszystkich słowiańskich narodów. Na czele Komitetu postawiono generała Aleksandra Gundorowa, przedstawiciela starego rosyjskiego rodu magnackiego.

Puste frazesy o jedności i przyjaźni wszystkich Słowian stanowiły jedynie ideologiczną fasadę tej organizacji. W rzeczywistości Stalin wiązał w tym Komitecie wielkie nadzieje związane z sowietyzacją krajów słowiańskich. Za wymowną ilustrację tych nadziei posłużyć może przemówienie Stalina z 28 marca 1945 r., wygłoszone podczas przyjęcia na Kremlu prezydenta Czechosłowacji Edvarda Beneša. Stalin zaproponował toast za „nowych „słowianofilów”, którzy popierają ideę sojuszu niezawisłych państw słowiańskich”. Według Stalina obie wojny światowe rozpoczęły się i trwały na „plecach narodów słowiańskich. Teraz, aby nie pozwolić Niemcom na rozpętanie nowej wojny, potrzebny jest sojusz narodów słowiańskich”.⁴

Polityka Stalina „zjednoczenia wszystkich Słowian” nie pozostała bez echa w środowisku działaczy serbołużycyckich. Już latem 1945 r. ciężar ich starań o autonomię dla własnego narodu przemieścił się na płaszczyznę Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie. Do jego siedziby nadsyłano kolejne memoranda i żądania swobód autonomicznych. W liście skierowanym na ręce generała Aleksandra Gundorowa (10 czerwca 1945 r.) Jan Cyž pisał: „Zwracamy się do Pana generała, jako przewodniczącego Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie z prośbą o pomoc dla Serbołużyczan i skierowanie przyjacielskiego listu do Marszałka Żukowa w Berlinie, (albo zwrócenie się do niego w Moskwie) w celu spełnienia niecierpiących zwłoki żądań ludności serbołużycyckiej:

1. Aby jeńcy Serbołużycanie zostali zwolnieni z obozów jenieckich;
2. Aby na Łużycach Armia Czerwona rozróżniała Serbołużyczan od Niemców i wzięła Serbołużyczan pod swą opiekę;
3. Aby Serbołużyczanom pozwolono organizować własne narodowe rady wiejskie i miejskie;

4. Aby Serbołużyczanie mieli prawo organizowania zebrań i manifestacji;

5. Aby można było wydawać własne serbołużyckie gazety, tak, jak to było przed 1937 rokiem, aby przekazano w tym celu odpowiednią ilość papieru i maszyn drukarskich;

6. Aby jak najprędzej zostały otwarte szkoły ludowe, miejskie i gimnazja;

7. Aby pozwolono na utworzenie siatki kursów językowych, w celu masowego studiowania języków słowiańskich i powszechnej edukacji, aby naród serbołużycki miał prawdziwą informację o swoim wielkim bracie – narodzie rosyjskim, który go wyzwolił”.⁵

W Moskwie z zadowoleniem przyjęto informację o małym narodzie słowiańskim, chętnie również zaproszono przedstawicieli Serbołużyczan do udziału w światowym ruchu pansłowiańskim, ale z realizacją ich żądań politycznych nie spieszono się. Komitet Wszechsłowiański pod kierownictwem generała Gundorowa, mimo propagandowych proklamacji o niezależności tego ruchu, był placówką ściśle podporządkowaną partii komunistycznej i sprawnie wykonywał zadania przekazywane mu przez NKWD i inne służby specjalne totalitarnego państwa sowieckiego.

Swoistym apogeum działalności tego Komitetu i zarazem triumfem idei słowiańskiej jedności był tzw. Wszechświatowy Kongres Słowiański, który odbył się w Belgradzie w grudniu 1946 r. Oprócz przedstawicieli wielkich słowiańskich narodów, udział w jego pracach wzięli również przedstawiciele prosowieckich grup diaspory słowiańskiej ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Australii, Nowej Zelandii, a także przedstawiciele najmniejszego narodu słowiańskiego – Serbołużyczan. Na październik 1948 r. planowano przeprowadzenie w stolicy Jugosławii II Kongresu Wszechsłowiańskiego, ale wcześniej wybuchł konflikt między Stalinem i Tito, który faktycznie ideę słowiańskiej jedności pogrzebał. Wraz z nią straciła na wartości i idea autonomii Łużyc, która stanowiącą stosunkowo żyzną glebę dla odrodzenia narodowego Serbołużyczan.

W Moskwie w stosunku do serbołużyckich postulatów autonomicznych początkowo obrano taktykę wyczekującą, wkrótce jednak podjęto decyzję o ograniczonym jedynie poparciu i pozostawieniu Serbołużyczan w składzie marionetkowego państwa niemieckiego w sowieckiej strefie okupacyjnej.

O przesłankach takiej decyzji świadczą niektóre dokumenty z sowieckich archiwów. W niniejszym artykule przedstawimy jeden z nich. Jest to sprawozdanie specjalnego wysłannika Komitetu Wszechsłowiańskiego, Sergiusza Pilipczuka. Dokument ten prawdopodobnie trafił na stół najwyższego sowieckiego kierownictwa. Jego treść zawiera częściową odpowiedź na pytanie, dlaczego w Moskwie nie zareagowano na polityczne postulaty działaczy serbołużyckich.

Jednym z głównych zadań, które otrzymał Pilipczuk w Moskwie było wyjaśnienie kwestii liczebności narodu serbołużyckiego. Miał on pomóc Moskwie odpowiedzieć na pytanie, czy liczba Serbołużyczan jest dostatecznie poważna, aby móc rozmawiać o autonomii. „We wrześniu – pisze Pilipczuk – w Domowinie było 30 tys. członków, później w związku z reformą rolną Domowina znacznie się rozrosła. Rzecz w tym, że na wsi obszarnicy i wielcy posiadacze ziemscy to są Niemcy. Większość Serbołużyczan jest od Niemców biedniejsza. W trakcie przeprowadzania reformy rolnej nie znaleziono ani jednego Serbołużyczanina, któremu by skonfiskowano ziemię. Reforma przewidywała konfiskatę wszystkich majątków powyżej 100 ha, a także ziemi aktywnych faszystów. Serbołużyczanie ziemię przeważnie otrzymywali. Wśród Niemców, którzy ziemię dostali, od 1/3 do 1/2 stanowią przesiedleńcy z terytoriów, przekazanych Polsce i Czechosłowacji. W związku z przekazaniem ziemi Niemcom na wsi wzrosła wrogość pomiędzy chłopami – Serbołużyczanami a Niemcami.”⁶

Z tekstu sprawozdania Pilipczuka, które jest datowane na 23 listopada 1945 r. wynika, że przez jakiś czas przebywał on w środowisku Serbołużyczan, spotykał się z ich liderami politycznymi, przeprowadzał rozmowy z ludźmi, studiował ich styl życia i stosunki z niemiecką większością.⁷

„15 listopada w Domowinie zarejestrowano – pisze Pilipczuk – 50 tys. członków. W ciągu dwóch miesięcy wzrost o 20 tys. nowych członków. Żadna z partii politycznych na tamtym terenie nie posiada tyłu członków. Domowina składa się z „żup” (na czele z żupanem), który prowadzi prace na terenie kilku wsi. Na wsiach działają mężowie zaufania żupanów, z których składa się „rada” żupanów. Na czele Domowiny znajduje się 15-osobowa Rada. Rada ze swego składu wybiera 5-osobowy Prezydium. W skład Prezydium wchodzi: 2 komunistów, 1 socjaldemokrata, 1 chrześcijański

demokrata i 1 bezpartyjny. Przewodniczący Paweł Nedo jest komunistą. W czasach faszystowskich przebywał w obozie koncentracyjnym. Wszyscy pozostali członkowie prezydium również za czasów faszystowskich byli represjonowani i byli więzieni.”⁸

Notatka służbowa Sergeja Pilipczuka została sporządzona w formie listu do członka Komitetu Wszechsłowiańskiego, profesora Fiodora Konstantinowa, czołowego sowieckiego filozofa partyjnego, późniejszego kierownika wydziału KC KPZR. Jednak mimo kilka osobistych zwrotów do Konstantinowa, notatka ta raczej przypomina doniesienie informacyjne w duchu NKWD. Pilipczuk na przykład sporo uwagi przywiązuje naświetleniu stosunków Domowiny z Czechami i rządem czechosłowackim. „Domowina – pisze – bardzo blisko związana jest z czeskimi kołami rządowymi. Związki Beneša z Serbołużyczanami w czasie powojennej konferencji pokojowej są dobrze ci znane. Na temat związków Czechów z Serbołużyczanami sporo może powiedzieć generał Gundorow, który spotykał się z przedstawicielami Serbołużyczan w Pradze i prowadził z Czechami rozmowy o Serbach Łużyckich. Praga jest drugim po Bautzen (w języku wendyjskim – Budyšin) centrum Serbołużyczan. Tam funkcjonuje specjalny Komitet Serbołużycki, który bardzo ściśle jest związany z Domowiną. Serbołużyczanie utrzymują tajne związki z Czechami. Zanotowano, że do landrata Bautzen, Serbołużyczanina Jana Cyża przyjeżdżali oficerowie czescy, którzy przekraczają granicę bez pozwolenia. Do Pragi również bez pozwolenia władz okupacyjnych jeżdżą liderzy Domowiny. Teraz znajduje się tam ksiądz Jurij Cyż⁹. Memorandum Serbołużyczan i inne dokumenty drukowano w Pradze. Obecnie Serbołużyczanie mają drukarnię 30 km od granicy”.¹⁰

Związki z Czechami, jak widzimy, mogły być tą przeszkodą, która nie pozwoliła serbołużyckim liderom na uzyskanie zgody Moskwy na zbudowanie własnej autonomii kulturalnej i politycznej. Edvard Beneš i jego rząd, mimo lojalnej i ugodowej postawy wobec Moskwy, nigdy na Kremlu nie byli traktowani jak prawdziwi sojusznicy. Stalin i jego otoczenie tylko czekali na odpowiedni moment, aby otwarcie poprzeć komunistów czechosłowackich i pomóc im w uzyskaniu pełni władzy. Ustanowienie dyktatury komunistycznej w Czechosłowacji było tylko kwestią czasu. Dlatego też wszystkie apele Serbołużyczan o uzyskanie autonomii naro-

dowej w granicach państwa czechosłowackiego i w oparciu o Pragę, przyjmowane były w Moskwie ze sporą podejrzliwością.

„Po raz pierwszy zjawiłem się u Wendów – pisze w dalszym ciągu swej relacji Sergej Pilipczuk – w połowie września. Już wtedy kierownicy Domowiny zaczęli mówić o swych sympatiach wobec Związku Sowieckiego. Teraz tendencje prosowieckie i rusofilskie wyraźnie się zwiększyły. Wszyscy Serbołużyczanie z którymi się spotkałem o Związku Sowieckim mówili z zachwytem i wdzięcznością. Wśród inteligencji serbołużycyckiej, jak również wśród niektórych chłopów (z tymi ostatnimi miałem do dziś mało spotkań) bardzo popularne są idee słowiańskiej jedności, idee wspólnoty i współpracy narodów słowiańskich. Mogę stwierdzić, że ich sympatie wobec ZSRS są szczerze”.¹¹

Okres powojenny, kiedy jeszcze nie opadła euforia z powodu zwycięstwa nad faszyzmem, w całej Europie był okresem prawie powszechnego wzrostu sympatii wobec ZSRS. We Francji komuniści weszli do rządu de Gaulle'a. We Włoszech powstał lewicowy rząd z udziałem partii komunistycznej. Komuniści znajdowali się o krok od przejęcia władzy w Grecji. Ten proces nie mógł ominąć również Serbołużyczan.

Kierownictwa Komitetu Serbołużycyckiego w Pradze i Domowiny nie mogły nie rozumieć, że klucz od rozwiązania problemu serbołużycyckiego znajduje się w Moskwie. Oto, co pisał na ten temat Sergei Pilipczuk: „Dr Jan Cyž niedawno przyznał, że Serbołużyczanie nie mogą liczyć na sukces jedynie przy poparciu Czechów. Dali im to do zrozumienia sami Czesi. Czesi powiedzieli, że mają po gardło własnych konfliktów regionalnych: Sudety, przygraniczne rejony z Węgrami, Cieszyn. Dlatego nie są oni w stanie promować korzystnego dla Serbołużyczan rozwiązania ich problemów. Prawdopodobnie Cyž otrzymał od Czechów bardziej konkretne porady, ale ze zrozumiałych powodów nic mi na ten temat nie powiedział. On również prosił mnie, aby treść naszej rozmowy zachować w tajemnicy. Serbołużyczanie doszli teraz do wniosku, że jedynie potężny Związek Sowiecki może wypowiedzieć decydujące słowo. Dlatego można oczekiwać, że liderzy Domowiny wkrótce podejmą nowe kroki w celu uzyskania przychylności władz sowieckich. Oni są bardzo zainteresowani wyjaśnieniem stosunku do nich Związku Sowieckiego i wypytywali mnie na ten temat. Ja odpowiadałem, że nie znam zupełnie oficjalnego stanowiska

władz sowieckich, że nie jestem związany z oficjalnymi przedstawicielami władz sowieckich i nic na ten temat powiedzieć nie mogę. Później jednak powiedziałem, że jeden z moich znajomych, członek rzeczywisty Akademii Nauk ZSRS Dierżawin w swoim czasie pisał o walce Słowian przeciwko wielowiekowej agresji niemieckiej, dość szczegółowo opisywał politykę zniszczenia i denacjonalizacji Wendów, którą prowadzili Niemcy. W październiku Dierżawin pytał mnie, czy zachowali się Wendowie? Odpowiedziałem mu, że tak i że kierownictwo Domowiny liczy, że Serbołużyczan pozostało około 500 tysięcy. Jednak Derżawin powątpiewał w prawdziwość tej informacji.”¹²

Problem liczebności Serbołużyczan miał kluczowe znaczenie dla decyzji w sprawie ich dalszego losu, która powinna była zapaść w Moskwie. Sowieckie władze okupacyjne szacowały liczebność Serbołużyczan na podstawie dokumentów Domowiny na poziomie 200 tys. osób. Natomiast szacunki Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie są bardziej skromne – na poziomie 100 tys.¹³

Sergej Pilipczuk w swej notatce na temat ruchu serbołużyckiego na terenie sowieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech sporo uwagi poświęcił działalności aktywistów tego ruchu na rzecz odrodzenia narodowego Serbołużyczan, w czasach faszystowskich poddawanych ze strony władz wzmożonej germanizacji i prześladowaniom. „Domowina – pisze on - prowadzi pracę kulturalno – oświatową wśród ludności serbołużyckiej. Utworzono chóry, organizuje się koncerty amatorskie, w niektórych szkołach wprowadzono zajęcia w języku wendyjskim. Brakuje jednak podręczników w tym języku. Można znaleźć jedynie poszczególne egzemplarze. Prawdopodobnie Łużyczanie spodziewali się otrzymać podręczniki z Czechosłowacji, gdzie można wydrukować (jest drukarnia) stare podręczniki. W odpowiedzi na moje pytanie, w jaki sposób mają oni zdobywać dla szkół podręczniki, jeden z liderów Domowiny, Černik mówił o trudnościach z cenzurą. Według niego Rosjanie nie mają cenzorów, którzy znają język wendyjski. Dlatego jak dotąd nie mogą oni wydać nowych podręczników.”¹⁴

Rusofilstwo wśród Serbołużyczan było tuż po wojnie zjawiskiem bardzo rozpowszechnionym. Wielu działaczy właśnie w ścisłej współpracy z władzami okupacyjnymi widziało szanse dla odrodzenia narodowego

Serbołużyczan. Ale czasem podobne rusofilstwo przyjmowało dziwne formy, które zaskakiwały nawet same władze okupacyjne. Dotyczy to przede wszystkim idei szerokiego odrodzenia narodowego Serbołużyczan w oparciu o język rosyjski. Powszechne studiowanie tego języka i używanie w życiu codziennym miało zniwelować słabą znajomość własnego języka. Pilipczuk na ten temat pisze: „Serbołużyczanie, zwłaszcza kierownik domu edukacji ludowej w okręgu Bautzen Nedo, popiera idee powszechnego studiowania języka rosyjskiego”¹⁵.

Druga połowa lat 40-tych – to początek zimnej wojny, konfliktu również propagandowego. Ważnym jej elementem było utworzenie w sowieckiej strefie okupacyjnej niemieckiego państwa socjalistycznego – Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Popieranie autonomicznych postulatów liderów Serbołużyczan w tych warunkach mogło jedynie osłabić NRD. Dlatego w Moskwie zdecydowano, aby rozpatrywać problem serbołużycki jako wewnętrzną sprawę swego niemieckiego satelity.

Na zakończenie wspomnijmy jeszcze o kolejnej z przyczyn, dla których Moskwa nie zdecydowała się na uwzględnienie serbołużyckich postulatów i nie poszła na wprowadzenie autonomii. Dokumenty, który dotarły do Moskwy wyraźnie świadczyły o tym, że Serbołużyczanie chcą odłączenia południowych Niemiec i przyłączenia Łużyc do Czechosłowacji. A w Pradze w tym momencie u władzy znajdował się niekomunistyczny rząd i niekomunistyczny prezydent Edvard Beneš. Nie było pewności, czy uda się w krótkim czasie przyłączyć Czechosłowację do powstającego obozu socjalistycznego. Natomiast marionetkowy reżim komunistyczny w sowieckiej strefie okupacyjnej w Niemczech był gwarantowany. Stalin po prostu nie chciał stracić totalnej kontroli nad liczącą się grupą „niewolników”. Uznano więc za **słuszne pozostawienie Serbołużyczan w obrębie Niemiec Wschodnich.**

Przypisy:

¹ Centralne Archiwum Państwowe Rosji (dalej CAPR) 6646 – 4, s. 5.

² Ibidem, s. 6.

³ Ibidem, s. 7.

⁴ «Правда», 29 марта 1945 г.

⁵ CAPR, 6460 – 4, s. 3.

⁶ Ibidem, s. 13.

⁷ W rosyjskiej literaturze naukowej spotyka się kilka nazw słowiańskiego narodu, zamieszkałego w byłej NRD. Oprócz „Serbołużyczan” wykorzystuje się również określenie „Serby” i Wendy”. To ostatniego określenia używa w swoim sprawozdaniu Pilipczuk.

⁸ CAPR, 6460 – 4, str. 14.

⁹ Pilipczuk albo przekreślił imię przewodniczącego Serbołużyckiej Rady Narodowej ks. Jana Cyża lub pomylił go z kierownikiem jej praskiego sekretariatu, Jurijem Cyżem – przyp. red.

¹⁰ Ibidem, s. 14.

¹¹ Ibidem, s. 14 – 15.

¹² Ibidem, s. 15.

¹³ Семиряга М.И. Лужичане. Москва 1955.

¹⁴ CAPR, 6460 – 4, s. 16.

¹⁵ Ibidem, s. 16.

Sorbian Autonomy and Soviet Union

In May 1945 Sorbian National Board appealed to Marshal Georgij Żukow — the man in charge of Soviet occupational administration in Eastern Germany. They postulated joining the Upper and Lower Lusatia to Czechoslovakia. Sorbian leaders believed that in the new country the Sorbian minority will be able to gain large autonomy and develop their own political and cultural institutions. Soviet authorities were astonished by such a proposition and eventually didn't consent to adjoin Lusatia to CSR. According to the author, the relations of Sorbian activists with Czech leaders as well as the anxiety of Soviets that Czechoslovakia may in the end sustain its independence from Moscow were the main reasons why the Soviet government didn't agree for separation of Lusatia from Germany.

Jak utrzymuje się język łużycki? - na przykładzie katolickiej gminy serbołużyckiej

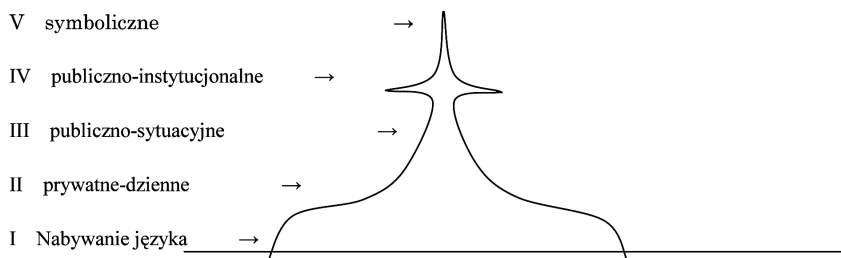
1. Utrzymanie języka łużyckiego i rola kościoła katolickiego

W moim artykule rozpatrywane mają być aspekty społeczne języka łużyckiego. W centrum znajduje się kwestia, jak ten mały język, określany najmniejszym językiem słowiańskim, pomimo wszystkich trudności mógł się utrzymać do dziś i jak próbuje się przekazać go następnym generacjom. Jak wiadomo, język łużycki najlepiej utrzymał się do dziś na obszarach, które po reformacji pozostały katolickie. Wpływało na to wiele czynników. Na przykład obszar katolicki w porównaniu do obszarów wydobywania węgla brunatnego mniej bezpośrednio był dotknięty industrializacją. Jednakże niezaprzeczalnym jest fakt, że znaczące utrzymanie się języka nie jest przypisane tylko warunkom zewnętrznym, lecz w dużej mierze wynika również z nastawienia i działań kościoła katolickiego na miejscu (m. in. Jaenecke 2003, Kimura 2001, Kowalczyk 1999, Walde 2000). Jak ta postawa wpływa jednak w praktyce na konkretne stosowanie języka? Chciałbym tutaj zająć się właśnie tą kwestią. Prezentowane dane bazują na badaniach, które przeprowadzić mogłem w latach 2000-2001 w jednej z serbołużyckich parafii katolickich. Nim przejdziemy do studium, chcielibyśmy najpierw spojrzeć na ogólną sytuację językową katolickich Serbołużyczan w badanym okresie na początku XXI stulecia, która dziś postrzegana musi być już jako historyczna.

2. Używanie języka łużyckiego u katolickich Serbołużyczan

Rysunek nr 1 jest próbą przedstawienia struktury jako nagromadzenia różnych typów używania języka. Wertykalnie (aspekt jakościowy) pokazywane są różne stopnie używania języka, a horyzontalnie (aspekt kwantytatywny) rozszerzanie każdego stopnia używania języka.

Rys. nr 1.

Nabywanie języka tworzy oczywiście podstawę jego używania. Na obszarze katolickim język łużycki przekazywany jest do dziś przeważnie w rodzinie, przy czym przedszkole i szkoła stanowią uzupełnienie i poszerzenie. W tych instytucjach umożliwia się naukę języka łużyckiego również dzieciom, które w domu nie mówią w tym języku. Do czasu przeprowadzenia naszych badań w szkołach serbołużyckich istniały dwa typy klas: tak zwane klasy-A z językiem łużyckim jako językiem nauczania, w pierwszym rzędzie pomyślane dla uczniów dla których łużyckie jest językiem ojczystym i klasy-B z nauczaniem języka łużyckiego także dla dzieci bez wiedzy wstępnej łużyckiego. (w międzyczasie wprowadzono klasy dwujęzyczne dla wszystkich uczniów). Odnośnie absolwentów klas-B stwierdzono jednak, że ogółem „nie uczą się tak dużo języka łużyckiego, by stać się podmiotami języka łużyckiego” (Korjeńk 1997: 17).

Tabela nr 1 ukazuje liczbę uczniów, którzy uczęszczali do klas-A i klas-B w szkołach serbołużyckich. Również w przeszłości można było dojść do wniosku, że ponad połowa wszystkich, którzy uczą się w szkole języka łużyckiego, „nie stała się podmiotami języka łużyckiego”, a tym samym nie osiąga poziomu II, zastosowania na codzień¹.

Tabela nr 1. Liczba uczniów szkół serbołużyckich

	Klasy-A	Klasy-B	Suma
6 serbołużyckich szkół podstawowych	294	346	640
6 serbołużyckich szkół średnich	509	643	1152
gimnazjum serbołużyckie	287	229	516

(Stan: 1.3 2001, według statystyki Serbołużyckiego Związku Szkolnego)

Nabyty język łużycki używany jest przeważnie w rodzinie, sąsiedztwie i ze znajomymi (II). Ponieważ w obecności osób, które nie mówią w języku łużyckim – w dalszej kolejności mowa będzie, troszkę upraszczając, o Niemcach, często przechodzi się na język niemiecki, zmniejsza się używanie języka łużyckiego w sytuacjach publicznych, gdzie wyjść trzeba od obecności Niemców, tak że poziom III przedstawiono wężej. Raport rządu Saksonii stwierdził: „W tym katolickim obszarze mieszkańcy mówiący w języku łużyckim są najczęściej w większości, mimo tego podczas większości uroczystości masowych mówi się po niemiecku” (Sächsische Staatsregierung 1997: 45). W badanym przedziale czasowym zdarzyło się na przykład, że „w wiosce serbołużyckiej w czasie festynu wiejskiego przez cały wieczór przez mikrofon nie słyhać było żadnego łużyckiego słowa” (SN 7.8.2000). Miejsce pracy nie jest również wyjątkiem. Przed kilku laty na czołówki mediów trafiła instrukcja służbowa w domu osób niepełnosprawnych, w którym połowa pracowników mówi po łużycku. W instrukcji wskazano na to, „że w czasie pracy w obecności osób niepełnosprawnych i pracowników nie mówiących w języku łużyckim językiem służbowym jest język niemiecki” (SN 6.8.2004). Treść tej instrukcji sensacyjna sama w sobie nie jest. Rzeczywiście, jest taka tendencja, rozumiana jako „uprzejmość” w stosunku do ludności niemieckojęzycznej. Jednak wyrażona w instrukcji chęć osiągnięcia tego „uwzględniania” jako „obowiązku”, wywołała falę protestów, która słusznie

postawiła pod znakiem zapytania konieczność tego typu jednostronnego „uwzględniania”.

Zinstytucjonalizowane używanie języka w instytucjach o charakterze publicznym, w których ustalony jest wybór języka, argumentacyjno-logicznie bazuje na używaniu sytuacyjnym języka łużyckiego i przyporządkowane jest jako poziom IV. Poziom ten dotyczy przede wszystkim używania języka w mediach (prasa, radio, telewizja), w szkole i kościele. Szczególnie msze święte i inne uroczystości kościelne stanowią największy obszar regularnego stosowania języka łużyckiego. Serbołużyckie czasopismo katolickie „Katolski Posol” wydawane w liczbie 2650 egzemplarzy (stan z 1999), co stanowi najwyższy nakład wśród prasy serbołużyckiej, a łużycki modlitewnik i śpiewnik *Wosadnik* (wydanie z 1977 r.) jest z 20.000 egzemplarzy w piśmiennictwie łużyckim absolutnym bestsellerem.

Jako piąty i ostatni poziom wymienić można używanie języka łużyckiego, w sytuacjach w których wybór języka łużyckiego niesie ze sobą wysoką wartość symboliczną. Należą tutaj dwujęzyczne nazwy miejscowości lub powitania w języku łużyckim wygłaszane przez osoby życia publicznego. Te działania językowe rozumiane są jako oznaki poważania mówiącej w łużyckim ludności i bazują tym samym na istnieniu dotychczas opisanego zakresu stosowania w regionie języka łużyckiego. W przeciwieństwie do ustawowo zakotwiczonych opisów symboliczne używanie ustne jest tak niecodzienne, że jest wspominane w prasie serbołużyckiej. Jako znamienne przykłady wymienione mogą być życzenia bożonarodzeniowe i wielkanocne papieża, które od czasów Jana Pawła II przekazywane są także w języku łużyckim.

Podsumowując stwierdzić można, że z jednej strony istnieje wprawdzie dla wszystkich w regionie możliwość nabywania języka łużyckiego, rzeczywiste stosowanie ogranicza się jednak w zasadzie do komunikacji między mówiącymi w języku ojczystym, tak iż realne używanie języka łużyckiego w porównaniu do potencjalnych możliwości jest niewielkie. Podczas gdy język łużycki w życiu publicznym jest reprezentowany w niewielkim stopniu (III), rzuca się w oczy zinstytucjonalizowane jego używanie w kościele (IV).

3. Używanie języka w parafii katolickiej

Dla bliższego rozpatrzenia widocznej obecności kościoła w stosowaniu języka łużyckiego i naświetlenia jego funkcji, odniesiemy się do konkretnej sytuacji językowej w serbołużyckiej parafii katolickiej. Licząca ok. 600 członków parafia obejmuje 15 miejscowości, w których udział katolików wynosi ogółem około 30 procent. Pięć miejscowości z relatywnie silną reprezentacją mówiących w języku łużyckim zamieszkuje ponad trzy czwarte członków parafii, tworząc tym samym jej centrum. Wśród osób praktykujących udział mówiących w języku łużyckim jest jeszcze większy. We wszystkich tych miejscowościach jest wprawdzie więcej katolików niż posługujących się językiem łużyckim, tzn. z reguły każdy mówiący po łużycku jest katolikiem, lecz nie każdy katolik posługuje się tym językiem. Są więc również niemieckojęzyczni członkowie parafii.

Aby ukazać funkcję kościoła w dalszej części zwrócimy uwagę najpierw na proces nabywania języka, a następnie dla kontrastu rozpatrzmy ogólne sytuację językową w miejscowości i kościele. Ograniczymy się tu wprawdzie do stosowania języka w mowie, a o jego używanie w piśmie wspomniane zostanie wyłącznie w związku ze stosowaniem w mowie.

3.1 Nabywanie języka

3.1.1 Rodzina

Fakt, że oboje małżonków posługują się łużyckim jako językiem ojczystym, jest quasi założeniem do używania języka łużyckiego w rodzinie. W rodzinach mieszanych językowo, używany jest najczęściej język niemiecki. Pewna kobieta opisała używanie języka w jej rodzinie:

„Mój mąż jest Niemcem, więc w domu mówimy *oczywiście* po niemiecku” (7.3.2001, zaakcentowanie KGC).

Tabela nr 2 pokazuje używanie języka w rodzinach serbołużyckich i niemiecko-serbołużyckich w kontaktach z dziećmi.

Tabela nr 2. Używanie języka w rodzinach z dziećmi poniżej 20 roku życia w domach w pięciu miejscowościach (Stan: Marzec 2001)

	przeważa łużycki	oba języki	przeważa niemiecki	Suma
rodzina serbołużycka	39(195)	1(4)	0	40(199)
rodzina niemiecko- serbołużycka	0	3(13)	33(130)	39(143)

Uwaga 1 Liczby rodzin (w nawiasach: liczby członków)

Uwaga 2 Rodziny, w których żaden z małżonków nie mówi w języku łużyckim, jak i gospodarstwa z dziećmi przed wkroczeniem w wiek przedszkolny nie są zawarte.

Uwaga 3 Dane bazują na wyliczeniach własnych lub obcych i zostały później potwierdzone językowym przyporządkowaniem dzieci w przedszkolu i szkole.

3.1.2 Przedszkole

W przedszkolu, w miejscu usytuowania kościoła, było w okresie badania 20 dzieci, z czego 10 z domów mówiących w języku łużyckim i 10 z domów niemieckojęzycznych. Językiem porozumiewania się wychowawców z wszystkimi dziećmi jest łużycki. Przedszkole ma ważną funkcję integrowania dzieci niemieckojęzycznych do łużyckiego obszaru językowego. Ta immersja do języka łużyckiego ma miejsce od dłuższego czasu, jeszcze przed pojawieniem się idei projektu WITAJ (patrz: Sš 15/1962: 243). Poprzez katolicki charakter przedszkole służy także jako miejsce wprowadzenia w życie parafii z językiem łużyckim. W rzeczy samej immersję tę uzasadniają uroczystości kościelne w języku łużyckim. Dla dzieci z czysto niemieckojęzycznych domów kościół jest nierzadko poza przedszkolem jedynym miejscem, gdzie regularnie bezpośrednio stykają się z językiem łużyckim. Do tej kwestii powrócimy w dalszej części artykułu.

3.1.3 Szkoła

Wszystkie dzieci z rodzin języka łużyckiego uczęszczały do szkoły serbołużyckiej, najczęściej serbołużyckiej szkoły podstawowej i średniej w sąsiedniej miejscowości. Z reguły uczęszczały do klasy-A. Również dzieci z rodzin niemieckojęzycznych, szczególnie w głównych miejscowościach parafii i tych z jednym z rodziców pochodzenia serbołużyckiego, uczęszczały do klas-B. Szkoła kształci tym samym nie tylko dzieci serbołużyckie w ich języku ojczystym, lecz daje także dzieciom z rodzin niemieckojęzycznych okazję uczenia się (dalej) języka łużyckiego. Z wywiadów i ankiety wynika jednak, że również w klasach-A na wyższych poziomach język niemiecki staje się coraz częściej językiem komunikacji wśród uczniów. Według wypowiedzi nauczycieli poszerzenie nauczania języka niemieckiego w starszych klasach i zwiększony kontakt między uczniami klas-A i B wymienić można jako tło dla zmiany języka komunikacji.

W kwestii stosowania języka przez dzieci z badanej parafii przesłanki te pozwalają wnioskować, że szkoła z pewnością wnosi znaczący wkład w nabywanie i dalszy rozwój języka łużyckiego, przyczynia się jednak także do przejścia z porozumiewania się w języku łużyckim, którego podstawy przekazane zostały w przedszkolu, na język niemiecki. Nie może to jednak w pierwszym rzędzie być interpretowane jako porażka szkoły serbołużyckiej. W znacznym stopniu dzieje się tak pomimo starań ciała pedagogicznego, które w większości bardzo angażuje się w utrzymanie łużyckiego jako języka komunikacji. Moim zdaniem, ukazuje to raczej ograniczenia, stojące przed szkołą mającą przecież za zadanie przygotowywanie młodzieży do funkcjonowania na przeważnie niemieckojęzycznym rynku pracy lub do dalszego kształcenia, a tym samym zmuszonej do szerokiego stosowania języka niemieckiego. Fakt wprowadzenia nowych klas dwujęzycznych, w których dzieci mówiące w języku łużyckim i niemieckojęzyczne uczą się razem w obu językach, daje nadzieję zmiany sytuacji. Jednak istnieje niebezpieczeństwo, że osiągnięcia uzyskane poprzez te starania po ukończeniu szkoły przepadną, o ile w społeczeństwie nie będzie prowadzona aktywna polityka na rzecz dwujęzyczności .

Tabela nr 3. Uczniowie ze szkoły leżącej na terenie serbołużyckiej parafii (stan marzec 2001)

	Suma
Klasa-A	41
Klasa-B	22
Klasa dwujęzyczna	11(7)

Uwaga. Dla dzieci w 1. i 2. roku szkolnym urządzono już klasy dwujęzyczne. Przy klasach tych podano w nawiasach liczbę dzieci z językiem łużyckim jako językiem rodziny.

3.2 Używanie języka na codzień

Odnośnie codziennego stosowania języka stwierdzono następujące tendencje: Po pierwsze, łużyckiego aktywnie używają tylko osoby dla których jest to język ojczysty. Osobom, które uczyły się języka łużyckiego w przedszkolu i szkole rzadko przychodzą na myśl łużyckie słowa. Pewien Niemiec pochodzący z tego regionu wyjaśnił mi, że lepiej mówi mu się po niemiecku, ponieważ w języku łużyckim robi błędy gramatyczne i inne (18.3.2001). Po drugie, w języku łużyckim rozmawia się tylko wtedy, gdy odpowiedzi oczekiwać można tym języku, tzn. z reguły z osobą dla której jest to język ojczysty. Po niemiecku rozmawia się również z tymi osobami, które rozumieją język łużycki. W tym miejscu przytoczę słowa pewnego młodego człowieka, mówiącego w języku łużyckim:

„Z Niemcami z miejscowości mówimy dużo po niemiecku. Rozumieją wprawdzie łużycki, ale mówimy po niemiecku, ponieważ również oni mówią po niemiecku.” (19.3.2001)

Przykład z mojego dziennika pokazuje rzecz następującą: Przed kościołem po nabożeństwie stało 12 młodych ludzi. Wśród nich rozumiejący bez problemów język łużycki. Wszyscy rozmawiali po niemiecku. Starszy człowiek opowiedział mi o przypadku jeszcze bardziej „ekstremalnym”, gdy w miejscu pracy używano języka niemieckiego, ponieważ wśród pracowników też byli Niemcy:

„Pewnego razu byliśmy wśród Serbołużyczan i rozmawialiśmy po niemiecku. Śmiałyśmy się, dlaczego rozmawiamy po niemiecku, skoro wśród nas nie ma Niemca!” (8.4.2001)

Wyjątek potwierdza regułę. Ogólnie obowiązuje zasada, że „wśród swoich” mówi się w języku łużyckim, przed publicznością mieszaną językowo jednak po niemiecku. Receptywna wielojęzyczność, w której każdy mówi w swoim języku ojczystym, wydaje się być mało rozpowszechniona, nawet gdy istniałaby możliwość kompetencji językowej. To zachowanie językowe zdaje się być tak zakotwiczone, że występuje niezależnie od etnicznego bądź narodowego nastawienia rozmówcy. Tę tendencję można było zaobserwować również u świadomych Serbołużyczan, angażujących się w organizacjach serbołużyckich.

Ten wzór zachowania może łatwo doprowadzić do tego, że w trakcie publicznych uroczystości zakres stosowania języka łużyckiego jest nieadekwatny do liczby osób tym językiem się posługujących. Posłużmy się przykładem święta w jednej z miejscowości pewnej parafii. W trakcie moderowania wieczornego programu używano obu języków. Pokazuje to, że język łużycki nie znika całkowicie z życia publicznego. Przy bliższej obserwacji zauważa się jednak, że niekoniecznie to samo powtarzano po łużycku i niemiecku, jak to można by to sobie wyobrazić po pojęciem „dwujęzyczny”. Moderator, Serbołużyczanin, z występującymi w języku łużyckim – a także w monologu sam ze sobą! – używał łużyckiego. Jednak gdy zwracał się do publiczności, wśród której było również kilku Niemców, mówił przeważnie po niemiecku. Dwujęzycznie, w wąskim rozumieniu, tzn. to samo w obu językach, można było usłyszeć z mikrofonu, gdy prowadzący rozmawiał z występującymi, to zaraz potem zwracał się również do publiczności również po łużycku. Było to jednak najczęściej natychmiast „korygowane”, poprzez powtarzanie wszystkiego po niemiecku. Na scenie tej ujawniła się w sposób interesujący wzmiankowana już powyżej zasada wyboru języka. Ponieważ zwracano się raczej do publiczności, stosunek między łużyckim, a niemieckim kształtował się ogółem jak 1 do 4.

3.3 Używanie języka w kościele

3.3.1 Msze

Regulacje odnośnie stosowania języka w kościele znajdują się w wyraźnym kontraście do zasady jego wyboru na codzien. Na wstępie rozpatrzymy podział językowy mszy.

Tabela nr 4. Godziny rozpoczęcia i język mszy ł = łużycki, n = niemiecki

poniedziałek	wtorek	środa	czwartek	piątek	sobota	niedziela
-	7:00 ł	7:00 ł	16:15 ł	19:00 ł	19:00 ł [n 2.+4.)]	7:00 ł 9:00 ł

Poza dwoma sobotami w miesiącu wszystkie msze są w języku łużyckim. Skutkuje to tym, że w mszach łużyckich uczestniczą także Niemcy. Szczególnie duży ich udział wykazały msze w czwartek i sobotę. Na czwartkowych mszach dla dzieci, w których przeciętnie uczestniczyło 35 dzieci, od 4 do 11 było z klas-B. W sobotę na ok. 80 uczestników 20 pochodziło z rodzin, gdzie przeważnie mówi się po niemiecku. W ten sposób do łużyckiej sfery językowej włączono również tych, którzy w domu po łużycku mówią mało lub wcale. Z drugiej strony Niemcy chcący regularnie uczęszczać na msze niemieckojęzyczne, są de facto odsuwani do sąsiednich parafii z regularnymi mszami niemieckojęzycznymi. W ten sposób łużycki obszar językowy powiększa się, w przeciwieństwie do praktyki dnia codziennego poza kościołem, gdzie najczęściej zwiększa się zakres stosowania języka niemieckiego.

Czynnikiem bardzo niecodziennym była konsekwencja, z jaką używano języka łużyckiego. Obwieszczenia parafialne ogłaszane były wyłącznie w języku łużyckim, a nawet w czasie mszy niemieckojęzycznych odczytywane były w łużyckim oryginale. Natomiast w czasie mszy łużyckich oryginalne teksty i cytaty niemieckojęzyczne były tłumaczone na język łużycki, np. listy pasterskie biskupa lub apele o datki katolickich organizacji charytatywnych. Starania te są godne uwagi, jeśli pomyśleć,

że wszyscy obecni rozumieją również język niemiecki². Poza tym na codzień w trakcie łużyckich pogawędek niemieckojęzyczne teksty cytowane są w niemieckim oryginale.

3.3.2 Przygotowanie do pierwszej Komunii

Lekcje przygotowawcze do pierwszej Komunii spełniają ważną rolę jako przygotowanie do życia gminy. W gminie integrowane są, o ile to możliwe, do serbołużyckiego nauczania również dzieci z domów, w których nie mówi się w języku łużyckim. Z siedmiu uczestników w czasie badania pięciu było z rodzin mówiących w języku łużyckim. Językiem nauczania był konsekwentnie język łużycki. Ksiądz starał się przy tym upewnić, że obie grupy mówiące po niemiecku dobrze się też zgadzają (przykład 1).

Przykład 1. F: Ksiądz; A, B: niemieckojęzyczni uczniowie

F: Hdyž sy ty přeprašeny, A, na jedne narodniny pola někoho, rozumíš narodniny? Što ty sobu wzaš?

A: Dary.

(...)

F: Tym chudym dać, či, kotřiž njejsu... B, rozumíš? Haj?

[B potakuje.]

(22.3.2001)

Od uczestników, także niemieckojęzycznych, zażądano, by odpowiadali w języku łużyckim.

Gdy odpowiedź padała po niemiecku, pytanie powtarzano w języku łużyckim (przykład 3) lub pytano o zwrot łużycki (przykład 4).

Przykład 3

F: Što je wón potom činił? Potom je wón tón chlěb

B: geteilt.

F: Haj, lamał, my prajimy.

(15.3.2001)

Przykład 4

F: Hdy my swjećimy, zo je Jězus na křižu zemrěl?

Kajki džeń to budže?

B: Karfreitag.

F: Kak to serbsce rěka? Wulki...

B: pjatk.

(29.3.2001)

Lekcje te posiadały cechy nauczania języka. Niezwykłym jest to, że wymaga się od Niemców mówienia w języku łużyckim. Jak już pokazaliśmy, w regionie tym na codzień nie wymaga się od Niemców choćby pasywnej znajomości języka łużyckiego. Uczestniczących w tych naukach przygotowuje się natomiast do aktywnego uczestnictwa w życiu tej serbołużyckiej parafii. Na ostatniej godzinie obie niemieckojęzyczne osoby miały okazję jeszcze raz powtórzyć formułkę spowiedzi (5.4.2001):

Przykład 5

F: A, praji hišće jónu.

A: Moja posledna spowjedź bě před sydnom njedźele.

F: Njedźelemi. (...) [Tutaj następuje korekta gramatyczna]

F: A hdyž sće hotowi, potom prajiće? [F blickt zu B]

B: To běchu moje hrěchi. Jězus smil so. (...)

F: Potom ja praju: Chwaleń Jězus Chryst, a A wotmołwi?

A: Na wěki amen. (...)

Takie przygotowania z pewnością przyczyniają się do tego, że również niemieccy parafianie czują się w czasie mszy łużyckich swojsko. Pewien młody Niemiec oświadczył, że lepiej się czuje na mszy łużyckiej, ponieważ jest do niej bardziej przyzwyczajony (16.3.2001).

3.3.3 Inne uroczystości kościelne

Podobne osobliwości stwierdzono także podczas innych uroczystości kościelnych. W radzie parafii mówiono w języku łużyckim także wtedy, gdy w jej posiedzeniu uczestniczyła osoba niemieckojęzyczna. Było to jedyne miejsce, w którym zaobserwowano receptywną wielojęzyczność.

W przypadku używania języka w kościele ważna rola przypisana jest księdzu, którego odpowiedzialność za język łużycki jest odpowiednio duża. Jednak przykład chóru kościelnego pokazuje, że szczególna praktyka językowa w kościele niekoniecznie musi być wyznaczana wyłącznie przez kapłana. W czasie próby do srebrnych godów pary małżeńskiej, która w domu posługuje się językiem niemieckim dyskutowano, czy śpiewane mają być także pieśni niemieckie. Zdecydowano się jednak na pieśni łużyckie. Uzasadnienie: para małżeńska uczęszcza na łużyckie nabożeństwa i rozumie język łużycki. Także tutaj zastosowano zasadę maksymalnej integracji do łużyckiego obszaru językowego. Osoby niemieckojęzyczne wzięły udział w łużyckiej inscenizacji z okazji Bożego Narodzenia. Gdzie coś podobnego poza kościołem ma miejsce?

4. Na zakończenie

Porównanie między stosowaniem języka na codzień i w obrębie kościoła wykazało wyraźny kontrast. Poza kościołem używanie języka ogranicza się w dużym stopniu do sytuacji, gdy osoby dla których łużycki jest językiem ojczystym są „między sobą”. Używanie języka łużyckiego w obecności Niemców wydaje się być czymś niestosownym. W kościele natomiast stosowanie języka łużyckiego jest podstawą, a tym samym nie jest niczym niezwykłym. Podczas gdy ogólnie decyzje językowe minimalizują używanie łużyckiego, to wybór języka kościoła zmierza do maksymalizacji stosowania języka łużyckiego w jego obszarze. Ta odmienność w kościele została przez członków parafii zaakceptowana i zaaprobowana.

Odnosnie socjalno - językowej roli kościoła w odniesieniu do języka łużyckiego stwierdzić można, że kościół przyczynia się nie tylko do zachowywania jego roli jako języka ojczystego, lecz także do integracji Niemców z łużyckim obszarem językowym. W tym punkcie działania językowe kościoła mają znamiona „odwrotnej zmiany językowej” (Reversing Language Shift), o której socjolog języka J. A. Fishman mówi jako o ważnym elemencie rewitalizacji małych języków.

Mały język może utrzymać się tylko wtedy, gdy istnieją silne prądy przeciwdziałające tendencjom asymilacji. Studium to ukazało, jak w miejscowym kościele, będącym największą instytucją na obszarze parafii, regularnie zrzeszającą przedstawicieli najróżniejszych grup

wiekowych (w niedzielnych mszach uczestniczy 400 osób) jego potencjał w zakresie stosowania języka wykorzystywany jest, aby właśnie jako tego rodzaju siła oddziaływać.

W czasie badań nasuwały mi się ciągle słowa japońskiego artysty OKAMOTO Taro, który stwierdził, że dla niego widok japońskiego ogrodu nie obrazuje spokoju i bezruchu, lecz raczej napięcie i dynamikę. W drzewach i innych roślinach widział energię i ochotę do życia, która poszukiwała możliwości rozwoju w opozycji wobec presji skał i kamieni. Również w przypadku języka łużyckiego mylącym jest statyczny obraz mówiący, iż język jest po prostu przenoszony jako coś danego. Stan języka łużyckiego jest o wiele bardziej wynikiem dynamicznego procesu różnych sił, działających w przeciwnych kierunkach.

Przypisy:

¹ Udział uczniów w klasach-A w czterech serbołużyckich szkołach w Okręgu Kamenz spadł od połowy lat 1960 tych poniżej 70% (Korjeńk 1997: 17). Jeśli doliczy się inne szkoły, do których uczęszczały także dzieci z katolickiej okolicy, udział wynosi z pewnością poniżej 50%.

² Na niemieckiej mszy w Opolu zaobserwowałem, że używanie języka niemieckiego nie było tak konsekwentne.

Bibliografia

„Serbske Nowiny” = SN

„Serbska šula” = Sš

Fishman Joshua A., *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Clevedon et al.: Multilingual Matters 1991 (Fishman 1991)

Jaenecke, Paulina, *Religiösität und Spracherhalt bei den katholischen Sorben*, Berlin 2003 (Jaenecke 2003)

Kimura Goro Christoph, *K róli katolskeje cyrkweje při zdžerženju Serbšćiny*, „Rozhlad“ 2001, čo.1, 6-10 (Kimura 2001)

Kowalczyk Tomasz, *Kościół katolicki na Łużycach Górnych w latach 1919-1990*, Lublin 1999 (Kowalczyk1999a)

Kowalczyk Tomasz, *Die katholische Kirche und die Sorben 1919-1990*, Bautzen 1999 (Kowalczyk1999b)

Korjenk, Beno, *Hruba koncepcija a zakladne rysy programa za zachowanje serbskeje řeče z wudospolnjowacymi přinoškami*, Budyšin 1997 (Korjenk 1997)

Sächsische Staatsregierung zur Lage des sorbischen Volkes 1997 (Sächsische Staatsregierung 1997)

Walde Martin, *Gestaltung sorbischer katholischer Lebenswelt*, Bautzen 2000 (Walde 2000)

Dane w tekście pochodzą z dziennika autora.

How is the Sorbian language maintained?: A case study of a Catholic parish in Lusatia

It has been pointed out that the Catholic church has significantly contributed to the maintenance of the Sorbian language. But how does the church concretely influence the language life in the parishes? This paper presents some results of a field work conducted in a Sorbian Catholic parish to illustrate the sociolinguistic function of the local church. The general tendency among speakers of Sorbian to switch to German in the presence of (only-)german speakers minimalizes the usage of the sorbian language in the region, where Germans and Sorbs live together. The church, on the other hand, tries not only to normalize the usage of Sorbian among Sorbs, but also actively attempts to integrate Germans into the Sorbian language sphere. Thus it is argued that the church, functioning as a counterpower to the assimilating tendencies, shows even traits of a “reversing language shift”.

Němske wliwy na hornjoserbšćinu pola mlodžiny w rěčnym teksće*

Zawod

Kaž derje wěmy, namakamy w džensnišej hornjoserbšćinje wjele němskich elementow. Jedyn fakt je, zo wustupuja někotre adwerby runje tak kaž němske werbalne prefiksy. Tule bych chcył čitarjam prezentować, kak so tajke adwerby wužiwaja a w kotrej měrje stej hornjoserbšćina a němčina nastupajo tute adwerby mjez sobu podobnej.

Rěčny material

Tuta prezentacija bazuje na polowym slědženju. Najprjedy naspomnjeja so daty. Teksty su zezběrane wot februara hač do měrca 2008 na Serbskim gymnaziju w Budyšinje. Tute přepytowanje bu spěchowane wot Global COE Program ‘Corpus-based Linguistics and Language Education’ (CbLLE), Tokyo University of Foreign Studies. Na zakładze samsneho nadawka Serbam nasta 14 tekstow. Tutón wuběr wuńdže 2009 z gramatiskimi anotacijemi (Sasahara w čišću).

Pokazach kóždemu z kandidatow krótki film, tak mjenowany „Pear film“ (Hlej Chafe 1980: ix). Po tym jeho/ju prošach, wo tym rěčeć, što je so w filmje stało, zo by to někomu powědał/a, kotryž njeje hišće tutón film widzał.

Prefiks słowjesa w němčinje a hornjoserbšćinje

Němsce

Nětko naspomnju krótko němske werbalne prefiksy. Němčina ma tajke prefiksy při werbach kaž *aus-*, *bei-*, *hin-*, *entgegen-*, *zusammen-* atd. Po formje su mnohe z nich identiske z adverbami. Wašnje wustupowanja někotrych prefiksow je wobmjezowane po družinje sady. We hłownej sadže w prezensu steja tajke prefiksy na kóncu sady.

(1) Jan fährt nach Polen hin.

„Jan pojedže do Pólskeje.“

W pódlanskej sadže w prezensu su wone zestajene z werbom.

(2) dass Jan nach Polen hinfährt.

„zo Jan do Pólskeje pojedže.“

Hornjoserbsce

Hinak hač w němčinje njesmě prefiks w serbsčinje ženje wot zdónka werba džěleny być. Přirunujmy (3) ze (4).

(3) *při + jěc: přijěc*

(4) *při + přeco + jěc: *připřecojěc*

Słowo kaž (4), w kotrymž na př. mjez prefiksom a werbom dalši adverb steji, njesměmy tworić. To rěka, werbalny prefiks je serbsce zawrjena skupina.

Při wšěm su w mojich tekstach namakane adwerby, kotrež wužiwaja so runje tak kaž prefiks werba. A někotre z nich su samo němske słowa: na př. *hin-*, *entgegen-* atd. W teksach namakane adwerby su deleka pokazane. Cyłkownje mam 69 padow. Hlej tabulku 1.

Tabulka 1: W tekstach namakane adwerby

adverb	ličba namakanych padow
bliže(-)	1
dale(-)	11
dele(-)	3
entgegen(-)	1
hin(-)	5
horje(-)	3
lós(-)	1
napřećo(-)	3
nimo(-)	12
nutř(-)	5
pódla(-)	1
preč(-)	4
wokoło(-)	1
won(-)	2
wróćo(-)	5
zaso(-)	11
Total:	69

Hlej příklady (3) a (4).

(3) *A te džěči džoja zas[o] do tamnoh[o] směra dale.* [SM.022]

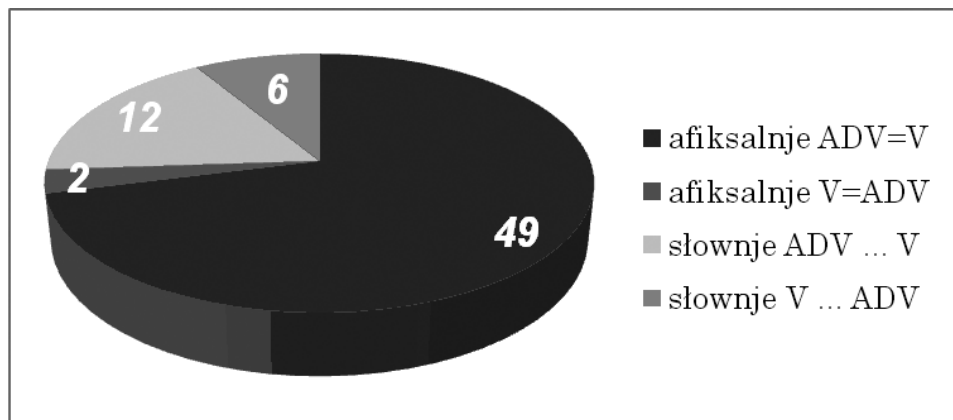
(4) *A, a pon jo tón lósjěl, tón hólc, m[je]lčom lósjěl, al... zo tón muž to sóbu n[j]ekry[d]n[j]e, kiž tam te krušwu wot štóma brał.* [MM.009]

Syntaktiska wokolina adwerbow

Statistika nětko pokazuje, kajke charakteristika adwerby maja. Do toho ma so terminologija wujasnić. Džělimy tute adwerby do dweju typow po wašnju wustupowanja: afiksálny typ a słowny typ. Při afiksálnym typje adwerb a werb bjezposrědnje susodujetaj (ADV=V, V=ADV). A hdyž adwerb a werb džělenej wustupujetej; t.r. někajki element steji mjez nimaj (ADV ... V, V ... ADV), je to słowny typ.

Jako přenje přepytuje so syntaktiska wokolina, t.r. distribucija tutech adwerbow. W statistice móžemy widžeć, zo afiksálny typ dominuje (51 padow : 18 padow).

Figura 1.

Příklady prefiksálneho wužiwanja:

(5) *Em, připódlu je potom hišće [jedy]n dalši muž z je[d]nej, z je[d]nej kozu nimo šoł.* [FB.002]

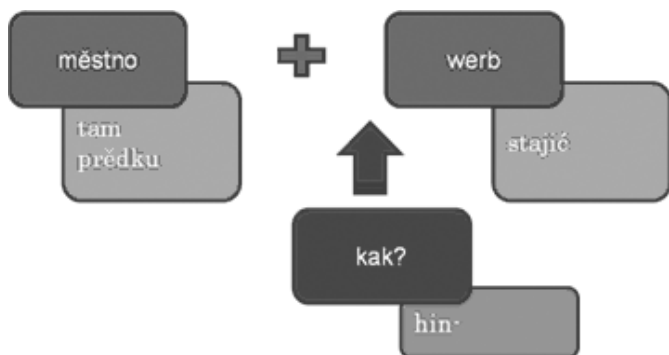
(6) *Cyło krušwu su won pa[d]n[j]eli.* [JB.009]

(7) *Okej, em, we filmje džěše wo jednoho muža, kotryž je krušwy šćipał wot štoma a do je[d]no[ho] korbika nutř činil.* [CB.001]

(8) *A tón jo swoje koleso tam položil, tón, tón korb, je[dy]n korb sej [w]zał, na, na, přědku hinpožil, přědku hinstajil po[la] lenkora.* [MM.009]

Mechanizm

Příklad typu „tam položić“ a typu „přědku hinpožić“ je mechanizm, kotryž funguje w pozadku. „Tam položić“ je konstrukcija městno (*tam, přědku* atd.) + werb (*požić, stajić* atd.). Při typje „přědku hinpožić“ pak je dodaty element, kotryž woznamjenja „kak?“ – *hin-* w tutym padže.

Wobkedźbujmy přikład (9).

(9) *Ha při tym dompuću wot toho hólčka jo tón pon z kolesom hinpa[d]noł.* [JR.004]

W tutej sadže njeje žadyn element mjez adwerbom (*hin-*) a werbom. Tu předpokładujemy krutšu zjawnosć mjez „*hin-*“ a „*padnoł*“, hač „*z kolesom*“ a „*padnoł*“. W tutym padže najprjedy so semantiske kopěrowanje sta, a potom słowo „*hin-*“ so wužiwa runje tak kaž němsce.

Ale mamy tež problematiski pad. přirunujemy (10) z (11).

(10) *Ha někotre tamne tři džěči su jemu pomhali, te krušwy zase zezběrać a zas..., za to su woni emt jako džak dwě krušwi dóstali.* [JR.005]

(11) *A naraz přińdu tři hólcy, em, kotrež to widža a wone so smila a pon jen... jemu, póm[h]aja, te krušwy zas[o] do to[ho] korba činy².* [AJ.015]

Hačrunjež adwerb „*zaso*“ hinak wustupa, móže so tutón promlem rozrysać, hdyž wobkedźbujemy charakteristiku čina. W (10) je „*hišće*

jónu zběrać“ jedyn akt. W (11) tola „do korba činić“ je jedyn akt. Tu dawa krutřiša zjawnosć „do toho korba“ a „činić“ hać „zaso“ a „činić“.

Šematisce by tajku konstrukciju měł:
[zaso [do toho korba + činić]].

Podobny pad

Widžeć je tež syntaktisce paralelny typ kaž w němčinje.

(12) *A potom bě tón film zno nimo.*

„Und dann war der Film schon vorbei.“ [KP.012]

W tutym padže móžemy słowo po słowje ze serbšćiny do němčiny přeložować. To bychmy móhli syntakske kopěrowanje mjenować. Nětko mamy dwaj konceptaj, semantiske kopěrowanje a syntaktiske kopěrowanje.

Tuž je facit slědowacy: Najprjedy bu wot němskeho „hinfallen“ werbalny prefiks „hin-“ jako adverb do sady dodaty. W tutej etapje smě někajki element mjez „hin“ a „fallen“ wustupować. Swojeje kruteje zwjazanosće dla změni so adverb na werbalny prefiks.

Po puću gramatikalizacije

• **hinfallen**

semantiske kopěrowanje

• **hin padnyć**

mjez woběmaj móže jedyn element stać

syntaktiske kopěrowanje

• **hinpadnyć**

mjez woběmaj njesmě žadyn element stać

Zjeće

Někotre adwerby wuži waja so kaž werbalne afiksy w němčinje. Tajki adwerb wustupuje zwjetša bjezposrědnje před werbom. Paralelnosć mjez hornjoserbšćinu a němčinu je widžeć jako puć gramatikalizacije. Napadna je pak jednosměrnosć z němčiny do serbšćiny a nic nawopak.

Dokelž mamy to widžeć jako aktualnu rěčnu změnu, dyrbymy tutón fenomen dale skedźbnje wobkedźbować. Takle nastawaja nowe werbalne prefiksy.

Przypisy:

* Tute džěło je džělnje spěchowane wot Global COE Program „Corpus-based Linguistics and Language Education“ (CbLLE), Tokyo University of Foreign Studies. Nimo toho podžakuju so knjeni Haňži Smolinej za korigowanje teksta.

¹ město: *čín[j]a*.

Literatury

Chafe, Wallace L. (ed.). 1980. *The Pear Stories[:] Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood, NJ: Ablex.

Chafe, Wallace L. (ed.). bjez datuma. *Pear film*. downloadojomny internetowy material. <http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/chafe/pearfilm.htm>

Sasahara, Ken. W čišću. “Upper Sorbian Pear Stories by young speakers with grammatical analysis and comments”. W: *Research Papers of the Global COE program “Corpus-based Linguistics and Language Education (CbLLE)”*. Fuchuu: Tokyo University of Foreign Studies.

German influences on Upper Sorbian in the texts of the young speakers

In this paper, the behaviours of adverbs which are used like the German (separable) verb prefixes are investigated, using texts collected by the author from young Upper Sorbs. The adverbs attested are not only Upper Sorbian words, but also German ones like *hin* “to (a direction)” or *los* “(set/ go/ fly/ run/ ...) off”. According to frequency, such Upper Sorbian adverbs predominantly appear immediately before the verbs to which they attach. If we focus on the semantic construction of the cases in question, it plays an important role in what the speaker sees as *one* act.

From a wider perspective, these adverbs might go the way of grammaticalization. Perhaps we are seeing the birth of new grammar. As this phenomenon might also be an ongoing language change process, however, we must still observe it carefully.

Sytuacja językowa na Śląsku Opolskim

W artykule przedstawiam panującą obecnie na Śląsku Opolskim sytuację językową, występujące kody językowe a także sytuacje komunikacyjne, w których są one używane. Staram się także wskazać czynniki, które zdeterminowały powstanie takiego układu komunikacyjnego.

I

Dzisiejsza struktura ludnościowa Śląska jest efektem przemian politycznych i ustrojowych, jakie zaszły w Polsce po II wojnie światowej. Już przed 1945 rokiem Śląsk charakteryzował się sporą różnorodnością językową. Jego część zachodnią (Śląsk Dolny) zamieszkiwała przede wszystkim ludność niemieckojęzyczna, posługująca się na co dzień niemiecką standardową bądź wykształconym tu dialektem dolnośląskim¹. Ludność polskojęzyczna była na Śląsku Dolnym w zdecydowanej mniejszości, zaś język polski był w odwrocie, polskojęzyczni byli jeszcze mieszkańcy powiatów namysłowskiego i sycowskiego².

Śląsk Cieszyński był regionem, na którym używano trzech kodów językowych: języka polskiego (gwary śląskiej), języka niemieckiego (odmiany austriackiej) oraz języka czeskiego.

Na Śląsku Opolskim i w przemysłowej części Śląska Górnego przeważał liczebnie język polski, mówiąc precyzyjnie – gwara śląska. Oprócz gwar śląskich część mieszkańców posługiwała się językiem niemieckim ogólnym. W północno-zachodniej części Górnego Śląska, w powiatach: grodkowskim, nyskim, niemodlińskim i głubczyckim język polski również już zanikał³.

II

Występowanie i funkcjonowanie różnych kodów komunikacyjnych na Śląsku Opolskim a także dynamika przemian językowych uzależnione są wielu różnorodnych czynników.

Przyjrzyjmy się w pierwszej kolejności bliżej strukturze demograficznej regionu opolskiego, ukształtowanej w wyniku powojennych przemieszczeń

ludności. W ich efekcie oprócz rdzennych mieszkańców Śląska region ten zasiedliła również ludność wysiedlona z kresów południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej oraz ludność z Małopolski, w mniejszej liczbie także osoby innych rejonów Polski. Nowi mieszkańcy osiedlali się zwłaszcza w dzisiejszych powiatach: nyskim, brzeskim oraz głubczyckim i do dziś stanowią tam zdecydowaną większość. Ludność śląska pozostała w większości w powiatach: kluczborskim, kozielskim, krapkowickim, oleskim, opolskim, prudnickim, strzeleckim. Proporcje ilościowe pomiędzy wymienionymi trzema podstawowymi grupami regionalnymi Opolszczyzny zmieniały się w okresie powojennym na niekorzyść ludności śląskiej, decydujący wpływ miały powojenne migracje do Niemiec. Proces ten trwa zresztą do dziś, zmieniła się jedynie jego forma; emigracja stała jest obecnie zastępowana emigracją wahadłową do Niemiec i Holandii. Struktura demograficzna Opolszczyzny zmieniła się zarówno w całym regionie, jak i w poszczególnych jego miejscowościach. Mimo iż zasiedlanie odbywało się w sposób planowy, przemieszanie ludności było i jest dziś duże. Ze względu na pochodzenie regionalne mieszkańców wyróżnić możemy następujące typy miejscowości:

1. zamieszkałe przez ludność autochtoniczną;
2. zamieszkałe przez ludność napływową;
3. zamieszkałe przez ludność rdzenną i napływową, przy czym relacje ilościowe pomiędzy tymi dwoma grupami przedstawiają się różnie w poszczególnych miejscowościach.

Ostatni typ zdecydowanie przeważa. Możliwy tu jest każdy schemat: ludność kresowa wraz z ludnością śląską, ludność kresowa z osadnikami z Małopolski, Ślązacy z osadnikami z Małopolski, czy wreszcie wszystkie trzy grupy razem. Wsie jednorodne z ludnością autochtoniczną były miejscowościami z zachowanymi dawnymi przedwojennymi więziami międzyludzkimi. Ich mieszkańcy znali się, wiedzieli czego można się po sobie nawzajem spodziewać. Podobnie było w miejscowościach jednorodnych z ludnością kresową. Kresowian bowiem osadzano często całymi transportami wywodzącymi się z tej samej wsi kresowej. Sytuacja taka występowała rzadko w przypadku osadników, ponieważ osiedlali się oni na ziemiach zachodnich pojedynczo, pojedynczymi rodzinami lub (rzadziej) kilkoma rodzinami pochodzącymi z tej samej miejscowości.

Zupełnie sporadycznie zdarzało się, by wieś na ziemiach zachodnich została zasiedlona przez samych tylko osadników z Polski centralnej. Nowa sytuacja socjologiczna powstała w dawnych wioskach włączonych jako całość (osiedle) w obręb miasta. Na Śląsku Opolskim dotyczy to wsi śląskich, położonych w najbliższym sąsiedztwie Opola czy Kędzierzyna-Koźła. W miejscowościach tego typu przetrwały dawne więzi wiejskie i jednocześnie poczęły kształtować się nowe typowe dla miasta relacje międzyludzkie. Tworem ostatnich czasów są wsie, w których powstają osiedla zamieszkałe przez inteligencję miejską. Miejscowości takie znajdują się w pobliżu większych miast, trudno na razie powiedzieć, jaki wpływ na język ludności wiejskiej będzie mieć stały kontakt z inteligencją.

Powojenna przemiana struktury demograficznej Śląska spowodowała powstanie nowej sytuacji socjolingwistycznej. Rozpoczęte w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku badania integracji językowej miały z jednej strony wykazać odchodzenie ludności z pochodzenia wiejskiej od gwar na korzyść polszczyzny ogólnej (unifikację), z drugiej strony powstawanie nowych dialektów mieszanych na ziemiach zachodnich i północnych (integrację). Starsze prace z tego zakresu uwzględniają różnicowanie języka mieszkańców wsi w powiązaniu z ich wiekiem oraz pochodzeniem regionalnym⁴. Nowsze wprowadzają dodatkowe parametry socjalne różnicujące użytkowników języka, takie jak: wykształcenie, rodzaj wykonywanej pracy, miejsce pracy (wieś, miasto), pochodzenie społeczne⁵. Wprowadzenie dodatkowych parametrów socjalnych do badań języka mieszkańców wsi pozwala w sposób precyzyjny opisać relacje językowe panujące na badanych terenach.

Mówiąc o zmianach językowych w języku mieszkańców Śląska Opolskiego mam na myśli przede wszystkim odchodzenie ludności wiejskiej od prymarnych kodów komunikacyjnych (gwar) na korzyść języka ogólnego. Proces ten rozpoczęty na szerszą skalę w okresie powojennym trwa do dziś.

Obecnie w środowiskach wiejskich na terenie Polski funkcjonują trzy główne odmiany językowe:

1. gwara w postaci czystej, która jest przeważnie językiem najstarszych mieszkańców terenów wiejskich;
2. kod mieszany;

3. polski język ogólny⁶

Na Śląsku Opolskim funkcjonowanie wymienionych odmian językowych jest nieco inne aniżeli w pozostałych rejonach Polski, poza tym występuje tu jeszcze jeden kod komunikacyjny – język niemiecki w odmianie ogólnej. Używane są więc tutaj przez różne grupy regionalne następujące kody językowe:

1. Gwara kresowa – posługuje się nią najstarsza ludność wysiedlona z terenów wschodnich przedwojennej Polski.

2. Gwara śląska – jest podstawowym kodem komunikacyjnym Ślązaków.

3. Kod mieszany, zawierający elementy gwary kresowej i języka ogólnego – jest używany przede wszystkim przez pokolenie średnie Kresowian, a także część pokolenia najstarszego oraz najmłodszego, jego użycie uzależnione jest w dużym stopniu od sytuacji komunikacyjnej.

4. Kod mieszany, zawierający elementy gwary śląskiej i języka ogólnego – posługują się nim przedstawiciele wszystkich grup wiekowych Ślązaków, jego użycie uwarunkowane jest przede wszystkim typem kontaktu językowego.

5. Kod mieszany, zawierający elementy gwary małopolskich i języka ogólnego – odmiany tej używa jedynie najstarsza grupa wiekowa Małopolan.

6. Polszczyzna ogólna – jest podstawowym kodem komunikacyjnym najmłodszych przedstawicieli Kresowian oraz Małopolan, posługują się nią także należące do tych grup osoby z wykształceniem wyższym, odmiana ta używana jest także przez Ślązaków z młodszej i średniej grupy wiekowej oraz mających wykształcenie wyższe, lecz użycie jej w tej grupie regionalnej jest uwarunkowane sytuacją komunikacyjną.

7. Język niemiecki ogólny – używają go Niemcy mieszkający na Śląsku, jego użycie jest mocno ograniczone i sprowadza się zasadniczo do rozmów rodzinnych, liturgii w Kościele oraz spotkań kół mniejszości niemieckich.

Omówienie występowania różnych odmian językowych w poszczególnych grupach regionalnych rozpocznę od grupy ludności przybyłej na Śląsk Opolski z kresów południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej. Kresowianie przywieźli ze sobą przeświadczenie

o wysokim prestiżu własnego kodu językowego. Utożsamiali bowiem własny system językowy (gwarę kresową) z polskim językiem ogólnym (językiem państwowym). Utożsamianie to wynikało z porównania własnego kodu językowego z językiem ukraińskim, stąd też czerpali przekonanie, że mówią „lepszym” językiem, którym należy posługiwać się w rozmowie z osobami stojącymi wyżej w hierarchii społecznej: urzędnikami, nauczycielami, czy księdzem. Językiem warstw niższych był bowiem w dawnych miejscach zamieszkania język ukraiński. Po przybyciu na Śląsk Opolski Kresowianie zetknęli się z innymi grupami regionalnymi, co uświadomiło im istniejące różnice w języku osób pochodzących z różnych regionów Polski. Tutaj też nastąpił szerszy kontakt z urzędnikami państwowymi posługującymi się standardową polszczyzną. Wtedy to rozpoczął się proces przemian językowych w tej grupie, mający oparcie w następujących zjawiskach, zachodzących w świadomości poszczególnych osób⁷:

1. Postrzeganiu różnic między własnym systemem językowym a językiem ogólnopolskim oraz różnic międzypokoleniowych.

2. Wartościowaniu poszczególnych systemów językowych. (Gwara uważana jest przeważnie za system mniej wartościowy⁸)

3. Wyborze wzorca językowego do naśladowania, najczęściej polskiego języka ogólnego, znanego z kontaktów z inteligencją wiejską (w tym głównie ze szkoły) oraz ze środków przekazu informacji.

Język najstarszej grupy wiekowej Kresowian (osób powyżej sześćdziesięciu lat) charakteryzował się następującymi cechami gwarowymi w zakresie fonetyki:

1. podwyższoną artykulacją nieakcentowanych samogłosek *e*, *o*, np. *adyynt*, *bydlu*;⁹

2. wymową *e* pochylonego jak *y* // *i*, np. *żyka*, *chlib*;

3. artykulacją asynchroniczną z nosowością konsonantyczną samogłosek nosowych *e*, *o* przed spółgłoskami szczelinowymi, np. *čenstu*, *monž*;

4. denazalizacją wygłosowej nosówki tylnej *o*, np. *bendo*, *za grańicu*;

5. miękką w każdej pozycji wymową *l*, np. *kl'atka*;

6. przedniojęzykowo-zębową artykulacją *l*, np. *całkim*;

7. dźwięczność *v* w grupach *tv, sv, chv, kv*, np. *tvardy, guspudarstvu, svuj*;

8. miękką wymową spółgłosek tylnojęzykowych w połączeniach *ky, gy, chy* powstałych z *kę, gę, chę* (*kę, gę, chę > ke, ge, che > ky, gy, chy > ki, gi, chi*), np. *na blachi, na škl'anki*.

W języku pokolenia średniego spółgłoska *l* wymawiana była jedynie przed *i*, nie zaś w każdej pozycji. Zauważyć można także zanik zębowego *l*, na korzyść *u* niezgłoskotwórczego. Brak jest także kontynuacji miękkiej wymowy wygłosowych grup *ky, gy, chy* (*kę, gę, chę > ke, ge, che > ky, gy, chy > ki, gi, chi*). Pozostałe cechy gwarowe zanotowane w języku najstarszej generacji wystąpiły również i tutaj.

Najmłodsza grupa Kresowian (osoby poniżej trzydziestu lat) zachowała w swoim języku nieliczne cechy dialektu kresowego. Wymienić tu należy:

1. podwyższoną artykulacją nieakcentowanych samogłosek *e, o*;

2. artykulacją asynchroniczną z nosowością konsonantyczną samogłosek nosowych *ę, ǫ* przed spółgłoskami szczelinowymi (cecha ta występowała zupełnie sporadycznie);

3. dźwięczność *v* w grupach *tv, sv, chv, kv* (cecha ta występowała jedynie u niektórych osób).

Tak więc przywieziona na Śląsk gwara kresowa zanika i jest zastępowana językiem polskim ogólnym (zachodzi unifikacja). Pomimo wyraźnie widocznego kierunku ewolucji trudno jednoznacznie stwierdzić, czy gwary kresowe zanikną zupełnie, ponieważ w dalszym ciągu w grupie Kresowian żywe jest przekonanie o wartości własnej mowy.

Zupełnie przeciwne zachowania zaobserwować można było w okresie bezpośrednio powojennym w grupie tak zwanych osadników, czyli osób, które przyjechały na Śląsk z własnej woli najczęściej z przeludnionej Małopolski. Uważali oni gwara, którą się posługiwali za gorszy typ języka i starali się jak najszybciej opanować polszczyznę ogólną. Najpierw wyzbywali się cech rażących, to jest takich, które najbardziej odbiegały od języka ogólnopolskiego. Wymienić tu trzeba dla przykładu mazurzenie, czyli zastępowanie spółgłosek dźwięcznych *č, š, ž* spółgłoskami zębowymi *c, z, s*, np. *cyj* zam. *čyj, syja* zam. *šyja, žeby* zam. *žeby*, wymowę samogłoski pochylonej *a* jak *o*, por. *copka* zam. *čapka* oraz wymowę wygłosowego *-ch* jak *-k*, np. *na nogak* zam. *na nogach*. Zastępowanie gwary małopolskiej

polskim językiem ogólnym wspomagane było czynnikami zewnętrznymi. Do najważniejszych trzeba zaliczyć oderwanie użytkowników gwary od naturalnego podłoża gwarowego, brak silnej liczebnie grupy regionalnej, prestiż odmiany ogólnej polszczyzny. W grupach regionalnych rozproszonych i mniej liczebnych proces przemian przebiega szybciej. Zetknięcie się ze sobą w obrębie jednej wsi, jednej parafii lub jednej gminy ludności zróżnicowanej kulturowo, cywilizacyjnie, mającej różne doświadczenia życiowe oraz różne cele musiało doprowadzić do powstania nowych jakości w życiu społecznym i kulturze materialnej i niematerialnej mieszkańców. Szybciej następowały też zmiany językowe. W zasadzie już pokolenie osiadłe na Śląsku wyzbyło się uświadamianych cech gwarowych. Dziś jedynie w najstarszej grupie wiekowej spotkać można osoby, w języku których dają się zauważyć pewne interferencje gwarowe. Przedstawiciele pokolenia średniego i najmłodszego posługują się już tylko polszczyzną ogólną.

Przeciwnie do zachowań językowych osób przybyłych z Małopolski są zachowania językowe Ślązaków. We wsiach jednorodnych lub z przewagą ludności rodzimej podstawowym kodem komunikacyjnym jest gwara śląska. Jest ona używana zarówno w kontaktach nieoficjalnych (rozmowy rodzinne, sąsiedzkie), półoficjalnych (sklep), jak i w oficjalnych (urzędy lokalne). Osoby z wykształceniem wyższym posługują się czasem na co dzień standardową polszczyzną. W zależności od stopnia akwizycji polszczyzny ogólnej Ślązacy w sytuacjach oficjalnych mogą posługiwać się również kodem mieszanym lub polskim językiem ogólnym. Polski język standardowy jest używany także w kontakcie z rozmówcą nie znającym gwary śląskiej. Rodziny śląskie, mieszkając wśród ludności kresowej zachowują gwarę śląską. Dla przykładu, w Grodźcu w powiecie opolskim mieszka od czasów przedwojennych jedna rodzina śląska, której członkowie do dziś używają gwary śląskiej, jako podstawowego kodu komunikacyjnego.

Wpływ na zachowanie gwary śląskiej mają przede wszystkim następujące fakty:

- gwara śląska jest gwarą „gospodarzem” na terenie Śląska;
- ludność śląska ma pozytywny stosunek do swojego języka;

- gwara śląska jest uważana za czynnik identyfikujący rodzimych mieszkańców regionu.

Pozytywny stosunek Ślązaków do gwary oraz postrzeganie jej jako czynnika identyfikującego rodzimych mieszkańców Śląska sprawia, że starają się oni o uznanie gwary za odrębny język słowiański. Nie są to starania nowe. W 1922 r. delegacja niemiecka złożyła wniosek w Genewie, by w szkołach znajdujących się w części Śląska przyznanej Niemcom językiem wykładowym był dialekt śląski (wasserpolnisch)¹⁰. Jednak reakcja Polskiej Akademii Umiejętności, która natychmiast wystosowała list do Feliksa Calondera, w którym jasno wykazała, że Ślązacy mówią językiem polskim, uniemożliwiła wprowadzenie gwary śląskiej do szkół. Wcześniej jeszcze do dyskusji nad statusem gwary śląskiej włączył się prof. K. Nitsch, który stwierdził, że gwara śląska jest jednym z rdzennych i pierwotnych narzeczy polskich, „czyli najistotniejszą częścią składową języka polskiego”¹¹. Mimo iż przyznanie, bądź nie statusu języka gwarze śląskiej będzie decyzją polityczną warto w tym miejscu prześledzić, jaki status posiada śląska mowa w świetle faktów językowych.

Chcąc rozpatrzeć sytuację mowy śląskiej należy spojrzeć na nią z różnych stron, biorąc pod uwagę wiele różnorodnych czynników. Należy więc wskazać podobieństwa lub różnice wynikające z rozwoju historycznego, cechy wspólne bądź różniące współczesny system językowy dialektu śląskiego i innych gwar polskich (kryterium systemowo - językowe). Ważnym czynnikiem pozwalającym określić status danego systemu językowego jest jego sprawność funkcjonalna (kryterium funkcjonalne). Idzie tu mianowicie o możliwość pełnienia różnych ról komunikacyjnych. Trzeba również rozpatrzeć uwarunkowania społeczno-kulturowe (kryterium społeczno-kulturowe), takie jak świadomość językowa użytkowników systemu językowego, akceptacja jego odrębności językowej przez inne społeczności językowe, tradycje językowe i literackie.

1. Kryterium systemowo-językowe

Patrząc na gwary śląskie od strony historycznej trzeba stwierdzić, iż rozwój ich jest analogiczny do innych gwar polskich. Nie ma więc żadnych podstaw językowych, by nazywać je jedynie dialektami zachodniosłowiańskimi, a nie dialektem języka polskiego. Odnajdujemy

w nich bowiem wszystkie podstawowe cechy językowe, na podstawie których da się wyodrębnić z grupy dialektów zachodniosłowiańskich, najpierw grupę lechicką a następnie dialekty, które weszły w skład polskiego języka etnicznego.

Narzecza lechickie będące w użyciu w średniowieczu na terenach od Bugu po Łabę oraz od Bałtyku po Karpaty i Sudety charakteryzowały się następującymi cechami:

1. zachowały samogłoski nosowe, np: ręka (*rynka*)¹², pięta (*piynta*);
2. przeprowadziły wokalizację sonantów *r*, *l*, np: kark (*karkiym*), pełny (*peuny*);
3. przeprowadziły przegłos *e*, *ě*, *e*, *r* sonantycznego miękkiego oraz *l* sonantycznego miękkiego, np.: biodra (*biodra*), biały : bielenie (*biouy* : *biyluni*), piąty, ząb (*piunty*, *zomp*), czarny (*čorny*), pełny (*peuny*);
4. zaszła w nich przestawka grup *tort*, *tolt*, *tert*, *telt*, dając identyczny rezultat, por. droga (*droga*), błoto (*buoto*), brzeg (*bžyg*), mleko (*mlyko*).

W grupie narzeczy lechickich ścisły związek językowy wykazywały gwary Polan, Wiślan i Ślęzan. Charakteryzowały się one udźwięczniającą fonetyką międzywyrazową i jednakowym rozwojem *l* sonantycznego miękkiego, które przed spółgłoskami przedniojęzykowymi twardymi dało *eł*, a przed innymi *il*. Mazowsze odróżniało się od tego trzonu brakiem udźwięcznienia międzywyrazowego oraz rozwojem sonantu miękkiego *l* w *oł* przed zębowymi twardymi, np. *vouna* ‘wełna’.

W okresie późniejszym ważnymi zmianami językowymi przeprowadzonymi przez cały zespół językowy polski były:

1. rozmieszczenie samogłosek długich i krótkich, a później jasnych i pochylonych, np. bóg - boga (*bóg* – *boga*), bednarz - bednarska (*bednož* – *bednarskou*), bieda (*biyda*), chleb (*chlyp*), ząb - zęby (*zump* - *zymby*);
2. przemiana spółgłosek przedniojęzykowych miękkich *t*, *d* w zwartoszczelinowe *ć*, *dź*, por. przewrócić (*pševrućić*); będzie (*bydže*);
3. obecność w systemie głoski *dz*, por. wędzenie (*vandzyniy*);
4. ustabilizowanie się akcentu na przedostatniej sylabie (tzw. akcent paroksytoniczny).

Wymienione cechy pozwalają w sposób jednoznaczny określić gwary śląskie jako dialekt polskiego języka narodowego. Dla przykładu, zachowanych w gwarach śląskich samogłosek nosowych nie ma żaden

inny język słowiański z wyjątkiem kaszubszczyzny. Podobnie spółgłoska *dz*, czy też szereg spółgłosek środkowojęzykowych *ś, ź, ć, dź* są typowe dla polskiego zespołu językowego. Z historycznojęzykowego punktu widzenia nie można znaleźć żadnych cech, które mogłyby świadczyć o samodzielności dialektu śląskiego bądź też o jego oddaleniu od polskiego języka etnicznego.

Rozpatrzmy teraz występujące obecnie charakterystyczne cechy gwar śląskich i porównajmy je z cechami innych gwar polskich. Z cech fonetycznych wymienić należy następujące:

1. Występowanie samogłosek pochyłonych z dawnych samogłosek długich¹³:

a) samogłoski *á*, która na Śląsku może być głoską pośrednią pomiędzy *a* oraz *o*, np. *pták, gńłzdo, gorńl*, może zrównać się z *o*, *ptok, gńozdo, gorol*, może także wystąpić jako dyftong, *ptauk, ptouk, pteuk*. W innych gwarach polskich sytuacja jest podobna, typ *gđl* występuje w Małopolsce, wymowa dyftongiczna w zachodniej Wielkopolsce (*takłu trńva* ‘taka trawa’), na Pałukach i Krajnie;

b) samogłoski *é*, wymawianej w gwarach śląskich jak *y* zarówno po spółgłoskach miękkich i twardych, por. *żyka, mlyko*. Podobna wymowa panuje w Wielkopolsce i południowej Małopolsce (*chlyp, zygar*);

c) samogłoski *ó*, która jest wymawiana w gwarach śląskich jak *ů*, *o*, *u*, stopień zwięzienia może być tutaj różny, por. *gura, spódńica, skůra*. Wymowa pochyłonego *o* jak *u* występuje na Kujawach, w Małopolsce, na bliższym Mazowszu, natomiast jak *ů*, *ó* w części gwar małopolskich, wielkopolskich i mazowieckich.

2. Realizację samogłoski nosowej *ę*. Nosowe *ę* może być wymawiane jako *ą* (nosowe *a*), typ *vidzą tą krową* ‘widzę tę krowę’ czy w okolicach Prudnika i Głogówka *ćąški, jazyk*. Taka wymowa obejmuje też min. Kociewie, Bory Tucholskie, bliższe Mazowsze, Kurpie. Część gwar śląskich realizuje nosówkę przednią bez nosowości, typ *vidza ta krowa* ‘widzę tę krowę’, dzieląc tę właściwość z niektórymi gwarami małopolskimi i mazowieckimi.

3. Wyodrębnienie się palatalności w *j* poprzedzające spółgłoskę miękką, por. *zajś, kojścou, v miejśće, gvujść, kujźńa*. Wymowa taka,

występująca na Śląsku zachodnim do linii Racibórz, Lubliniec, Kępno, obecna jest także w gwarach zachodniej Wielkopolski (*uojzim*).

4. Brak zmiękczenia *k, g* przed samogłoskami *e, y (i), ę*, typ *krokev, vysoky zboży, uotoky, jegelńik*. Tego typu artykulacja występuje również w gwarach mazowieckich i nad dolną Wisłą.

5. Wymowę grup *śr; źr* jak *stš, zdž* (typ *stšoda* ‘środa’, *zdžaduo*), którą dzieli Śląsk wspólnie z południową Wielkopolską.

6. Miękką artykulację grupy *ři* (np. *gřiby, tši, kšive, pši*) - jest ona typowa również dla Wielkopolski po linię Rawicz-Krotoszyn-Ostrów-Wieluń oraz niektórych gwar małopolskich.

7. Przejście *e* w *o, í* przed *u* (np. *płunny* ‘pełny’, *pudouko* ‘pudełko’) charakteryzuje także Wielkopolskę i miejscami Małopolskę.

Jeśli idzie o fleksję, to najbardziej charakterystyczne wydają się następujące cechy:

8. Rozkaznik zakończony na *-ej* (typ *pytej, śpiyvej, suchej*) - występuje również w Wielkopolsce i częściowo w gwarach Małopolski;

9. Końcówka czasu przeszłego *-ech*¹⁴ (np. *robiuech, nošiuoch*) - typowa jest także dla gwar małopolskich.

10. *D. lp.* rzeczowników miękkotematowych r. ż. z końcówką *-e*¹⁵ (typ *do studńe, do ćoće, do pivńice*) - jest też w gwarach Małopolski południowo-zachodniej i w niektórych rejonach zachodnich Wielkopolski.

Podsumowując należy stwierdzić, iż również obecnie nie ma w gwarach śląskich takich właściwości systemowych, które nie występowałyby także w innych gwarach polskich. Nie istnieją więc żadne argumenty przemawiające za tym, by dialekt śląski traktować odmiennie aniżeli inne gwary polskie.

2. Kryterium funkcjonalne

Każda gwara jest systemem ograniczonym funkcjonalnie. Podstawową funkcją, którą spełniały gwary było zaspokajanie potocznych potrzeb komunikacyjnych. Były więc językami codziennego porozumiewania się, rozmów rodzinnych i sąsiedzkich. Innymi słowy, gwary obsługiwały nieoficjalne sytuacje komunikacyjne (rozmowy rodzinne, prywatne) oraz sytuacje o pewnym stopniu oficjalności (np. rozmowy sąsiedzkie). Tradycyjne społeczności wiejskie posługiwały się tylko gwarą. Oprócz

podstawowych potrzeb komunikacyjnych gwary pełniły także funkcję języka zawodowego. Idzie tu głównie o uprawę roli, hodowlę czy też niektóre rodzaje rzemiosła. Słownictwo gwarowe dotyczące tych działów było mocno rozbudowane i wysoko specjalistyczne. Nawet drobna czynność, czy zupełnie mała część narzędzia rolniczego miała swoją nazwę.

Sytuacja gwar zaczęła się zmieniać po 1945 roku. Wiązało się to ze zmianą sposobu życia ludności wiejskiej, coraz częstszym znajdowaniem przez nią zatrudnienia w mieście, przejmowaniem miejskich wzorów życia itp. Procesy te nasiliły się jeszcze bardziej po 1989 roku, kiedy to ze względu na niekorzystną sytuację ekonomiczną, dotychczasowi rolnicy rezygnowali z pracy na roli. Procesy społeczne doprowadziły do unifikacji językowej. Osoby, dla których gwara była pierwszym językiem, wyzbywały się jej na rzecz polszczyzny ogólnej – języka szkoły, urzędów i środków informacji. Gwara coraz częściej przestawała (proces ten trwa zresztą nadal) być językiem kontaktów lokalnych. Jej miejsce zajmowały polszczyzna potoczna bądź kody mieszane, tj. systemy zawierające elementy gwary i polszczyzny ogólnej, powstałe w efekcie wyzbywania się gwary przez dotychczasowych jej użytkowników. W większości środowisk wiejskich gwara przestała także pełnić funkcję języka zawodowego, zanikało specjalistyczne słownictwo związane z pracą na roli, hodowlą, rzemiosłem. Innymi słowy, gwary ograniczyły swoją funkcję i stały się przede wszystkim językiem rodzinnym.

Na Śląsku sytuacja gwar była w pewnym zakresie podobna. W XIX oraz w pierwszej połowie XX wieku dialekt śląski był językiem używanym w sytuacjach nieoficjalnych i kontaktach lokalnych. Występował tu, co nie bez znaczenia, w opozycji do języka niemieckiego, który w dużej części Śląska pełnił funkcję języka oficjalnego. Był również dialekt językiem zawodowym. Podobnie jak w innych regionach Polski posługiwano się nim w rozmowach na temat rolnictwa, hodowli, rzemiosła. Cechą odróżniającą był fakt, że w XIX wieku zaczął on na szerszą skalę obsługiwać również takie dziedziny życia jak górnictwo czy hutnictwo. Działo się tak jedynie w małym mikroregionie, to jest w dzisiejszej części przemysłowej Śląska Górnego. W pewnym stopniu dostosował się także dialekt do pełnienia funkcji języka administracji. Owo rozszerzenie funkcji wymagało przede wszystkim wzbogacenia słownictwa. Proces przebiegał w ten sposób,

iz zapożyczano i przystosowywano do systemu gwarowego wyrazy niemieckie. Tak więc w XIX i w pierwszej połowie XX wieku funkcjonalność gwary śląskiej nie była większa aniżeli innych gwar polskich. Podobnie jak inne dialekty gwary śląskie były językiem rodzinnym, kontaktów lokalnych oraz językiem zawodowym, obsługującym typowe dla życia wiejskiego dziedziny. Jedynie w małej części Śląska używano gwary w rozmowach o górnictwie czy hutnictwie.

Po II wojnie światowej ewolucja gwar śląskich przebiegała w ten sposób, że przestały one być w dotychczasowym kształcie językiem zawodowym. Dużą rolę odgrywały nadal w górnictwie. Przyczyny tego stanu podałem wyżej. W drugiej połowie XX wieku gwary śląskie stały się w pewnym stopniu językiem miast, głównie w części przemysłowej Śląska Górnego. Profesor Antonina Grybosiowa w pracy *Swoi i obcy na Śląsku. Problem koegzystencji językowej* pisze: „*Po naszymu mówi się w mieście kilkusettyśiącym (miejsce), mówią tak ze sobą swoi niezależnie od wykształcenia (kto). (...) Obecność osób trzecich, które łatwo zidentyfikować jako obce, nie zawsze wymusza zmianę kodu na ogólnopolski - np. w miejscu tak publicznym jak wagon kolejowy.*” Jak się wydaje obecność gwar w miastach śląskich spowodowana jest przede wszystkim dwoma czynnikami. Jako pierwszy wymienić należy migracje zarobkowe ze wsi do miast. W okresie Polski Ludowej szybki rozwój przemysłu ciężkiego rodził zapotrzebowanie na siłę roboczą. Ludność wiejska podejmowała więc pracę w miastach, tam też osiedlała się. Drugi czynnik to wchłanianie przez miasta całych wsi, które następnie stawały się odrębnymi dzielnicami. Pociągało to za sobą zmiany cywilizacyjne we włączonych w obręb miasta wsiach (komunikacja podmiejska, telefonizacja, wodociągi itp.) oraz, co ważniejsze, zmianę oblicza samych miast, także w sferze zachowań językowych. Podobne procesy, choć na mniejszą skalę, zaobserwować można również w innych regionach Polski.

3. Kryterium społeczno-kulturowe

W kompleksie czynników społeczno-kulturowych przyjrzymy się w pierw świadomości narodowej Ślązaków i wynikającej z niej świadomości językowej. Z dotychczas prowadzonych badań wynika, iż ludność rodzima Śląska jest w tym względzie mocno zróżnicowana. Część wykazuje postawę

propolską, część proniemiecką, część identyfikuje się jedynie z regionem¹⁶. Do tego należy dodać identyfikację podwójną polsko-śląską, niemiecko-śląską. Z przedstawionych wyborów opcji narodowej wynikają prawdopodobnie różnorodne poglądy Ślązaków na temat gwary śląskiej. Badania ankietowe 1000-osobowej populacji Ślązaków z kilkunastu miejscowości Śląska prowadzone w latach dziewięćdziesiątych XX w. w Zakładzie Historii Języka Polskiego i Dialektologii Uniwersytetu Opolskiego wykazały, że 74,9% badanych uważa, iż gwara śląska jest tworem o charakterze mieszanym polsko-niemieckim, 12,2% respondentów klasyfikuje ją jako gwarę języka polskiego, 7,9% ankietowanych postrzega ją jako gwarę języka niemieckiego, zaś 5% uważa dialekt śląski za samodzielny język. Wyniki badań dowodzą, iż przekonanie o samodzielności gwary śląskiej podziela niewielka ilość ludności rodzimej Śląska.

Drugim, nie mniej ważnym czynnikiem wchodzącym w zakres kryterium społeczno-kulturalnego są opinie innych grup społecznych na temat gwary śląskiej. Otóż, z prowadzonych przeze mnie badań ludności przybyłej na Śląsk po II wojnie światowej wynika, że ma ona podobną opinię na temat dialektu śląskiego, jak ludność rodzima. Natomiast stopień akceptacji dla używania gwary śląskiej jest w tej grupie ludności bardzo niski. Dla przykładu, aż 49,8% badanych uczniów najstarszych klas szkoły podstawowej w Łosiowie jest zdania, iż Ślązacy nie powinni w ogóle posługiwać się gwarą. 13% dopuszczała używanie jej w domu.¹⁷ Problem wymaga dalszych badań, wydaje się jednak, że w chwili obecnej nie ma szans na to, by przedstawiciele innych grup społecznych (regionalnych) zamieszkujących Śląsk i pozostałe regiony Polski uznali odrębność gwary śląskiej. Zresztą zmiana statusu językowego gwary dokonywać się musi na przestrzeni wielu lat.

Ludność rodzima śląska posługuje się także językiem niemieckim. Trudno orzec, jak szerokie jest zastosowanie języka niemieckiego. Nie ma badań określających nie tylko zakres użycia, ale nawet stopień znajomości niemieckiego w grupie autochtonów. Na podstawie badań sondażowych można stwierdzić, że badani przyznają się do używania języka niemieckiego w kościele, na zebraniach mniejszości niemieckiej oraz w kontaktach rodzinnych z gośćmi z Niemiec. Można przypuszczać, że obecna duża fala emigracji przyczyni się do lepszej znajomości języka niemieckiego

w grupie autochtonów-Ślązaków. Pozostałe sfery komunikacji obsługuje gwara śląska.

Zaprezentowany opis sytuacji językowej Śląska Opolskiego pozwala jednoznacznie stwierdzić, że najważniejszym systemem komunikacyjnym jest tutaj polszczyzna ogólna. Posługują się nią przedstawiciele wszystkich grup regionalnych zamieszkujących Śląsk. Ważną rolę pełni gwara śląska, w której niektórzy Ślązacy widzą system równy polskiemu językowi ogólnemu, a także gwara kresowa, będąca dla wielu mieszkańców regionu językiem rozmów rodzinnych. Zupełnie zanikły inne przyniesione na ten teren dialekty (np. małopolski).

Przypisy:

¹ A. Szulc, *Historia języka niemieckiego*, Warszawa 1991, s. 210.

² S. Rospond, *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Katowice 1959, s. 419. Jeszcze na początku XIX wieku granica językowa polsko-niemiecka dochodziła do Wrocławia, por. *ibid.*, s. 417.

³ Op. cit. s. 420.

⁴ Literatura z tego zakresu jest bardzo bogata. Przykładowo wymienię prace H. Zduńskiej: *O zmianach fonetycznych w gwarze dawnej wsi Tuligłowy* (1971); A. Basary, *Zmiany leksykalne na tle zmiany środowiska* (1972); W. Paryla, *O zanikaniu mazurzenia w mowie osiedleńców z Żywieckiego w Sidzinie w powiecie grodkowskim* (1974). Pełniejszy wykaz zob. (Kleszcz 2001), s. 17-21.

⁵ Zob. prace H. Kurek: *Socjolingwistyczne badanie fonetyki gwarowej* (1986), *Przełączanie kodu językowego, czyli socjolingwistyczne aspekty wzajemnego oddziaływania języka literackiego i dialektów* (1987), *Jak się mówi na wsi, czyli kilka uwag o zanikaniu gwar (system fonetyczny)* (1988), *O oddziaływaniu języka literackiego na gwary (na przykładzie gwar południowomałopolskich)* (1990), oraz K. Kleszcz, *Unifikacja języka mieszkańców wsi okolic Brzegu na Śląsku Opolskim. Studium Socjolingwistyczne* (2001).

⁶ H. Kurek, *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne* (1995).

⁷ Por. M. Białokórska, W.R., Rzepka, *Z badań nad świadomością językową mieszkańców Pomorza Zachodniego (Postrzeganie i ocena procesów integracyjnych, „Przegląd Zachodniopomorski”*, 1, s. 6.

⁸ Z. Zagórski, *Współczesne warunki funkcjonowania i rozwoju języka polskiego [w:] Język a współczesne społeczeństwo polskie. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej dla*

uczczenia 75. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości (9 i 10 listopada 1993 r.), red. Z. Zagórski, Poznań 1994, s. 83-92.

⁹ Podając przykłady stosuję zapis fonetyczny uproszczony.

¹⁰ „Gazeta Ludowa” 1922, 58, s.1.

¹¹ „Górnoślązak” 1921, 53, s.3.

¹² W nawiasach podaję słownictwo gwarowe śląskie. Przykłady pochodzą z kartoteki *Słownika gwar śląskich*.

¹³ Polszczyzna literacka straciła samogłoski pochylone na rzecz tzw. samogłosek jasnych *a, e, u*.

¹⁴ Tego typu formy występują w polszczyźnie ogólnej jeszcze w XVII w.

¹⁵ W polszczyźnie ogólnej dopełniacz z końcówką *-e* w rzeczownikach miękkotematowych r. ż. występował do XVIII w.

¹⁶ Por. A. Brożek, *Świadomość narodowa ludności na polskim obszarze etnicznym (do 1945 roku)*, w: *Zderzenia i przenikanie kultur na pograniczach. Materiały z konferencji naukowej w Opolu, 19-20.10.1987 r.* red. Z. Jasiński, J. Korbel. Opole 1989, s. 9-23.

¹⁷ Zob. K. Kleszcz, *Unifikacja języka mieszkańców wsi okolic Brzegu na Śląsku Opolskim. Studium socjolingwistyczne*, Opole 2000, s. 36-37.

Linguistic Situation in Upper Silesia

In this article I discuss linguistic relations in Upper Silesia. In due course of historical processes there are three main language codes in use in Upper Silesia: general Polish, Silesian dialect, Borderlands dialect. Their usage is dependent of many factors. The most important are: local group affiliation, age, education, place of living. The most common code in Upper Silesia is general Polish. It is used by representatives of all local groups. Silesian dialect is used by Silesians, mostly in unofficial situations. Borderlands dialect and German have smaller domain. Borderlands dialect is a domestic language for people who came to the Silesia from the South-Eastern Borderlands of the II Polish Republic and German is used during the official meetings of the members of German minority.

Dwujęzyczność jako bariera rozwoju górnolужицkiej leksykografii

Wartościowanie zjawiska dwujęzyczności Łużyctan

Dwujęzyczność jest w sytuacji Łużyctan zjawiskiem wszechobecnym i powszechnie akceptowanym. Język niemiecki oraz łужицczyzna są stosowane naprzemiennie lub łącznie w wielu okolicznościach należących zarówno do sfery życia prywatnego, jak oficjalnego, na przykład w nauce. Łużyctanie, sorabiści i miłośnicy Łużyct przywykli do dwujęzycznych nazw miejscowych, dwóch wariantów nazwisk Łużyctan, stosowania języków łужицkich jedynie w wybranych sytuacjach komunikacyjnych, do niemieckich napisów w łужицkich magazynach telewizyjnych, czy do niemieckojęzycznych witryn internetowych poświęconych kulturze, sztuce i innym dziedzinom życia publicznego narodu łужицкого. Również w zakresie publikacji naukowych o tematyce sorabistycznej dwujęzyczność nie jest cechą wyjątkową, a niektóre wydawnictwa ukazują się jedynie w języku niemieckim. Obecność języka niemieckiego jako kodu równoległego, a niejednokrotnie nawet podstawowego, charakteryzuje także łужицką leksykografię.

W niektórych dziedzinach aktywności kulturalnej, naukowej, edukacyjnej i pedagogicznej Łużyctan dwujęzyczność jest określana jako walor, jak w przypadku kształcenia przedszkolnego w ramach projektu „Witaj”. Jednak fakt, że wszystkie słowniki łужицczyzny są przynajmniej dwujęzyczne, stanowi czynnik hamujący rozwój językoznawstwa sorabistycznego oraz współczesnych języków łужицkich, a także ujemnie wpływa na akceptację tych kodów jako żywych, rozwijających się języków literackich. Dwujęzyczność w leksykografii łужицkiej należy uznać za specyficzną cechę, akceptowaną przez użytkowników oraz przez teoretyków słownikarstwa, ale równocześnie jako przeszkodę, utrudniającą zarówno swobodne stosowanie danego języka łужицкого, jak przyłączenie leksykografii łужицkiej do jakiegokolwiek nurtu współczesnej leksykografii europejskiej.

Rozwój słownictwa w Europie i na świecie

Dynamiczny rozwój słownictwa i myśli leksykograficznej rozpoczął się przed niespełna 30 laty. Jak twierdzi Tadeusz Piotrowski¹, na świecie zainteresowanie leksykografią wśród badaczy, jej rola wśród nauk humanistycznych i językoznawczych wzrasta od lat 80. XX wieku, wcześniej nie poświęcano jej wiele uwagi. Popularność leksykografii wiąże się z rozwojem myśli językoznawczej i szkół lingwistycznych, a także z „masowym upowszechnieniem komputerów”. Rozwój współczesnej leksykografii opiera się, najogólniej rzecz ujmując, na:

- poszerzaniu oferty słowników danego języka pod względem ich typów i ilości (nakładów wydawniczych);
- wprowadzaniu nowych, opieranych przede wszystkim na lingwistyce korpusowej i komputerowej, metod doboru i opracowania materiału językowego umieszczanego w publikacjach leksykograficznych.

Kolejne etapy ewolucji słownictwa praktycznego omawia się szeroko w pracach teoretycznych, publikowanych współcześnie znacznie częściej niż przed niespełna 30 laty. Ze względu na popularność i znaczenie tego typu badań niektórzy językoznawcy dzielą leksykografię na praktyczną i teoretyczną – metaleksykografię².

Dziedziny badawcze, działania naukowe i metodologia obejmowane terminem *metaleksykografia* powinny stanowić zestaw wszelkich rozwiązań potrzebnych do skonstruowania słownika. W tym miejscu konieczne będzie objaśnienie tylko kilku podstawowych pojęć z zakresu metaleksykografii i leksykografii: *leksykografia językowa*, *słownik językowy*, *mikrostruktura słownika*, *makrostruktura słownika*, *słownik ogólny*.

Dzieła leksykograficzne to nie tylko słowniki, ale również różnego typu encyklopedie, leksykony. Wyróżnia się bowiem leksykografię językową i encyklopedyczną³. Tutaj omawia się wyłącznie słowniki językowe, stanowiące przedmiot zainteresowania leksykografii językowej.

Badania nad budową dzieła leksykograficznego i wszelkie przedsięwzięcia zmierzające do jego publikacji dotyczą dwóch planów treści słownika: jego mikrostruktury i makrostruktury. Według najprostszej definicji mikrostruktura słownika to uporządkowanie części wewnątrz hasła, natomiast makrostruktura – „struktura uporządkowania wszystkich haseł w słowniku”⁴.

Zagadnieniem podstawowym dla rozważań nad leksykografią językową jest typologia słowników. Często twierdzi się, że najważniejszym słownikiem dla leksykografii każdego języka, stanowiącym źródło dla autorów innych słowników (także różnojęzycznych), jest duży słownik jednojęzyczny⁵, nazywany również ogólnym lub ogólno-definicyjnym. Ten typ dzieła leksykograficznego na poziomie mikrostruktury „(...) przynosi podstawową informację o poszczególnych jednostkach leksykalnych, ich cechach gramatycznych, znaczeniu, podaje przykłady użycia itp.”⁶. W planie makrostruktury teoretycznie „obejmuje on całe słownictwo, którym posługują się lub znają wszyscy ludzie, dla których dany język jest językiem ojczystym, żyjący w okresie, w którym powstawał dany słownik. Opis słownictwa dokonywany jest w tym samym języku. Najczęściej jest to duży słownik, ponieważ zawiera on obszerną dokumentację, na podstawie której dokonano opisu haseł. Ta dokumentacja to urywki tekstu – przytoczenia (cytaty) – zawierające także adresy bibliograficzne”⁷.

Ewolucja leksykografii a słowniki języka górnołużyckiego

W językoznawstwie i słownikarstwie sorabistycznym trudno dostrzec odbicie zmian i dynamicznego rozwoju, jakie cechują leksykografię oraz metaleksykografię europejską. U schyłku lat 80. XX wieku wydano pierwszy tom słownika niemiecko-górnołużyckiego⁸, oczekiwany i zapowiadany od lat 50. XX wieku. Drugi tom publikacji ukazał się w roku 1991. Kolejne istotne słowniki języka górnołużyckiego opublikowano w latach 2005 i 2006: *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče. Hornjoserbsko-němski słownik*⁹ oraz *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*¹⁰. Najnowsze publikacje to słowniki specjalistyczne – ortograficzny i nowego słownictwa, żaden z nich nawet nie pretenduje do zastąpienia słownika z lat 1989-1991, chociaż powinny stanowić jego uzupełnienie, ponieważ obrazują nowszy stan języka.

Przy opracowywaniu makrostruktury i mikrostruktury najnowszych słowników górnołużyckich nie zastosowano żadnych nowych metod, zgodnych z aktualnymi tendencjami w leksykografii europejskiej. Trudno jednak oczekiwać, że nowatorski będzie słownik ortograficzny, który nie tylko posiada ustaloną formę indeksu leksemów, ale dodatkowo stanowi piąte wydanie publikacji z roku 1981. Słownik z roku 2006 zawiera

natomiast jedynie 12 000 leksemów niemieckich, których górnołużyckie warianty uznano za słownictwo nowe. Choćby ze względu na objętość nie może zastąpić słownika z lat 1989-1991, którego tylko pierwszy tom zawierał 40 000 haseł. O wartości nowego, niewielkiego słownika decyduje głównie jego makrostruktura, a dokładniej sposób doboru górnołużyckiego materiału leksykalnego – wykorzystanie najnowszych tekstów kultury, jak artykuły z prasy łużyckiej. Jest to niezwykle istotne, ponieważ dawniejszy dwutomowy słownik niemiecko-górnołużycki uległ dezaktualizacji.

Współczesna leksykografia górnołużycka jest zatem co jakiś czas wzbogacana o nowe pozycje. Należy jednak podkreślić, że język górnołużycki w dalszym ciągu nie posiada żadnego słownika jednojęzycznego. Niektóre dwujęzyczne słowniki łużycczyzny pełnią pewne funkcje jednojęzycznego słownika ogólnego, w wyjątkowej sytuacji braku tego podstawowego typu. Sytuacja taka powinna być chwilowa, ponieważ jej długotrwałość powoduje odcięcie leksykografii sorabistycznej od językoznawstwa sławistycznego i europejskiego.

Leksykografię górnołużycką trudno powiązać z nurtami leksykografii innych języków słowiańskich, chociażby ze względu na brak słownika ogólnego i innych ważnych typów słowników jednojęzycznych, jak również z uwagi na pomijanie najnowszych metod selekcji, opracowania i prezentacji materiału językowego.

Wielu rodzajów słowników nie można opracować w podwójnej, dwujęzycznej formie, zarówno z przyczyn praktycznych, jak merytorycznych. Po pierwsze osiągnęłyby one zbyt wielką objętość, po drugie zaś przygotowanie dwujęzycznej wersji dużego słownika poprawnej łużycczyzny czy wyrazów bliskoznacznych oznaczałoby ujęcie w jednej publikacji dwóch dzieł leksykograficznych. Mikrostruktura tych typów słownika jednojęzycznego, a więc model hasła słownikowego, wyklucza możliwość łącznego zamieszczania informacji o jednostkach leksykalnych pochodzących z więcej niż jednego języka. Niektóre słowniki specjalistyczne mogą być zatem wyłącznie jednojęzyczne, a do ich przygotowania potrzebna jest podstawa w postaci słownika ogólnego. Jego brak hamuje możliwość rozbudowania struktury słownictwa górnołużyckiego.

Dwujęzyczność leksykografii górnołużyckiej blokuje również wykorzystanie nowych metod konstrukcji makrostruktury i mikrostruktury

słownika. Górnołużycy leksykografowie jedynie odtwarzają metodologię zastosowaną w źródłowych słownikach niemieckich, dodatkowo upraszczając ją zgodnie z wymaganiami i możliwościami odnoszącymi się do publikacji dwujęzycznych. Animatorzy leksykografii górnołużycy nie mogą sobie pozwolić na nowatorstwo także dlatego, że większość najnowszych rozwiązań z zakresu mikrostruktury i makrostruktury jest stosowana w leksykografii europejskiej tylko w danych typach słowników jednojęzycznych.

Także na płaszczyźnie teorii tworzenia słowników językowych osiągnięcia sorabistyki pozostają tak daleko w tyle za metaleksykografią sławistyczną, że trudno znaleźć *tertium comparationis*. Od dorobku metaleksykografii standardowych języków słowiańskich leksykografię górnołużycy różni przede wszystkim metoda gromadzenia danych językowych do słownika. W sferze doboru materiału leksykalnego wykorzystuje się bowiem dorobek leksykografii niemieckiej, z której czerpie się zakres słownictwa (na przykład tematyczny, stylistyczny) oraz samą leksykę. Taka metoda selekcji materiału leksykalnego jest istotna zwłaszcza przy konstruowaniu makrostruktury słowników dwujęzycznych w kierunku niemiecki – górnołużycy, ponieważ zawartość źródłowego słownika niemieckiego niejako decyduje o zawartości słownika docelowego, określającego zasób leksyki górnołużycy. Wpływ leksykografii niemieckiej w tym sensie stanowi ograniczenie dla leksykografii górnołużycy, gdyż w słowniku niemiecki-górnołużycy nie można uwzględnić leksemów górnołużycy nie posiadających odpowiedników niemieckich ujętych w odpowiednich dziełach leksykograficznych.

Niemiecki materiał językowy stanowi szkielet w zasadzie wszystkich słowników języka górnołużycy, także tych górnołużycy-niemieckich, ponieważ leksyka zawsze jest czerpana z niemieckich publikacji leksykograficznych. Niemiecki jest językiem wyjściowym, a język górnołużycy ma tylko opisać jego rzeczywistość. Na potrzeby tego opisu leksemy górnołużycy są odnajdywane w sferze uzusu językowego lub specjalnie tworzone. Jednocześnie w literackim, znormatywowanym języku górnołużycy nie można opisać tego fragmentu rzeczywistości, którego deskrypcja nie istnieje w skodyfikowanym języku niemieckim. Pojawia się zatem wątpliwość, czy makrostruktura słowników języka

górnolużyckiego należy do zagadnień metaleksykografii łużyckiej, czy niemieckiej.

Językoznawstwo sorabistyczne nie posiada też żadnych specyficznych koncepcji mikrostruktury słownika, konstrukcja hasła jest bowiem wzorowana na publikacjach niemiecko- lub anglojęzycznych, przy czym model źródłowy często bywa upraszczany.

Teoria tworzenia słowników języka górnolużyckiego istnieje w bardzo ograniczonym zakresie. Pojawiają się pojedyncze artykuły o tematyce metaleksykograficznej, odnoszące się do planów publikacji słownika lub omawiające konkretne, wydane już dzieła. Brak natomiast metaleksykografii łużyckiej rozumianej jako zespół teorii, pozostających ze sobą w sprzeczności lub powiązanych. W językoznawstwie sorabistycznym nie istnieje żadna dyskusja metaleksykograficzna.

Twórcy słowników języka górnolużyckiego nie wskazują wprost na łączność z konkretnymi nurtami należącymi do metaleksykografii niemieckiej, jednak niewątpliwie związek taki istnieje.

Znaczenie słownika jednojęzycznego dla językoznawstwa sorabistycznego i języka górnolużyckiego

Opieszałość w publikacji słownika jednojęzycznego można uznać za zjawisko dopuszczalne z perspektywy historii leksykografii łużyckiej, a mianowicie w okresie przed dynamicznym rozwojem leksykografii światowej, jaki nastąpił w latach 80. XX wieku. Inaczej należy oceniać tę lukę w ofercie słownictwa górnolużyckiego współcześnie, kiedy Łużyczanie nie są ograniczani ani przez brak praw mniejszościowych (gwarantowanych od schyłku lat 40. XX wieku), ani przez brak swobody w korzystaniu z osiągnięć światowej nauki, gdyż możliwość taką uzyskali w latach 90. XX wieku.

Właściwie nie należy twierdzić, że którykolwiek z języków łużyckich jest żywy i rozwijający się, jeśli nie wydaje się słowników odpowiadających dzisiejszemu stanowi danego języka. Dodatkowo trzeba oczekiwać od górnolużyckiej leksykografii choćby minimalnego zbliżenia do tendencji panujących aktualnie w leksykografii i metaleksykografii sławistycznej czy europejskiej. Leksykografia innych słowiańskich języków narodowych, funkcjonujących w państwach niegdyś należących do tzw.

bloku wschodniego, w tej chwili niemal nadrobiła zaległości wobec stanu leksykografii zachodnioeuropejskiej, a w niektórych przypadkach aktywnie uczestniczy w jej rozwoju. Tymczasem w leksykografii łużyckiej od czasu przełomu politycznego nie dokonał się żaden zwrot, wciąż daleka jest perspektywa jej dynamicznego rozwoju. Nie oznacza to, że leksykografia górnołużycka stoi w miejscu. Słowniki wydane po 1989 roku niewątpliwie są wartościowe. Jednak, jak wspomniano wyżej, należy je zaliczyć raczej do leksykografii niemieckiej, nie zaś łużyckiej.

Wyznacznikiem przynależności kodu językowego do klasy języków literackich jest między innymi istnienie podstawowych słowników tego języka. Ze względu na brak słownika jednojęzycznego obniżeniu ulega prestiż języka górnołużyckiego jako literackiego, rozwijającego się kodu.

Wszelkie analizy współczesnej łużyczyny podejmowane w oparciu o stan udokumentowany w słownikach są niezwykle trudne, wymagają uwzględnienia wielu specyficznych warunków i uwag na temat rzeczywistego, pozasłownikowego stanu języka. Analizy konfrontatywne znormatywizowanej w słownikach leksyki górnołużyckiej i słownictwa innego, standardowego języka słowiańskiego, stają się niemal niemożliwe. Zestawienie zawartości czy znaczenia słownika dwujęzycznego i jednojęzycznego wymaga wypracowania nowej płaszczyzny porównawczej. W metaleksykografii slawistycznej nie utworzono jak dotąd narzędzi badawczych potrzebnych do takiej konfrontacji, nie omawia się bowiem przypadków, w których żywy język literacki nie dysponuje dużym słownikiem ogólnym (jednojęzycznym). Jest to zjawisko peryferyjne, niedostrzegane i nieodnotowywane przez teoretyków słownictwa.

Dwujęzyczność słowników łużyckich prowadzi do wykorzystywania podstaw leksykalnych z języka niemieckiego. Kodyfikacja leksykalna jest zatem wtórna – normatywizuje się słownictwo, które uznano za istotne, ponieważ zostało skodyfikowane w języku niemieckim.

Metaleksykografia górnołużycka o słowniku jednojęzycznym

Teoretycznie można dopuścić możliwość, że brak słownika jednojęzycznego jest stanem odpowiednim i celowym w określonej sytuacji językowej Łużyczan. Akceptacja takiego stanowiska przez międzynarodowe środowisko lingwistyczne wymagałaby jednak deklaracji górnołużyckich

leksykografów i językoznawców, popartej odpowiednim uzasadnieniem. Tymczasem twórcy górnołużyckich słowników językowych nie podjęli takiej deklaracji, przeciwnie, wielokrotnie wskazywali na konieczność publikacji słownika jednojęzycznego.

W powojennym językoznawstwie sorabistycznym problem braku jednojęzycznego słownika górnołużyckiego jest podnoszony od początku lat 60. XX wieku, bowiem „Na 1. mjezynarodnej sorabistiskej konferency l. 1960 (...) za sorabistiske slědženje formuluja so >>bjezposrědneje dźelowe nadawki<< (...). Najnužniši nadawk je, w přichodnych lětach napisać wulki deskriptywny ... słownik hornjoserbskeje rěče”¹¹. Plany wydania jakiegokolwiek niespecjalistycznego słownika górnołużyckiego zostały spełnione dopiero w roku 1989¹². Według H. Jenča, współautora dwutomowego słownika niemiecko-górnołużyckiego, wartość kodyfikacyjna publikacji jest niewystarczająca ze względu na ograniczone możliwości ujęcia górnołużyckiej normy leksykalnej w słowniku dwujęzycznym¹³. Rozszerzony, jednojęzyczny słownik języka górnołużyckiego wciąż jednak nie powstał, a dwujęzyczny słownik z lat 1989-1991 nadal pełni funkcję wzoru kodyfikacji, pomimo oddalenia zawartego w nim materiału leksykalnego od współczesnej normy użytkowej.

Na potrzebę publikacji aktualnego, jednojęzycznego słownika górnołużyckiego wskazywano również później, w pojedynczych wystąpieniach naukowych. Na uwagę zasługują zwłaszcza trzy publikacje, w których poruszono zagadnienie opracowania ogólnego słownika języka górnołużyckiego.

W 1996 roku ukazał się artykuł *Čehodla trjebamy jednorěčny hornjoserbski słownik?* Jany Šoćiny i Edwarda Warnarja¹⁴. Autorzy przyczynku czynnie pracowali nad tytułowym słownikiem, stąd przedstawili konkretne rozwiązania dotyczące formy publikacji, zastosowanej metodologii, wzorów z leksykografii obcojęzycznej, jak również uwagi na temat makrostruktury, a przede wszystkim mikrostruktury słownika. Prace nad słownikiem jednojęzycznym wstrzymano, aktualnie nie istnieją perspektywy kontynuacji projektu. Ramy publikacji, zakreślone przez niedoszłych autorów, zasługują jednak na uwagę.

Funkcjonalność słownika została ograniczona poprzez szczegółowe określenie grupy docelowej, do której nie zaliczono przeciętnych użytkowników języka, bowiem „Adresat słownika je kóždy, kiž serbšćinu tak derje wobknježi, zo može z jednorěčnym słownikom džělać, na př. šuler, wučer serbšćiny abo tež spisowaćel”¹⁵. Sytuację języka górnołużyckiego, w której nie każdy naturalny użytkownik języka jest zdolny zrozumieć niespecjalistyczny, ogólny słownik swojego języka, należy nazwać alarmującą. Niepokoi również informacja, że górnołużycki język literacki często jest niezrozumiały dla uczniów górnołużyckich szkół. Autorzy projektu słownika zapowiadali, że aby „so aktywna znajomosć serbšćiny pola wužiwarja polepšiła, ma słownik podawać tež tajke rěčne wobroty, kotrež namakaja so w staršich słownikach a w staršej literaturje”¹⁶. Jednocześnie wśród źródeł wymienia się również teksty tworzone w języku potocznym, ponieważ „je wjele ludžom jenož wobchadnorěčny wuraz znaty, tak zo dyrbjaja přez njón wotpowědnik ze spisowneje rěče namakać móc”¹⁷.

Koncepcję omawianego w 1996 roku słownika oparto na mikrostrukturze słownika języka angielskiego *Language Activator*¹⁸. Plany opracowania tego górnołużyckiego słownika jednojęzycznego przygotowywano zatem dopiero od połowy lat 90. XX wieku, wcześniej bowiem nie istniał określony wyżej wzór z leksykografii angielskiej.

Za autorską odpowiedź na pytanie zawarte w tytule artykułu: dlaczego potrzebujemy jednojęzycznego słownika górnołużyckiego, należy uznać stwierdzenie zawarte w streszczeniu przyczynku: „Łużyczczyna jest jedynym żywym językiem, który jest wykładany w szkole przy pomocy dwujęzycznego słownika”¹⁹.

Kwestia ogólnego słownika języka górnołużyckiego powróciła między innymi w 2006 roku w artykule Sonji Wólkowej *Wo rěčespytnym džěle po wuńdženju Prawopisneho słownika*²⁰. Wólkowa, reprezentując Instytut Łużycki w Budziszynie, nie podaje żadnych konkretnych planów kontynuacji projektu słownika jednojęzycznego, stwierdzając jedynie, że „Na leksykografiskim polu mam za hornjoserbšćinu přeco hišće za jara wažne před lětami w našim instituće iniciěrowane wobdžělanje jednorěčneho serbskeho słownika. Bohužel je so tute předewzaće dla wotchada wobdžělarjow na druhe džěłowe městna a přiwobroćenje druhim projektam někotre lěta zanjechało. By jara derje było, hdy by so tu nowy

zaběh poradził – tu pak hišće njemóžemy wo konkretnych planach rěčeć ale jenož wo přěních sonděrowacych rozmołwach”²¹.

Na temat braku górnołużyckiego słownika jednojęzycznego wypowiedziała się również Anja Pohončowa w artykule *Neologizmy w hornjoserbskej spisownej rěči a jich leksikografiske fiksěrowanje*²². Współautorka słowników łużyczczyzny po określeniu problemu stwierdza, że „Příčiny za to su wšelakore, jako najwaźnišej widžu sprěnja mału ličbu serbsce rěčacych a z tym mału ličbu potencielnych kupcow słownikow a zdruha skromne personelne a financelne wuhotowanje serbskich institucujow w přirunowanju z wulkimi rěčemi, štož so wotbłyšćuje w małej ličbje potencielnych awtorow-leksikografow”²³.

Jako pierwszą przyczynę braku jednojęzycznego słownika górnołużyckiego Pohončowa wymienia niedostateczną ilość użytkowników języka, a tym samym adresatów słownika. Argument ten wiąże się z określoną tendencją pojmowania leksykografii w XXI wieku. We współczesnej metaleksykografii polskiej pojawiają się propozycje włączenia komercyjnych aspektów publikacji słowników, na przykład analiz rynku wydawniczego i czytelniczego, do szeroko rozumianej leksykografii²⁴. W przypadku języka górnołużyckiego niepewność co do istnienia odpowiednio licznej grupy potencjalnych nabywców słownika jednojęzycznego wydaje się jednak nieumotywowana. W roku 2007 wydawnictwo Domowina dokonało dodruku I tomu słownika niemiecko-górnołużyckiego z roku 1989²⁵, którego pierwszy nakład został dawno wyczerpany. Ponadto stale wydaje się reprinty dawniejszych słowników łużyczczyzny²⁶, mimo niszowości tych wydawnictw. Niewielka grupa użytkowników języka górnołużyckiego nie stanowi zatem najpoważniejszej przeszkody w publikacji słownika jednojęzycznego, choć niewątpliwie obawy przed małym zyskiem mogą powodować niechęć wydawców. Pozostałe twierdzenia Pohončowej są zbieżne z argumentacją Wólkowej.

Konieczność wydania ogólnego słownika języka górnołużyckiego była podkreślana od dziesięcioleci. Zagadnienie opracowania tego podstawowego dla każdego języka literackiego dzieła leksykograficznego ostatnio zostało na nowo poruszone, jednak aktualnie nie istnieje plan jego przygotowania. Uzasadnienia tego fundamentalnego braku w leksykografii łużyckiej pojawiają się sporadycznie i nie są na tyle przekonujące,

aby uznać, że górnołużyccy leksykografowie podejmują wystarczająco intensywne starania zmierzające do wypełnienia tak poważnej luki.

Użyteczność jednojęzycznego słownika górnołużyckiego

Wielojęzyczność jest w leksykografii zjawiskiem powszechnym i normalnym, jednak w danych typach słowników, nie zaś jako czynnik występujący we wszystkich pozycjach leksykograficznych opisujących dany język. Powyżej wskazano, że istnienie jednojęzycznego słownika jest niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania współczesnego, żywego języka oraz dla zadowalającego rozwoju myśli leksykograficznej w językoznawstwie. Rozważenia wymaga także inna ważna kwestia: czy słownik jednojęzyczny zawsze będzie spełniał podstawowe dla słownika ogólnego zadania funkcjonalności i opisu takiej leksyki, jaką posługują się wszyscy użytkownicy języka.

Należy zgodzić się z Andrzejem Markowskim, że „(...) na język można wpływać tylko w takim stopniu, w jakim życzą sobie tego jego użytkownicy”²⁷. W związku z sytuacją języka górnołużyckiego, zarysowaną w artykule *Čehodla trjebamy jednorěčny hornjoserbski słownik?*, trzeba zastanowić się nad użytecznością jednojęzycznego słownika górnołużyckiego dla jego odbiorców. Brak nam bowiem pewności, czy można dokonać adekwatnego opisu języka górnołużyckiego w słowniku jednojęzycznym, a mianowicie czy język ten w ogóle może funkcjonować w leksykografii bez języka niemieckiego. Istnieje pewne prawdopodobieństwo, że duża grupa Łużyczan nie zrozumiałaby niektórych leksemów umieszczonych przez językoznawców normatywistów w jednojęzycznym słowniku, jeśli nie poda się ekwiwalentów niemieckich. Warunku powszechnej zrozumiałości mogą nie spełniać zwłaszcza neologizmy, a konkretnie słowa nowo utworzone przez językoznawców.

Łużyczanie przyzwyczaili się do używania słowników dwujęzycznych. Publikacja słownika jednojęzycznego spełniłaby oczekiwania lingwistów, być może jednak użytkownicy języka górnołużyckiego nie odczuwają potrzeby korzystania z takiego dzieła.

Jeżeli słownik ogólny języka górnołużyckiego nie jest potrzebny Łużyczanom ani dla nich użyteczny, należy się zastanowić, czy język górnołużycki jest językiem żywym. W przypadku, gdy kod ten nie może

funkcjonować w opisie słownikowym samodzielnie bez ryzyka, że w takiej formie będzie niezrozumiały dla naturalnych użytkowników, być może również w rzeczywistości nie może istnieć bez języka niemieckiego.

Perspektywy i zagrożenia

Informacje na temat planów przygotowania jednojęzycznego słownika górnołużyckiego jeszcze w zeszłym roku były dostępne na stronie internetowej Instytutu Łużyckiego w Budziszynie. Aktualnie projekt ogólnego słownika górnołużyckiego został zawieszony, przede wszystkim ze względu na uwarunkowania personalne.

Łużycanie i oficjalne organizacje łużyckie reprezentują pogląd, że podstawowym wyznacznikiem narodowości łużyckiej jest *serbšćina*. Ze względu na takie stanowisko podejmuje się i szeroko opisuje działania na rzecz rewitalizacji języków łużyckich, w tym wprowadzania nowoczesnych metod nauczania. Jednocześnie zbyt mało uwagi poświęca się zagadnieniu publikacji słowników, które jest podstawowym kryterium przy ocenie rozwoju współczesnego języka górnołużyckiego.

Leksykografia górnołużycka powinna choćby w najmniejszym stopniu odnosić się do aktualnych tendencji rozwojowych w europejskim językoznawstwie, polegających na modernizacji metod sporządzania słowników i rozbudowywaniu oferty słowników językowych o nowe ich typy.

Na skutek połączenia wysiłków wszystkich sorabistycznych ośrodków naukowych i akademickich na terenie Niemiec oraz poza ich granicami, na przykład w Polsce czy w Republice Czeskiej, powinien powstać projekt ogólnego słownika języka górnołużyckiego, a dopiero w dalszej kolejności innych słowników. W tej chwili wymagane jest zaniechanie wszelkich planów leksykograficznych na korzyść projektu jednojęzycznego słownika górnołużyckiego. Należy zbadać wszelkie możliwości wykorzystania funduszy Unii Europejskiej, międzynarodowych organizacji stowarzyszających mniejszości narodowe, czy pozyskanie wsparcia poprzez niemieckie granty naukowe. Kryzys górnołużyckiego słownictwa jest na tyle głęboki, że może doprowadzić do teoretycznego uznania górnołużyckiego za język martwy oraz faktycznie przyczynić się do jego całkowitego skostnienia. Górnołużycki szybko może stać się

reliktem językowym w sytuacji, kiedy nawet jego naturalni i podstawowi użytkownicy – uczniowie szkół łużyckich, rozwijają umiejętności językowe w oparciu o słowniki bazujące na niemieckim materiale leksykalnym. Młodzi Łużycanie posiadają jedynie ograniczone umiejętności stosowania języka ojczystego bez odnoszenia się do niemieckiego. Brak jednojęzycznego słownika górnołużyckiego utrudnia, lub nawet uniemożliwia kształtowanie takiej umiejętności w ramach edukacji szkolnej.

Sytuację leksykografii górnołużyckiej można postrzegać symbolicznie, jako obraz kultury łużyckiej. Taka interpretacja stanowi rozwinięcie myśli niektórych badaczy, którzy omawiają leksykografię w łączności z kontekstem kulturowym, z ogółem warunków wpływających na rozwój języka. W ujęciu Tadeusza Piotrowskiego „(...) leksykografia traktowana jest jako część kultury humanistycznej, ze względu na swe powiązania z kulturowymi prądami różnych epok historycznych. Słowniki są wszechstronnie osadzone w kulturze. Dlatego, choć tradycyjnie leksykografię włącza się w zakres językoznawstwa, będą ją rozpatrywał jako przynależną do szeroko rozumianych nauk o kulturze”²⁸.

Zaproponowana w tym miejscu interpretacja leksykografii górnołużyckiej jako odzwierciedlenia kultury Łużyczan prowadzi do pesymistycznych wniosków. Powyżej wykazano, że dwujęzyczność niewątpliwie stanowi barierę rozwoju leksykografii górnołużyckiej, a język górnołużycki przynajmniej w opisie leksykograficznym pozostaje w ścisłej zależności od języka niemieckiego i nie istnieje jako kod autonomiczny. Warto rozważyć, czy kulturę łużycką można uznać za autonomiczną, czy też dwukulturowość, podobnie jak dwujęzyczność w leksykografii górnołużyckiej, w praktyce oznacza dla Łużyczan dominację kulturowego pierwiastka niemieckiego, a wszelkie zjawiska kultury łużyckiej są jedynie reakcją na czynniki należące do kultury niemieckiej.

Czy kultura łużycka nie jest zatem „przekładem” z kultury niemieckiej, podobnie jak górnołużycka część słowników dwujęzycznych stanowi jedynie odpowiedź na tendencje odnotowywane w niemieckich publikacjach leksykograficznych? Wyrażona w przyszłości przez międzynarodową opinię naukową dyskredytacja języka górnołużyckiego z uwagi na brak słownika jednojęzycznego oraz uznanie leksykografii sorabistycznej za formalnie przynależną do niemieckiej mogą być równie prawdopodobne, jak negacja

autonomii kultury łużyckiej i definiowanie jej jako regionalnego wariantu kultury niemieckiej.

Przypisy:

- ¹ T. Piotrowski, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001, s. 51-52.
- ² Zob. T. Piotrowski, op. cit., s. 31-32, P. Żmigrodzki, *Słowo – słownik – rzeczywistość*, Kraków 2008, s. 23-24.
- ³ Zob. np. W. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989, s. 217; P. Żmigrodzki, *Słowo – słownik – rzeczywistość*, s. 18-19.
- ⁴ T. Piotrowski, op. cit., s. 37.
- ⁵ Ibidem, s. 43.
- ⁶ P. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003, s. 157.
- ⁷ T. Piotrowski, op. cit., s. 43.
- ⁸ H. Jenč, F. Michałk et al., *Němsko-hornjoserbski słownik*, t. I-II, Budyšin 1989-1991.
- ⁹ P. Völkel, *Prawopisny słownik hornjoserbskeje řeče. Hornjoserbsko-němski słownik/Obersorbisch-deutsches Wörterbuch*, 5. wobdź. a sylnje rozš. nakł., Budyšin 2005.
- ¹⁰ H. Jenč, A. Pohončowa, J. Šołćina, *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*, Bautzen 2006.
- ¹¹ H. Jenč, *Zaměr a problemy řečneje kultury*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Serbščina*, red. H. Faska, Opole 1998, s. 156-157.
- ¹² H. Jenč, F. Michałk et al., op. cit..
- ¹³ Zob. H. Jenč, op. cit., s. 157-158.
- ¹⁴ J. Šołćina, E. Warnar, *Čehodla trjebamy jednorěčny hornjoserbski słownik?* [w:] *Sprawy łużyckie w ich słowiańskich kontekstach*, red. E. Siatkowska, J. Molas, Warszawa 1996, s. 15–22.
- ¹⁵ Ibidem, s. 18.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ Ibidem, s. 20.
- ¹⁸ *Longman Language Activator. The World's First Production Dictionary*, Harlow 1993, 1994.
- ¹⁹ J. Šołćina, E. Warnar, op. cit., s. 22.
- ²⁰ S. Wölkowa, *Wo řečespytnym džěle po wuńdženju Prawopisneho słownika*, (w:) „Rozhlad” 2006, čo. 12, Budyšin, s. 437-442.
- ²¹ Ibidem., s. 441.
- ²² A. Pohončowa, *Neologizmy w hornjoserbskej spisownej řeči a jich leksikografiske fiksěrowanje*, „Zeszyty Łużyckie” 2007, t. 41, s. 128-137.
- ²³ Ibidem, s. 129.
- ²⁴ Zob. P. Żmigrodzki, op. cit., s. 16.
- ²⁵ H. Jenč, F. Michałk et al., op. cit.

- ²⁶ Jak trzypomowy słownik Arnošta Muki z lat 1875-1910, który ukazał się w listopadzie 2008 r. O publikacji zob. <http://www.domowina-verlag.de>.
- ²⁷ A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005, s. 72.
- ²⁸ T. Piotrowski, op. cit., s. 10.

Bibliografia:

Jenč Helmut, Anja Pohončowa, Jana Šoćina, *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*, Bautzen 2006.

Jenč Helmut, Frido Michałk et al., *Němsko-hornjoserbski słownik*, t. I-II, Budyšin 1989-1991.

Jenč Helmut, *Zaměr a problemy rěčneje kultury*, (w:) *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Serbščina*, red. H. Faska {Fasske}, Opole 1998, s. 151-161.

Longman Language Activator. The World's First Production Dictionary, Harlow 1993, 1994.

Ludowe Nakładnistwo Domowina, strona internetowa: <http://www.domowina-verlag.de>.

Markowski Andrzej, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2005.

Miodunka Władysław, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989.

Piotrowski Tadeusz, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa 2001.

Pohončowa Anja, *Neologizmy w hornjoserbskej spisownej rěči a jich leksikografiske fiksěrowanje*, [w:] *Zeszyty Łużyckie*, t. 41, Warszawa 2007, s. 128-137.

Šoćina Jana, Edward Wornar, *Čehodlatrjebamyjednorěčnyhornjoserbski słownik?* (w:) *Sprawy łużyckie w ich słowiańskich kontekstach*, red. Ewa Siatkowska, Jerzy Molas, Warszawa 1996, s. 15–22.

Völkel P., *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče. Hornjoserbsko-němski słownik/Obersorbisch-deutsches Wörterbuch*, 5. wobdź. a sylnje rozš. nakł., Budyšin 2005.

Wölkowa {Wölke} Sonja, *Wo rěčespytnym džěle po wuńdženju Prawopisneho słownika*, (w:) „Rozhlad” 2006, čo. 12, Budyšin, s. 437-442.

Žmigrodzki Piotr, *Słowo – słownik – rzeczywistość*, Kraków 2008.

Žmigrodzki Piotr, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice 2003.

Bilingualism as an Obstacle in the Development of Upper Sorbian Lexicography

The article contains reflections about the theory of dictionary making – the domain widely developed in contemporary European linguistics and almost absent in Sorbian studies. The first part of the text contains examples of bilingualism in Lusatia and positive or negative evaluation of these phenomena. Secondly, the author discusses the level of development of contemporary European linguistics and presents the basic linguistic and metalinguistic terminology. Those informations are used when describing the situation of Upper Sorbian dictionary making in the third part of the text. Next three sections deal with achievements and shortcomings in Upper Sorbian lexicography and metalexigraphy. Simultaneously, the author highlights the need of creating the Sorbian Dictionary and this is the key issue of the article. The advantages and disadvantages of a dictionary that would not be a Sorbian – German lexicon are being analyzed from the point of view of the linguist and it’s potential utility for Sorbian people as well as being supported by opinions of Sorbian lexicographers. In the summary, which is the seventh part of the article, the author points out the threats for the prestige and status of Sorbian language that steam from the lack of Sorbian Dictionary.

Związki Serbołużyczan ze Śląskiem. Wstępny zarys problematyki

Celem niniejszego przyczynku jest naszkicowanie problematyki związków Śląska z Łużycami, ze szczególnym uwzględnieniem roli zamieszkującej tę krainę ludności słowiańskiej. Artykuł podzielony został na dwie części: w pierwszej zarysowano administracyjne związki obu ziem, w drugiej skoncentrowano się na wzajemnych kontaktach zamieszkujących Śląsk Polaków z Serbołużyczanami

Słowianie Połabscy, których pozostałością są zamieszkujący Łużyce Serbołużyczanie, jako pierwsi spośród Słowian Zachodnich pojawili się na kartach historii pisanej. W Kronice Fredegara z VII wieku pojawił się zapis o zrzuceniu w 631 r. zwierzchnictwa frankijskiego przez słowiańskiego księcia Derwana i wejściu w skład istniejącego w latach 623 - 660 państwa Samona: „Także Derwanus, księżę plemienia Surbinów, które należało do szczepu Sklawinów i od dawna już przynależało do królestwa Franków, przyłączył się wraz ze swym ludem do królestwa Samona.”¹ Pojawiają się głosy stwierdzające, że lokowane nad dolną Łabą księstwo Derwana ziem łużyckich nie obejmowało². Ponieważ jednak władztwo Samona sięgało bagien Sprewy, na zachodzie dochodząc do Soławy, a wschodnią granicę jego państwa wyznaczała środkowa Odra. To wchodząc w skład księstwa Derwana czy też nie, co najmniej tereny Milczan, czyli dzisiejsze Łużyce Górne wraz ze Śląskiem znalazły się wówczas to po raz pierwszy w obrębie jednego organizmu państwowego.

Podobne związki łączyły Śląsk i Łużyce w IX wieku w okresie istnienia Rzeszy Wielkomorawskiej. W tym czasie związek Milczan i Łużyczan z Polanami, co miało zapewnić im przez dłuższy czas niezależność, ograniczoną jedynie przez płacony Niemcom trybut. Kres tym związkom mógł przynieść rozpad w 915 r. obejmującej Polan wraz z ich milczańskimi i łużyckimi pobratymcami Rzeszy Wielkomorawskiej³.

Według niektórych domysłów Łużyce Dolne weszły w orbitę umacniającego swą potęgę państwa Polan już w latach 957-960⁴. Z kolei

lata 1002 – 1033 to według określenia sformułowanego przez Wilhelma Bogusławskiego, „czasy polskie”. Wówczas to miała nastąpić rzeczywista chrystianizacja kraju, prowadzona przez polskich duchownych, bliskich miejscowej ludności językiem i obyczajami. Powtarzał on za Lelewelem, że Miłsko i Łużyce weszły w skład utworzonego przez Bolesława Chrobrego w 1012 r. biskupstwa lubuskiego. Milczanie i Łużyczanie musieli także być chętnie wprzęgani w struktury wojskowe monarchii, tworząc załogi grodów i oddziały polowe. Dowodziły tego fakty mężnej obrony przed Niemcami powierzonych im placówek. Odwrotnie, wetenicy w służbie margrafów miśnieńskich niechętnie kierowali oręż przeciwko Polakom, często wchodząc z nimi w porozumienie i otwierając im bramy powierzonych sobie miast. O wyjątkowości tego okresu w pamięci historycznej narodu serbołużyckiego miała świadczyć przechowana do czasów współczesnych pieśń *Serbow dobyča*⁵.

Po 1033 r. Śląsk i Łużyce pozostają w odrębnych organizmach politycznych. Nie przerwało to jednak rozlicznych związków łączących te sąsiadujące ze sobą krainy. Kilkakrotnie też jeszcze Piastowie zwracali wzrok w stronę Łużyc. O rewindykację tej krainy z rąk sojusznika cesarskiego, czeskiego księcia Wratysława II zabiegał w latach 1075-1076 król Polski Bolesław II Śmiały. W okresie rozbitcia dzielnicowego w latach 1211-1224 Marchia Łużycka wchodziła w skład państwa Piastów Śląskich. W 1229 r. Henryk Brodaty zyskał część Górnych Łużyc ze Zgorzelcem i Żytawą, która w związku z dzielnicą śląską pozostawała do 1245 r. Także w XIV w. Piastowie śląscy kilkakrotnie łączyli ze swymi domenami fragmenty ziem lużyckich. W 1319 r. przejściowo pod władzą Henryka I z Jaworza znalazły się górnołużyckie Zgorzelec, Lubań, Żytawa, Leśna i zamek Czocha oraz dolnołużyckie Żary i Trzebiel. Ziemie te jednak sukcesywnie przejmowane były przez Koronę Czeską. W latach 1364 – 1368 panem Dolnych Łużyc i nie wcielonych jeszcze do Czech skrawków Górnych Łużyc był Bolko II Świdnicki⁶.

W XIV w. Śląsk i Łużyce stały się obiektami czeskiej ekspansji. Ukoronowaniem półwiecznych zabiegów militarnych, dyplomatycznych i dynastycznych było przejście w 1393 r. księstwa jaworsko – swidnickiego. Tym samym cały Śląsk znalazł się w obrębie Korony św. Wacława⁷. W 1319 r. Luksemburgowie stali się panami Górnych Łużyc Dolne Łużyce

z kolei Karol IV wykupił w 1370 r.⁸ W związku z Czechami obie ziemie pozostawały do 1635 r., kiedy to Łużyce zostały przekazane w dziedziczne władanie saskim Wettinom, którzy jednak zagarnęli tę ziemię już na początku wojny trzydziestoletniej, początkowo w formie zastawu⁹.

W okresie unii personalnej Saksonii z Rzeczpospolitą podjęli oni także starania połączenie obu królestw poprzez zyskanie z rąk Habsburgów Śląska. Jednak w obliczu wybuchu kolejnej wojny północnej starania te spełzły na niczym¹⁰. Epoka napoleońska przyniosła początkowo stojącej po stronie Francji Saksonii wzmocnienie jej pozycji międzynarodowej, także na Łużycach, gdzie na mocy zawartego z Napoleonem pokoju poznańskiego z grudnia 1806 r. Saksonia zyskała kosztem Prus powiat chociebuski¹¹. Koniunktura ta skończyła się jednak wraz klęską cesarza Francuzów w 1813 r. Na Kongresie Wiedeńskim Prusy nie tylko odzyskały powiat chociebuski, ale przejęły również całość Margrabstwo Dolnołużyckie oraz dwie trzecie Margrabstwa Górnołużyckiego. Dolne Łużyce pod względem administracyjnym stały się częścią brandenburskiej Nowej Marchii i Łużyc, późniejszej Rejencji Frankfurckiej. Ziemie górnołużyckie stały się z kolei częścią Prowincji Śląskiej, a konkretnie obwodu legnickiego, przekształconego następnie w Rejencję Legnicką¹². Tym samym nie dość, że większość ziem łużyckich kolejny raz znalazło się wraz ze Śląskiem w jednym organizmie państwowym, to większość Górnych Łużyc została administracyjnie włączona w obręb Śląska.

Kolejne znaczące zmiany przyniosła II wojna światowa. W obrębie nowych zachodnich granic Polski znalazły się fragmenty historycznego obszaru Łużyc Górnych i Dolnych, niegdysiejsze powiaty gubiński, lubski, żarski, żagański, zgorzelecki i lubański. Od 1977 r. zaczęto dla tego obszaru używać pojęcia Łużyce Wschodnie¹³. Reszta Łużyc weszła w skład radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech, a następnie Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Niemieckiej Republiki Federalnej.

Kontakty pomiędzy polskimi Ślązakami a Serbołużyczanami nabrały szczególnie intensywnego charakteru w okresie międzywojennym. Jednak i wcześniej Śląsk był miejscem nawiązywania wzajemnych kontaktów Serbołużyczan ze „słowjanskim wukrajem”. W pierwszej połowie XIX w. Na uniwersytecie wrocławskim zgromadziła się grupa Serbołużyczan.

I choć nadodrzańska metropolia nigdy nie była dla młodzieży z Łużyc tak popularnym miejscem studiów jak Lipsk, Praga czy Halle, to tutaj właśnie od lipca 1838 r. do 1850 r. działało Akademiske towarzystwo za lużiske stawizny a řeč we Wrocławju, grupujące Łużyczan narodowości serbołużyckiej i niemieckiej. Jego sekretarzami byli Jan Arnošt Smoler, Korla August Rjeda i Jan Awgust Warko. Strukturę towarzystwa tworzyły sekcje: niemiecka, wendyjska, historyczna i geograficzna. Na czele Sekcji Wendyjskiej stali kolejno Smoler i Rjeda¹⁴.

Odrodzenie państwa polskiego w ukształtowanych w latach 1918-1922 granicach zmieniło status Polaków pozostających na terenie Niemiec. Odtąd ich interesy miała reprezentować jedna organizacja wspierana przez uznane przez stronę niemiecką państwo macierzyste. W tym celu w sierpniu 1922 r. zapadła decyzja o utworzeniu Związku Polaków w Niemczech. Równocześnie podjęto działania zmierzające do utworzenia wspólnego frontu zamieszkujących Niemcy mniejszości narodowych. Rozmowy na ten temat podjęto z Serbołużyczanami jesienią 1923 r. W dniu 26 marca 1924 r. przedstawiciele Polaków, Duńczyków, Fryzów i Serbołużyczan założyli w Berlinie Związek Mniejszości Narodowych w Niemczech (ZMNwN)¹⁵.

Szczególnie bliskie więzy nawiązane zostały pomiędzy Serbołużyczanami a Polakami ze Śląska Opolskiego. W 1928 r. Jan Skala, jeden z najznajniejszych serbołużyckich publicystów, redaktor naczelný wydawanego przez ZMNwN czasopisma teoretycznego „Kulturwehr”, aktywnie włączył się w kampanię wyborczą do parlamentu Niemiec i sejmików krajowych, redagując wraz z Franciszkiem Bartkowiakiem wydawane w Opolu przez Alojzego Smolkę w kwietniu i maju tego roku w języku niemieckim satyryczne pismo „Der Igel”¹⁶. Właśnie za jego sprawą w 1935 r. znalazł zatrudnienie w charakterze radcy prawnego Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech inny serbołużycki patriota, Jurij Cyż. W Opolu przebywał on do jesieni 1936 r., kiedy to nazistowskie urzędy coraz natarczywiej nalegały na jego zwolnienie. W tej sytuacji Jurij Cyż wyjechał do Polski, gdzie zatrudniony został w jednym z koncernów hutniczych¹⁷.

Los Serbołużyczan nie był obojętny również mieszkańcom ówczesnej polskiej części Górnego Śląska. W 1936 r. w Katowicach powstało Towarzystwo Przyjaciół Łużyc. Na jego czele stanął marszałek Sejmu

Śląskiego Karol Grzesik. Jego zastępcą został dr Stanisław Strzemecki¹⁸, pracownik koncernu „Wspólnota Interesów”. On to zapewnił serbołużyckiemu działaczowi narodowemu Jurijowi Cyżowi pracę, najpierw w jego berlińskiej filii. On to też skontaktował go z redaktorką „Biuletynu Serbsko - Łużyckiego” Emilią Chmielewską¹⁹.

Po II wojnie światowej jednym z najbardziej znaczących ośrodków inicjatyw prołużyckich w Polsce stał się Wrocław. W listopadzie 1946 r. Leszek Goliński pisał: „Wrocław jako najbardziej zbliżony do Łużyc, predestynowany jest w pierwszym rzędzie do odegrania roli tego pomostu, który pozwoli zjednoczyć naród polski z narodem łużyckim. Właśnie zaś uniwersytet wrocławski powinien otworzyć podwoje dla studentów łużyckich i umożliwić im naukę. Właśnie społeczeństwo polskie na Dolnym Śląsku powinno patrzeć na Łużyczan jako na najmniejszego i najbliższego sąsiada i znać jego historię, jego walkę, jego potrzeby”²⁰. Podobnego zdania był Henryk Batowski, widząc we Wrocławiu najodpowiedniejsze miejsce na rozbudowany ośrodek łużycki. Jego elementami miały być: Towarzystwo Przyjaciół Łużyc, biblioteka, muzeum łużyckie oraz organizacja narodowa Serbołużyczan, mogąca nosić nazwę Komitetu Narodowego w Polsce. Batowski proponował, aby wydawać tam dwa czasopisma poświęcone sprawie łużyckiej. Jedno miało być skierowane do serbołużyckich osobistości, drugie do polskiej opinii publicznej²¹. Założyć serbołużyckie pismo próbował również Gwido Wrzosiński, lektor języka łużyckiego na tamtejszym uniwersytecie²². W stolicy Dolnego Śląska poczynaniom prołużyckim ton nadawali Gwido Wrzosiński, Ludwik Straszewicz, Władysław Ziemiański, Tadeusz Lutogniewski, Zbigniew Gołąb, Stanisław Rospond, Bożena Modelska, Jerzy Pogonowski i Wójciech Kóčka. Działały tam zarówno „Prołuż” jak i komórka prołużycka w ramach miejscowego Komitetu Słowiańskiego. Materiały poświęcone „małemu narodowi” drukowały „Naprzód Dolnośląski”, „Akademik Wrocławski”, „Pionier”, „Słowo Polskie”, „Trybuna Dolnośląska” oraz „Wrocławski Kurier Ilustrowany”²³. Także tutaj Miejska Rada Narodowa przyjęła rezolucję w sprawie Łużyc²⁴. Wrocław był również siedzibą Stowarzyszenia Łużyczan Studentów Wyższych Uczelni Wrocławia „Lusatia”. Powołało je do życia ośmiu serbołużyckich studentów, przybyłych do Wrocławia w 1947 r.

W rok później szeregi Stowarzyszenia zasililo kolejnych ośmiu członków²⁵.

W latach 1945 - 1949 działalność prołużycka w Katowicach ogniskowała się wokół kierowanego przez Wilhelma Szewczyka i Aleksandra Widere tygodnika społeczno-literackiego „Odra”²⁶ oraz wydawanego przez Instytut Śląski w Katowicach „Zarania Śląskiego”. Sposób traktowania spraw łużyckich na łamach „Odry” był wysoko oceniany na Łużycach, o czym świadczy choćby zaproszenie Wilhelma Szewczyka do wzięcia udziału, w charakterze wykładowcy, w planowanym na 4-9 sierpnia 1947 r. tygodniu „za wukubłanjo serbskich studentow a młodych wučerjow”²⁷. W Katowicach nieobojętne na sprawy łużyckie były również redakcje „Spraw Zachodnich” i „Strażnicy Zachodniej”. Nie sposób nie wspomnieć również nazwiska Romana Lutmana, dyrektora Instytutu Śląskiego, a zarazem prezesa Okręgu Śląsko-Dąbrowskiego PZZ. Informacje o Łużycach można było znaleźć także w „Trybunie Robotniczej” i „Dzienniku Zachodnim”. Latem 1946 r. planowany był wyjazd na Łużyce katowickiego chóru męskiego „Echo”. Inicjatywa ta znalazła poparcie Wojewódzkiego Urzędu Informacja i Propagandy²⁸. W obliczu raczej nikłego zaangażowania w akcję prołużycką struktur partyjnych, ewenementem było powołanie przy Wojewódzkim Zarządzie Stronnictwa Ludowego w Katowicach, Referatu Spraw Łużyckich²⁹.

Wygaszenie ruchu prołużyckiego u schyłku lat czterdziestych uniemożliwiło zorganizowaną działalność na rzecz „małego narodu”. Nie oznaczało to jednak, że górnośląskie środowisko o Łużycach zapomniało. Nadal na rzecz stosunków polsko – serbołużyckich aktywnie działali Wilhelm Szewczyk, Aleksander Widera czy Bolesław Lubosz. W marcu 1991 r. reaktywowano w Katowicach zorganizowaną działalność prołużycką. Inicjatorami założonego wówczas Towarzystwa Przyjaciół Łużyc byli oczywiście Wilhelm Szewczyk i Bolesław Lubosz³⁰. Ten ostatni stanął także na jego czele. Do jego śmierci w 2001 r. stowarzyszenie to prowadziło prężną działalność, koncentrując się na pielęgnowaniu kontaktów z serbołużyckim środowiskiem literackim.

Na Śląsku Opolskim z tematyką łużycką zaznajamiały swych czytelników „Nowiny Opolskie” oraz ukazujący się w Prudniku „Nasz Głos”. W Opolu, szczególnie w środowisku byłych członków Związku

Polaków w Niemczech, żywa była pamięć wspólnej z Serbołużyczanami walki z germanizacyjnym naciskiem państwa hitlerowskiego. Związki te dodatkowo umocnił ślub reprezentanta LNR w Polsce Pawoła Cyża z Anną Knosałówną z podopolskiej Żelaznej, zawarty w Opolu 22 września 1946 r. Uroczystość ta stała się okazją do zmanifestowania przyjaźni polsko - łużyckiej, a jej uczestnicy postanowili wówczas powołać do życia Koło Przyjaciół Łużyc³¹. Inicjatywę tę zrealizowano już 11 października 1946 r. Założono wówczas w Opolu Towarzystwo Przyjaciół Łużyc, na czele z Kazimierzem Malczewskim³². W 1947 r. odbyła się w Opolu impreza propagandowa „Prołużu”, z udziałem prezesa AZPŁ „Prołuż” A.S. Matyniaka³³. W Prudniku z kolei, głównie za sprawą redaktora naczelnego „Naszego Głosu” Krzysztofa Kanwiszera, zebranie założycielskie tamtejszego Towarzystwa Przyjaciół Łużyc odbyło się 5 października 1946 r.³⁴. Niestety, towarzystwa te nie zdołały rozwinąć szerszej działalności.

Ich tradycje przejęło, zarejestrowane 22 czerwca 2004 r. w Krajowym Rejestrze Sądowym, Stowarzyszenie Polsko-Serbołużyckie Pro Lusatia. Jego inicjatorami byli dotychczasowi członkowie Opolskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Serbołużyckiego. Prezesem został prof. Leszek Kuberski. Stowarzyszenie przejęło organizację odbywających się w Opolu od 1999 r. corocznych Dni Łużyckich oraz wydawanie rocznika „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” (ukazało się 7 tomów). Poza tym polską biografią Awgusta Korli Kocora pióra Zbigniewa Kościowa zainaugurowano serię wydawniczą Biblioteczka Pro Lusatii, w ramach której ukazały się dotąd 3 pozycje wydawnicze. W 2005 r. Stowarzyszenie Polsko – Serbołużyckie Pro Lusatia, jako drugie polskie towarzystwo, zostało w charakterze organizacji stowarzyszonej przyjęte w szeregi Domowiny.

Przypisy:

¹ Szerzej na ten temat: G. Labuda, *Pierwsze państwo słowiańskie -państwo Samona*, Poznań 1949.

² M. Cygański, R. Leszczyński, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan. Tom I do 1919 roku*, Opole 2002, s. 22.

- ³ W. Bogusławski, *Rys dziejów serbo-łużyckich*, Petersburg 1861, s. 47-48.
- ⁴ J. Mościcki, *Polska Popielidów*, Słubice 2001, s. 377-404.
- ⁵ Ibidem, s. 88-91.
- ⁶ M. Cygański, R. Leszczyński, op. cit., s. 27-28.
- ⁷ R. Žáček, *Slezsko*, Praha 2005, s. 59-65.
- ⁸ L. Bobková, L. Březina, J. Zdiehynec, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2008, s. 50-73.
- ⁹ Ibidem, s. 152-158.
- ¹⁰ M. Cygański, R. Leszczyński, op. cit., s.60.
- ¹¹ Ibidem, s. 61.
- ¹² J. Šolta, H. Zwahr, *Stawizny Serbow. Zwjazk 2. Wot 1789 do 1917*, Budyšin 1975, s. 50.
- ¹³ M. Wojecki, *Działalność kulturoznawcza na Łużycach Wschodnich na tle historii tych ziem* [w:] *Łużyce. Bogactwo kultur pogranicza*, pod redakcją Jerzego Tomasa Nowińskiego, Żary 2000, s. 143.
- ¹⁴ S. Musiat, *Sorbische/Wendische Vereine 1716 – 1937. Ein Handbuch*, Bautzen/Budyšin 2001, s. 42-45.
- ¹⁵ W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy w Niemczech wobec problemu łużyckiego (1922-1939)* [w:] *Serbołużycanie. Łużyce. Badania historyczne i fascynacje*, redakcja naukowa Tomasz Jaworski, Wiesław Pyżewicz, (Zielonogórskie Studia Łużyckie nr 2), Zielona Góra 1998, s. 169-173.
- ¹⁶ L. Kuberski, *Jan Skala. Zarys biografii politycznej*, Opole 1993, s. 44.
- ¹⁷ B. Cyż, *Łużiski Serb Jurij Cyż a jeho styki k Polakam za čas nacionalsocializma*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2004-2005, t. 3-4, s. 60-61.
- ¹⁸ E. Siatkowska, *Przodek “Zeszytów Łużyckich”* [w:] E. Siatkowska, *Studia Łużycoznawcze*, Warszawa 2000, s. 483.
- ¹⁹ B. Cyż, op. cit, s. 61.
- ²⁰ L. Goliński, *Łużyce patrzą na Polskę*, „Słowo Polskie” z 27.11.1946, nr 27.
- ²¹ M. Mieczkowska, *Profesor Henryk Batowski i jego zainteresowania Łużycami*, [w:] *Serbołużycanie. Łużyce. Badania historyczne i fascynacje*, redakcja naukowa Tomasz Jaworski, Wiesław Pyżewicz, (Zielonogórskie Studia Łużyckie nr 2), Zielona Góra 1998, s. 302-303.
- ²² K. Mazurski, *Łużyce w prasie polskiej lat 1945-1950*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 1987, nr 3, s. 490.
- ²³ Idem, *Problematyka łużycka w prasie dolnośląskiej lat 1945 - 1950*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1986, nr 1, s. 112.
- ²⁴ T. Szkopek, *Władze w Polsce wobec problemu łużyckiego w latach 1945 - 1950* [w:] *Ojczyzna wielka i mała. Księga pamiątkowa wydana z okazji 40-lecia Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Cieszynie*, pod red. I. Panica, Cieszyn 1996. s. 207.
- ²⁵ P. Pałys, *Statut Akademickiego Stowarzyszenia Łużyczan Studentów Wyższych Uczelni Wrocławia „Lusatia” z 1948 r. - przyczynek do dziejów powojennych kontaktów polsko-łużyckich*, „Lětopis” 1998, z. 2, s. 48-49.

- ²⁶ Idem, *Problematyka łużycka na łamach katowickiej „Odry” w latach 1945 – 1949*, [w:] *Serbołużyczanie. Kultura i historia* Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 listopada 1998 r. w Brzegu, pod redakcją L. Kuberskiego i P. Pałysa, Brzeg 2000. s. 27-39.
- ²⁷ Serbski kulturowy archiw (dalej: SKA), sign. D II 6. 6C, pismo Sekretariatu Domowiny do Wilhelma Szewczyka z 27.05.1947 r., ło. 40.
- ²⁸ Ibidem, sign. D II 4. 7A, pismo Zarządu Towarzystwa Chór Męski „Echo” w Katowicach do dr Pawła Cyża z 03.07.1946 r., ło. 73.
- ²⁹ K. Mazurski, *Łużyce w prasie polskiej.....*, s. 486-487.
- ³⁰ Z. Gajewski, *Towarzystwa przyjaciół Serbów Łużyckich w Polsce: Dzieje i działalność* [w:] *Pitannja sorabistiki – Prašenja sorabistiki VIII*, red. W. Motornyj, D. Scholze, Lwów 2000, s. 212.
- ³¹ P. Pałys, *Problem łużycki w prasie opolskiej w latach 1946 - 1947*, „Zeszyty Łużyckie” 1994, t. 11, s. 53-59.
- ³² SKA, sign. D II 4. 7A, pismo Towarzystwa Przyjaciół Łużyc w Opolu do Łużyckiego Komitetu Narodowego w Budziszynie z 14.10.1946 r., ło. 83.
- ³³ Relacja pana Zbigniewa Kościowa z 10.09.2003 r.
- ³⁴ P. Pałys, *Problem łużycki.....*, s. 57.

The Sorb's Relations with Silesia. Introductory outline of the issue

The first part of the article contains a review of national and administrative relations of Silesia and Lusatia from the beginning of the early middle-ages. The second part is a short outline of the contacts between the Poles living in Silesia and the Sorbs. Their close cooperation started in 1920' when the Poles, who stayed within the German administrative boundaries after the division of Upper Silesia, took up a joint action together with other minorities. After The World War II Katowice, Opole and Wrocław became important centers of Pro-Sorbian movement in Poland. This tradition is still being nurtured today.

Sytuacja Serbów Łużyckich w zjednoczonych Niemczech. Na marginesie manifestacji berlińskiej z 29 maja 2008 r.

Upadek muru berlińskiego i zjednoczenie Niemiec otworło nowy rozdział w dziejach narodu serbołużyckiego. Po upadku komunistycznej dyktatury w NRD potrzebą chwili stało się nowe określenie słowiańskiej mniejszości w zmienionych warunkach politycznych.

Dla uporządkowania swych spraw oraz wypracowania wspólnego stanowiska wobec władz zjednoczonych Niemiec, Łużycanie, powołali na przełomie października i listopada 1989 r., Serbskie Zgromadzenie Narodowe (SZN), którego głównym organizatorem był ks. Jan Malink¹. W pracach Zgromadzenia wzięli udział przedstawiciele Serbów z Dolnych i Górnych Łużyc, zarówno zwolennicy prawicy jak i lewicy, ponadto działacze Domowiny, Towarzystwa Cyryla i Metodego oraz przedstawiciele serbskiej superintendentury.

W grudniu 1989 r. obradował Łużycki Okrągły Stół. Jego uczestnicy wypracowali dokument zawierający siedem fundamentalnych postulatów, których realizacji domagano się w zjednoczonych Niemczech. Postulowano wprowadzenie do nowej niemieckiej konstytucji zapisu o prawach narodu Serbołużyckiego; domagano się wsparcia finansowego dla serbskich instytucji naukowych i kulturalnych oraz narodowego szkolnictwa; utrzymania dwujęzycznego charakteru Łużyc; zapewnianie udziału przedstawicieli mniejszości łużyckiej we wszystkich regionalnych i komunalnych ciałach; zachowania jedności Łużyc przy nowym podziale administracyjnym państwa; uszanowania tradycyjnych więzi i kontaktów Serbów Łużyckich z innymi słowiańskimi narodami i grupami etnicznymi². Przed oficjalnym zjednoczeniem Niemiec w sierpniu 1990 r. Łużycanie uchwalili jeszcze jeden ważny dokument dotyczący przyszłej konstytucji Niemiec. W sierpniowym memorandum postulowano usunięcie z preambuły konstytucji wszelkich przejawów „unifikacyjnej interpretacji przynależności narodowej obywateli i w miejsce pojęcia »Niemiec« wprowadzenie terminu »obywatel państwa« (Staatsbürger)³⁷”. Po uchwaleniu najważniejszych

dokumentów oraz dokonaniu sanacji w Domowinie Serbskie Zjednoczenie Narodowe uległo samorozwiązaniu.

Przez następne lata główną i najważniejszą organizacją Łużyczan, realizującą ich aspiracje narodowe i kulturalne, pozostawała odnowiona Domowina, oficjalnie nosząca nazwę Związku Łużyckich Serbów t.z. (ZSL). 18 marca 1990 r. na nadzwyczajnym kongresie uchwalono nowy statut Domowiny, w którym określono ten związek jako politycznie niezależną i samodzielną organizację narodową Serbołużyczan. W następnym roku Domowina jako zarejestrowane stowarzyszenie zaczęła przyjmować w swe szeregi, wzorem swej poprzedniczki z początku XX w., obok indywidualnych członków także całe serbołużyckie związki (po łuzycy „župy”) i stowarzyszenia⁴. Obecnie do Domowiny należy około 7300 członków, w tym pięć regionalnych (Regionalny Związek Domowiny Budziszyn im. Jana Arnošta Smolerja z siedzibą w Budziszynie; Regionalny Związek Domowiny im. Michała Hórniku Kamjenc z siedzibą w Chrósćicach; Regionalny Związek Domowiny Wojerecy im. Handrija Zejlerja z siedzibą w Wojerecach; Regionalny Związek Domowiny Biała Woda/ Niska z siedzibą w Slepom oraz Regionalny Związek Domowiny Łużyce Dolne z siedzibą w Chociebużu) i 12 ponadregionalnych stowarzyszeń (Serbołużyckie Stowarzyszenie Szkolne; Towarzystwo Cyryla i Metodego; Związek Twórców Serbołużyckich; Związek Studiujących Serbołużyczan; Związek Serbołużyckich Towarzystw Śpiewaczych; Naczelny Związek Sportowy (Serbski Sokół); Serbołużycki Związek Turystyki; Stowarzyszenie Młodzieży Serbołużyckiej „Pawk”; Towarzystwo Popierania Ośrodka Informacji i Kultury Serbołużyckiej w Berlinie SKI; Serbołużyckie Towarzystwo Naukowe Macierz Serbołużycka (Maćica Serbska); Związek Serbołużyckich Rzemieślników i Przedsiębiorców t.z.). Do najważniejszych zadań ZLS należy polityczna obrona interesów narodu Serbołużyckiego na forum parlamentów i rządów krajowych oraz parlamentu i rządu federalnego⁵. Obecnie na czele przedstawicielstwa związkowego Domowiny stoi przewodniczący Jan Nuk, a zarządem tej organizacji kieruje Bjarnat Cyż; odpowiedzialną funkcję ze względu na ważne kontakty zagraniczne pełni natomiast Jurij Łuścanski⁶.

Spośród postulatów zgłaszanych przez SZN podczas procesu zjednoczeniowego jedynie nieliczne doczekały się realizacji. Nie udało

się wyodrębnić Łużyc z terenów Saksonii i Brandenburgii, jako osobnego kraju związkowego⁷. Fiaskiem zakończyła się także próba wprowadzenia do konstytucji RFN zapisu, który uwzględniałby istnienie mniejszości narodowych z obywatelstwem niemieckim. Jedynie w traktacie zjednoczeniowym NRD i RFN wprowadzono notę protokolarną do art. 35. zapewniającą ochronę tożsamości narodowej Serbołużyczan oraz używanie języka łużyckiego przed sądami, a także wspieranie kultury i języka łużyckiego⁸.

W przeciwieństwie do parlamentu krajowego prawa obywatelskie mniejszości łużyckiej zostały wyartykułowane przez parlamenty krajowe. 7 lipca 1994 r. Brandenburski Landtag przyjął ustawę o kształtowaniu praw Łużyczan w Brandenburgii. W grudniu tego roku powołano natomiast przy tym parlamencie radę złożoną z ośmiu Łużyczan, mającą głos doradczy w sprawach dotyczących słowiańskiej mniejszości. W Saksonii powołano natomiast, już w 1991 r., przy Kancelarii Stanu w Dreźnie – Referat Spraw Łużyckich, na czele którego stanął Łużyczanin dr Simon Brëzan. Uregulowanie prawne statusu mniejszości łużyckiej w tym landzie nastąpiło natomiast w 1999 r. poprzez uchwalenie przez saski parlament „Przepisów o prawach Serbołużyczan w Saksonii”⁹.

Warto podkreślić iż, sukcesem Łużyczan zakończyły się pertraktacje dotyczące finansowania serbskich instytucji naukowych i kulturalnych. 19 maja 1991 r. powstała Fundacja dla Narodu Łużyckiego (Założba za serbski lud). Zgodnie z zawartą umową, fundacja miała rozporządzać co rok budżetem 32 mln marek. Środki te miały pochodzić od rządu federalnego (16 mln marek) oraz rządów krajowych Saksonii (10,2 mln) i Brandenburgii (6 mln). Procentowo rząd RFN miał wpłacać 50 %, rząd Saksonii 30%, a rząd Brandenburgii 20%. Już jednak w 1997 r. wyrażano obawy, czy rząd federalny, planując cięcia w wydatkach budżetowych nie zredukuje także środków przeznaczanych na rozwój serbołużyckich instytucji i projektów.

Kolejne lata egzystowania narodu łużyckiego w wolnych i zjednoczonych Niemczech przyniosły tyleż sukcesów co i rozczarowań. Po stronie zysków należy zaliczyć wprowadzenie łużyckich programów w brandenburskiej telewizji ORB i saksońskiej telewizji MDR oraz otwarcie w stolicy Dolnych Łużyc Muzeum Łużyckiego. Łużyczanie wydają ponadto dwie gazety codzienne: „Serbske Nowiny” publikowane w języku górnołużyckim na

czele z red. Benediktem Dyrlichem, oraz dolnołużycki „Nowy Casnik” kierowany przez Gregora Wicczorka. Tematyce kulturalno – naukowej poświęcony jest natomiast miesięcznik „Rozhlad”, na czele którego stoi red. Jěwa-Marja Čornakec¹⁰. Czasopisma łużyckie jak i większość publikacji wydawanych w tym języku, drukowane są przez Ludowe wydawnictwo Domowina (dyrektor Marka Maćijowa), z którym związana jest także największa z łużyckich księgarnia i zarazem miejsce spotkań literackich – Smolerjec kniharnja (Księgarnia im. Smolera) w Budziszynie.

Do plusów przełomu 1989 należy także odrodzenie różnych łużyckich stowarzyszeń w tym: katolickiego Towarzystwa św. Cyryla i Metodego z organem „Katolski Posoł” (redaktor ks. Gerat Wornar), oraz towarzystwa naukowego Macierz Serbołużycka, początkowo w Górnych Łużycach (1990 r.) potem także w Dolnych (1993 r.). Łużycanie zdołali utrzymać także wcześniej istniejące instytucje w tym: Instytut Ludoznawstwa Łużyckiego w Budziszynie (po przekształceniu nazwany Instytutem Serbołużyckim (Serbski institut) – dyrektor Prof. Dr. sc. Dietrich Scholze-Šořta), który przetrwał, a nawet otworzył swój oddział na Dolnych Łużycach w Chociebużu (1992 r.). Organem „Instytutu...” jest ważne czasopismo naukowe – „Lětopis - Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur” / „Časopis za rěč, stawizny a kulturu Łužiskich Serbow”. Działalność nieprzerwanie kontynuują także: Serbołużycki Zespół Pieśni i Tańca (Serbski Ludowy Ansambl) dyrektor – Wolfgang Rögner; Niemiecko - Serbołużycki Teatr Ludowy w Budziszynie oraz Muzeum Serbołużyckie w Budziszynie (dyrektor - Tomasz Nawka).

Zmiany gospodarcze, głęboki kryzys przemysłu w byłej NRD oraz związane z tym bezrobocie spowodowały, niestety, straty demograficzne w narodzie łużyckim. Wielu młodych Łużyczan w poszukiwaniu pracy wyjeżdżało i wyjeżdża ze swych domów do zachodnich części Niemiec. Kryzys gospodarczy w połączeniu z niżem demograficznym ma natomiast negatywny wpływ na szkolnictwo łużyckie. Szkoły, w których zaczęło brakować odpowiedniej liczby uczniów, niezależnie, czy są przeznaczone dla mniejszości, czy dla Niemców zaczęły być bezwzględnie likwidowane. Najgłośniejszym tego przykładem było zamknięcie szkoły średniej w łużyckich Chróścicach. Placówkę zamknięto w 2003 r., pomimo protestów lokalnej społeczności a nawet, rzecz niebywała w RFN, mimo

strajku szkolnego¹¹. Obecnie trwa walka o utrzymanie serbołużyckiej szkoły średniej w Pančicach-Kukowie¹².

Przywódcy serbołużyccy proces kurczenia się etnicum łużyckiego oraz degradacji języka dolno – i górnołużyckiego próbują powstrzymać poprzez wdrażanie projektu Witaj. Plan ten zakłada naukę obu języków łużyckich metodą zabawy już od przedszkola. W 1998 r. projekt rozpoczęto z 14-osobową grupą dzieci w przedszkolu Chociebuż - Żyłow. Następnie w 2004 r. nauką w ramach projektu Witaj objęto już 400 dzieci z 6 przedszkoli Witaj oraz 13 dalszych grup Witaj z Saksonii i Brandenburgii¹³. Za wdrażanie projektu Witaj odpowiada Językowe Centrum Witaj (Rěčny centrum WITAJ) na czele z Rafaelem Wowčerem¹⁴.

Kolejnym zagrożeniem dla Łużyckiego stanu posiadania jest ciągły rozwój przemysłu wydobywczego węgla brunatnego. Wraz z upadkiem NRD nowe władze niemieckie zapewniały, iż żadna z wiosek łużyckich nie zostanie zniszczona z powodu powstawania kolejnych kopalni odkrywkowych. (W czasach NRD zniszczono 73 wioski łużyckie a ich mieszkańców przesiedlono do blokowisk). Wkrótce jednak względy ekonomiczne przeważały nad humanitarnymi i rozpoczął się bój o istnienie wczesnośredniowiecznej łużyckiej wioski Rogów (niem. Horno). Dzięki oporowi mieszkańców i międzynarodowym protestom Łużyczanie odnieśli połowiczne zwycięstwo. Miejscowość uległa likwidacji, ale jej mieszkańców przeniesiono w sposób zwarty, na nowe miejsce, gdzie wioskę odbudowano¹⁵. Likwidacja wsi Horno wywołała wiele protestów w całym świecie, w Polsce pikietą w obronie łużyckiej wsi odbyła się pod niemieckim konsulem generalnym we Wrocławiu¹⁶. Sprawa Łużyczan była także (maj 2002 r.) obiektem interpelacji poselskiej posła PSL Janusza Dobrosza do premiera Leszka Milera. Ludowy poseł postulował w swym piśmie by Rząd RP wystąpił do władz niemieckich w obronie praw Łużyczan, nalegał na podjęcie wspólnych z Czechami działań na rzecz Łużyczan na forum europejskim, a ponadto sugerował szersze propagowanie kwestii łużyckiej w Polsce poprzez intensyfikację badań w placówkach naukowych oraz tworzenie lektoratów języka łużyckiego przy instytucjach filologicznych¹⁷.

W sytuacji stałego zagrożenia łużyckiego narodu i kultury, nastąpiła radykalizacja części przedstawicieli tej społeczności, którzy założyli,

26 marca 2005 r., Serbską Partię Ludową (Serbska Ludowa Strona). Jej przywódcy Hannes Kell – przewodniczący, Henry Matusch – Sekretarz Generalny oraz Marek Chełchowski – Przedstawiciel na RP wystąpili z akcją petycyjną skierowaną do prezydenta Parlamentu Europejskiego. W swych pismach domagali się: zmiany ordynacji wyborczej, tak aby przedstawiciel Serbów Łużyckich mógł być wybrany do Parlamentu Europejskiego (z puli 90 miejsc należących do Niemców) oraz do parlamentów krajowych Brandenburgii i Saksonii¹⁸. Żądali także uznania znajomości j. łużyckiego i poczuwania się do kultury łużyckiej „jako wystarczające i alternatywnych do języka i kultury niemieckiej przy nabywaniu obywatelstwa RFN” na terenach zamieszkałych przez mniejszość łużycką¹⁹ oraz wprowadzenia obciążenia podatkowego w wysokości 1% za wydobywane na terenie Łużyc surowce mineralne w celu zasilenia specjalnego funduszu na rzecz języka i kultury serbołużyckiej²⁰. Ponadto przywódcy SLS domagają się pełnego równouprawnienia języka łużyckiego z językiem niemieckim na terenie zamieszkałym przez Serbołużyczan²¹.

W sytuacji ciągłych utarczek z krajową administracją, zwłaszcza we wspomnianej kwestii szkolnictwa, kolejny cios spadł na Łużyczan ze strony rządu federalnego. W 2008 r. władze centralne dokonały cięcia środków finansowych przeznaczonych na wsparcie Fundacji dla Narodu Łużyckiego. Fundacja zamiast obiecanych ponad 16 mln euro otrzymała zaledwie 15 mln 629 tys. (Władze federalne wpłaciły na konto Fundacji 7.600 tys. euro, Saksonia 5.453,8 tys. euro, natomiast Brandenburgia 2.575 tys. euro. Różnica między kwotą oczekiwaną a dostarczoną stanowiła więc ponad 400 tys. euro). W tej sytuacji przed władzami Domowiny stanęło widmo likwidacji, którejs z łużyckich instytucji kulturalnych. Wstrząs wywołany niedofinansowaniem fundacji i groźba likwidacji serbskich instytucji spowodował też prawdziwy szok w pokojowo nastawionej i bardzo spolegliwej społeczności łużyckiej. Kryzys zachęcił także do bardziej radykalnych kroków przywódców Domowiny i innych łużyckich instytucji. W Memorandum ogłoszonym w lutym 2008 r. przywódcy Związku Serbów Łużyckich, Instytut Serbołużycki, Niemiecko - Serbołużycki Teatr Ludowy, Serbołużycki Zespół Pieśni i Tańca, Fundacja dla Narodu Łużyckiego, Serbołużycki Zespół Pieśni i Tańca oraz Ludowe Wydawnictwo Domowina ostro domagali się poszanowania swych praw

oraz apelowali „(...) do niemieckiej i międzynarodowej opinii publicznej, o wstawienie się do rządu federalnego o to, aby Fundacja także w przyszłości mogła prowadzić swoją działalność na rzecz autochtonicznej mniejszości narodowej na Łużycach. (...) Żądamy od politycznych organów, aby ostatecznie uznały, że popieranie autochtonicznych narodowych mniejszości, nie ogranicza się wyłącznie do regionalnego wspierania kultury. Staje się bardziej sprawą ogólnopolską, bowiem obejmuje wszystkie obszary życia społecznego. Zaś dalsze zamykanie serbołużyckich albo niemiecko-łużyckich ośrodków kształcenia, kultury i nauki byłoby skazaniem na stopniowy upadek serbołużyckiego społecznego życia, które w Niemczech, w przeszłości było prześladowane i uciskane, jako niewiele warte i pozbawione treści”²².

Petycje Łużyczan w powyższej kwestii, a także manifestacje przeprowadzone w łużyckich miejscowościach nie przyniosły jednak rezultatów. W tej sytuacji zapadła decyzja o organizacji wystąpienia w sercu Niemiec – w Berlinie. Pierwsza w historii narodu łużyckiego demonstracja w niemieckiej stolicy, z 29 maja 2008 r., odbyła się pod hasłami uczciwego finansowania łużyckich instytucji. W proteście wzięło udział około 500 Łużyczan oraz sympatyków sprawy łużyckiej, w tym m.in. przedstawiciele mniejszości duńskiej, studenci i naukowcy z Uniwersytetu Szczecińskiego, przedstawiciele Stowarzyszenia Polsko - Serbołużyckiego Pro Lusatia z Opola oraz eurodeputowany z LPR – Sylwester Chruszcz²³. Przebieg manifestacji był na bieżąco transmitowany do Polski przez ekipę Radia Opole S.A., które w tym czasie realizowało „Projekt Łużyce”; a wywiady z uczestnikami manifestacji przeprowadzili także reporterzy z Radia Zachód w Zielonej Górze²⁴.

Demonstranci nieśli transparenty z napisami: „Żądamy uczciwego finansowania”, „Koniec z głodzeniem na śmierć serbskich dóbr kulturalnych” oraz „Zaprzestańcie psucia serbskiej kultury”. Zebrani przeszli z August Bebel Platz wzdłuż Unter der Linden pod Bramę Brandenburską, gdzie odbył się wiec z udziałem liderów mniejszości łużyckiej oraz przedstawiciele świata kultury i polityki.

Jako pierwszy głos zabrał przewodniczący Jan Nuk, który podziękował za przybycie tak wielu zebranych. W swej mowie zaznaczył, że Łużycanie nie są grupą egzotycznych tancerzy, ale samodzielnym narodem. Kontynuując

przemowę podkreślił słuszność łuzycyckich żądań, wyrażając jednocześnie wolę racjonalizacji wydatków serbołuzycyckich instytucji²⁵. Kolejnym mówcą był prezydent Centralnego Komitetu Niemieckich Katolików – prof. Hans Joachim Meyer. Lider niemieckich katolików stwierdził, że rozwijanie kultury łuzycyckiej nie jest sprawą samych tylko Łuzyczan, ale całego państwa niemieckiego, a w dalszej części swego wywodu dodał, że Czechom i Polakom nie jest wszystko jedno, czy Niemcy z respektem obchodzą się z Łuzycyckimi Serbami²⁶. Kolejnymi mówcami byli posłowie do Bundestagu i sejmów krajowych Saksonii i Brandenburgii, m.in.: reprezentująca CDU Marja Michałkowa, Steffen Reiche z SPD, Cornelia Behm z Zielonych oraz dr Ilja Seifert (Lewica). Wymienieni wyrazi swoje poparcie dla żądań utrzymania finansowania Założbie za serbski lud na poprzednim poziomie tj. 16,4 mln euro. Przemawiali także przedstawiciele społeczności łuzycyckiej, m.in. intendent Serbskeho ludowego ansambla Lutz Hillmann, który podkreślił, że suma 16,4 mln euro także postawi przed serbołuzycyckimi instytucjami poważne zadania konsolidacyjne. Nestor łuzycyckich pisarzy Jurij Koch zwrócił uwagę na dramatyczne skutki, jakie niesie dotychczasowa polityka rządu federalnego dla egzystencji narodu łuzycyckiego. Protestującym łuzyczanom wsparcia udzielił także przewodniczący Związku Wyborczego Południowego Szlezwigu Flemming Meyer, który zapewnił o poparciu ze strony mniejszości duńskiej²⁷. Wiec zakończono odśpiewaniem łuzycyckiego hymnu „Rjana Łużica“.

Majowa demonstracja Łuzyczan zakończyła się sukcesem. Ostatecznie władze federalne oraz krajowe Brandenburgii postanowiły przywrócić finansowanie Fundacji dla Narodu Łuzycyckiego na poprzednim poziomie sprzed okresu cięć finansowych. W styczniu 2009 r. władze fundacji uchwaliły też nowy budżet liczący niecałe 17 mln euro; z tego 8,2 mln przekazały władze federalne, 2,77 mln euro władze krajowe Brandenburgii oraz 5,85 mln euro władze saksońskie²⁸.

Wnioski płynące z wydarzeń 2008 r. napawają umiarkowanym optymizmem. Obecność Łuzyczan na ulicach Berlina w spektakularny sposób zwróciła uwagę międzynarodowej opinii na problemy najmniejszego spośród słowiańskich narodów. Demonstracja zakończona wiecem pod Bramą Brandenburską stała się też, niestety, najskuteczniejszym sposobem nacisku na władze niemieckie; wcześniejsze próby mediacji oraz petycje

nie zrobiły bowiem najmniejszego wrażenia na niemieckich urzędnikach i politykach. Najbliższa przyszłość pokaże, czy obecne ustępstwa władz podyktowane są jedynie względami taktycznymi, czy też zwiastują nową polityki wobec zagrożonej wyginięciem słowiańskiej mniejszości. Nie ulega wątpliwości, że kryzys gospodarczy, szczególnie odczuwalny na terenie Wschodnich Niemiec, wymusza na władzach przeprowadzenie niezbędnych reform, co z kolei wiąże się z cięciami budżetowych. W tej sytuacji nie da się wykluczyć sytuacji, w której kosztami zmian obciążą się najsłabszych, to jest instytucje i organizacje powołana przez Serbołużyczan, którzy nie posiadają własnych przedstawicieli w parlamentach krajowych i w Bundestagu. Z drugiej strony dużo zależy od samych Łużyczan i ich zdolności tworzenia skutecznego lobby, które na bieżąco będzie alarmować społeczność międzynarodową w sytuacji zagrożenia łużyckich praw narodowych.

Pewne nadzieje można także wiązać z faktem objęcia urzędu premiera Saksonii przez rodowitego Serbołużyczanina Stanisława Tillicha – polityka związanego z CDU. Obecność Serba na tak eksponowanym stanowisku jest wydarzeniem bez precedensu w historii Łużyc, toteż wielu przedstawicieli słowiańskiej mniejszości przyjęło ten wybór z wielkim entuzjazmem²⁹. Czas pokaże, czy saksoński premier będzie wstanie sprostać oczekiwaniom swych łużyckich rodaków, a jednocześnie pozostać w zgodzie z ogólnymi tendencjami regionalnej polityki niemieckiej.

Przypisy:

¹ J. Byczkowski, *Serbowie Łużyczcy na tle innych mniejszości po zjednoczeniu Niemiec* [w:] *Serbowie Łużyczcy i Polacy. Doświadczenia historyczne i perspektywy współpracy*, pod red. Michała Lisa, Opole 1992, s. 66; M. Cygański, R. Leszczyński, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*, t. II, Opole 1997, s. 146.

² J. Byczkowski, op. cit., s. 68.

³ Ibidem, s. 69.

⁴ Domowina – oficjalna strona internetowa, www.domowina.sorben.com

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ J. Byczkowski, op. cit., s. 69.

⁸ M. Cygański, R. Leszczyński, op. cit., s. 149.

- ⁹ Domowina – oficjalna strona internetowa, www.domowina.sorben.com
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ P. Zychowicz, *Kto odbiera nam duszę*, „Rzeczpospolita” 25 VII 2003; P. Pałys, *To, co zaczęli naziści, kończą biurokraci z Drezna. Ostatni Mohikanie Słowiańszczyzny w Niemczech*, „Nowa Trybuna Opolska” 19-20 VII 2003.
- ¹² J. Kuciel, *Saksonia zamyka kolejne serbołużyckie szkoły*, „Panorama Dolnośląska” 17 V 2005 r.
- ¹³ Domowina – oficjalna strona internetowa, www.domowina.sorben.com
- ¹⁴ Rěčny centrum WITAJ – strona internetowa, <http://www.witaj-sprachzentrum.de/start.php?lang=sorbisch&mitte=kontakt&rechts=leer>
- ¹⁵ M. Gromm, *Ostatni Mohikanie za miedzą*, „Zielone Brygady” sierpień 2001, nr 6, <http://zb.eco.pl/zb/164/luzyce.htm>
- ¹⁶ MAG, *Obrona Łużyc, pochwała kapitalizmu*, „Wieczór Wrocławia” 3 XII 2001, s. 3.
- ¹⁷ Zbiory autora, Posel na Sejm RP Janusz Dobrosz do Prezesa Rady Ministrów RP Leszka Millera, Wrocław 23 V 2002 r.
- ¹⁸ H. Kell, H. Matusch, M. Chełchowski, *Petycja 1/2007 do Prezydenta Parlamentu Europejskiego*, Chociebuż, 1 II 2007 r., SLS, www.wendische-volkpartei.de
- ¹⁹ H. Kell, H. Matusch, M. Chełchowski, *Petycja 2/2007 do Prezydenta Parlamentu Europejskiego*, Chociebuż, 1 II 2007 r., SLS www.wendische-volkpartei.de
- ²⁰ H. Kell, H. Matusch, M. Chełchowski, *Petycja 3/2007 do Prezydenta Parlamentu Europejskiego*, Chociebuż, 1 II 2007 r., SLS, www.wendische-volkpartei.de
- ²¹ H. Kell, H. Matusch, M. Chełchowski, *Petycja 4/2007 do Prezydenta Parlamentu Europejskiego*, Chociebuż, 1 II 2007 r., SLS, www.wendische-volkpartei.de
- ²² *Memorandum w sprawie dalszej egzystencji narodu serbołużyckiego w Republice Federalnej Niemiec*, <http://www.domowina.sorben.com/pm/memorandum08pl.htm>
- ²³ *Serbołużycanie w Berlinie*, <http://www.radio.opole.pl/?kat=akcje&subkat=serboluzyce>
- ²⁴ W następnych dniach obszerne relacje z tego wydarzenia zamieściło kilka polskich dzienników na czele z „Rzeczpospolitą”. P. Jendroszczyk, *Protest Słowian w Berlinie*, „Rzeczpospolita” 30 V 2008.
- ²⁵ *Narěč předsydy Domowiny Jana Nuka w Berlinje*, www.domowina.sorben.com/pm/demonarec.htm
- ²⁶ *Narěč prof. Hansa Joachima Meyera, prezidenta Centralneho komiteja katolików Němskeje na protestnej demonstraciji Serbow štwórtk, 29. meje, w Berlinje*, www.domowina.sorben.com/pm/demomeyersb.htm
- ²⁷ *Serbołużycanie w Berlinie*, <http://www.radio.opole.pl/?kat=akcje&subkat=serboluzyce>
- ²⁸ *Etat 2009 schwaleny*, „Serbske Nowiny” 14 I 2009 wydanie internetowe www.serbske-nowiny.de
- ²⁹ „*Na Stanisława Tilicha smy hordži*”, „Serbske Nowiny” 3 VI 2008.

The Position of Lusatian Sorbs in United Germany. On the Fringes of the Berlin Demonstration on May 29, 2008

The Unification of Germany in 1989 brought the change in the socio – political situation of the Sorbian minority. In the new state the rights of the minority were claimed by the acts of Saxonian and Brandenburgian Parliaments. Simultaneously, on the May 19, 1991 The Fund for the Sorbian Nation was created. It's aim was to finance Sorbian scientific and cultural institutions. Fund's expenditures were to be provided by the federal (50%), Saxonian (30%) and Brandenburgian (20%) governments. At the beginning of the century, federal and Brandenburgian governments decided to reduce the subventions. It led to deterioration of many Sorbian institutions. Government's policy has also led to the conflict with the Sorbian minority. Only after the great demonstration on May 29, 2008 did the authorities bring the financing of the Sorbian institutions to the previous level. The future will show whether the constantly diminishing Sorbian community will be able to resist German officials' provocation.

Sytuacja narodowościowa na Opolszczyźnie w świetle ostatniego spisu powszechnego

Spisy narodowe czy powszechne mają w Polsce dość długą tradycję. Pierwszy odbył się u schyłku XVIII wieku w 1789 roku. Kolejny – dopiero ponad sto lat później – w 1897 roku ale tylko na terenie Królestwa Polskiego. W 1921 roku, a więc już po ustaleniu granic odrodzonej Polski, powołany trzy wcześniej Główny Urząd Statystyczny, przeprowadził pierwszy nowoczesny spis, by poznać w jakim stanie, po ponad stuletniej niewoli, jest społeczeństwo polskie. Dokładnie 10 lat później odbył się kolejny – Powszechny Spis Ludności.

Po zakończeniu II Wojny Światowej pierwszy – lipcu 1945 roku – na ziemiach polskich odbył się spis rolny, natomiast w lutym następnego roku Powszechny Sumaryczny Spis Ludności Cywilnej. Jednak dane uzyskane w tym okresie nie były miarodajne i pełne. Dlatego zdecydowano się w 1950 roku przeprowadzić kolejny, tym razem Narodowy Spis Powszechny, a następne co dziesięć lat w 1960 i 1970 roku, a potem dopiero w 1988 roku.

Ostatni spis – z 2002 roku – jest rzecz jasna najpełniejszy i zawiera najnowsze dane, także z dziedziny nas interesującej, to jest strukturze narodowościowej Polski i Opolszczyzny.

Spisy, oprócz podstawowych danych statystycznych, dzięki różnorodności pytań, dostarczają równie bogatej wiedzy. Punktem wyjścia do niniejszego artykułu jest ostatni Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, który odbył się późną wiosną 2002 roku. Miał on dać odpowiedzi na wiele pytań – przede wszystkim jego pomysłodawcom chodziło o zbadanie kondycji materialnej ludności zamieszkującej Polskę. Jednak trudno sobie wyobrazić, by przy tej okazji nie spróbowano dokonać głębszej analizy społeczeństwa polskiego. Ankieterzy pytali więc o różne aspekty z tym związane – łącznie z dość zaskakującym niektóre rodziny pytaniem – „kto jest głową rodziny?”. Tak różnorodne dane konieczne były by sfinalizować proces wchodzenia Polski do Unii Europejskiej i był to jeden

z głównych celów spisu. Również z tego powodu równolegle prowadzono spis rolny.

Pytania o narodowości i język stanowiły tylko część ankiety spisowej – pojawiły się w spisie jednak po raz pierwszy od ponad 70 lat, gdyż przez dekadę PRL Polska była oficjalnie krajem jednolitym narodowościowo. Odpowiedzi ankietowanych zebrane zostały w kilku tabelach aby dokładnie zobrazować uzyskane informacje, gdyż same dane o mniejszościach narodowych nie były by pełne bez odpowiedzi o język ojczysty, którym posługują się osoby deklarujące przynależność do mniejszości narodowych i etnicznych.

Dane ogólne

Ogółem według spisu ludność Polski wyniosła w połowie 2002 roku 38 milionów 230 tysięcy, z czego prawie 306 tysięcy osób określiło się jako członków mniejszości. Z wspomnianej liczby 234 tysiące zaliczono do mniejszości narodowych, 19 tysięcy do etnicznych, a 52 i pół tysiące do „społeczności posługującej się językiem regionalnym”. Pod tym trochę eufemistycznym określeniem znaleźli się Kaszubi.

Spośród mniejszości narodowych najliczniejszą grupę w skali kraju stanowi mniejszość niemiecka – 147 tysięcy osób, a następnie białoruska (47 tysięcy) i ukraińska (27 tysięcy). W sumie doliczono się 9 mniejszości narodowych i czterech etnicznych – z których najliczniej reprezentowana była romska (prawie 13 tysięcy).

Na marginesie warto zauważyć, że lista języków używanych w kontaktach domowych, na jakie wskazali ankietowani, jest bardzo długa, o wiele obszerniejsza niż liczba mniejszości narodowych i etnicznych. Liczy bowiem aż 50 pozycji i można na niej znaleźć takie wpisy jak na przykład język zuluski, do którego przyznało się 128 osób. Ogółem aż 563 tysiące osób używa w domu innego języka niż polski, to jest znacznie więcej osób niż zadeklarowało przynależność do mniejszości. A z danych nas najbardziej interesujących na Opolszczyźnie 88,8 tysiąca osób wskazało na język niemiecki.

Opolszczyzna

Opolszczyzna jest regionem dość szczególnym na mapie Polski właśnie ze względu na mniejszości. Według danych spisu powszechnego prawie 10 procent, a dokładnie 9,8 proc. ankietowanych zadeklarowało przynależność do mniejszości narodowej bądź etnicznej, co oznaczało aż 104 tysiące jej mieszkańców. Ale – i jest to jeden z tych momentów, gdzie warto docenić szczegółowość spisu – tylko 86 tysięcy spośród nich zadeklarowało używanie w kontaktach domowych języka mniejszości¹.

W rozbiciu na poszczególne gminy województwa otrzymujemy bardzo zróżnicowany obraz rozłożenia terytorialnego mniejszości. Są bowiem gminy na Opolszczyźnie, gdzie odsetek deklarujących do niej przynależność jest minimalny, jak na przykład gmina Brzeg -0,08 proc., gmina miejsko - wiejska Namysłów – 0,06 proc. Natomiast na drugim biegunie są gminy, gdzie mniejszość stanowi bardzo liczna grupę, lecz w żadnej nie stanowi większości. Te gminy to na przykład: Cisek – 42 proc., Strzeleczyki – 41 proc., Zębowice – 42, Biała – 42 proc., Kolonowskie 41 proc.

Jednakże – co warto odnotowania – powyższe dane nie są zgodne z procentem ludności deklarującej używanie w domach języka mniejszości. Często jest tak, że o wiele większa liczba osób deklarowała używanie języka niż przynależność do mniejszości. I tak we wspomnianej gminie Brzeg tylko 35 osób nazwało siebie mniejszością, ale już aż 173 osoby używają na co dzień języka mniejszości. Oczywiście tak spore różnice występują tylko w tych gminach, gdzie ogólnie procent mniejszości jest niewielki. Jednak i w liczniejszych pod tym względem gminach zaobserwowano ciekawe zjawiska – oto na przykład w gminie miejsko – wiejskiej Kluczbork 3877 osób, to jest 9,8 proc. Mieszkańców, zadeklarowało przynależność do mniejszości, lecz tylko 2564 do używania jej języka – różnica wyniosła zatem ponad 1 300 osób.

Jak już wspomniałem – aż 88,8 tysiąca osób podało na Opolszczyźnie język niemiecki, jako ten, który używa się w domu. Dla porównania – w sąsiednim województwie Śląskim, gdzie mieszka drugie pod względem liczebności skupisko ludności niemieckojęzycznej – 48 tysięcy mieszkańców tamtego regionu wskazało na ten język, chociaż w liczbach bezwzględnych w oba województwa zamieszkuje taka prawie taka sama

(108 tysięcy do 104) liczba osób używających w kontaktach domowych języka niepolskiego.

Ślązacy

Wyniki spisu pokazały także jeszcze jedno zjawisko. Trudno nazwać je nowym. Bardziej adekwatne będzie pokazanie jego nowej jakości. Najliczniej bowiem reprezentowaną w Polsce mniejszością okazali się Ślązacy. Nie miejsce tu na analizę przyczyn dlaczego tak się stało – ważne jest, że na obszarze dwóch województw – Śląskiego i Opolskiego – które do tej pory były uważane za domenę mniejszości niemieckiej, a osoby posługujące się gwara śląską czy manifestujące swoją śląskość zaliczano albo do mniejszości niemieckiej, albo polskiej większości – pojawiła się silna poczuciem odrębności grupa. Grupa, którą dziś zalicza się do mniejszości etnicznej (w spisie jeszcze tego nie było) i która stara się podnieść swój status do rangi mniejszości narodowej.

Na Opolszczyźnie spis wykazał prawie 16,5 tysiąca osób posługujących się w domach gwara śląską i ponad 32 tysiące osób deklarujących narodowość śląską. Najliczniejszą pod tym względem gminą były Strzelce Opolskie – 1414 osób.

Wnioski

Wyniki spisu powszechnego były także dość powszechnym zaskoczeniem, zwłaszcza dla czynników oficjalnych i liderów niektórych mniejszości. Zakładano bowiem, że niektóre grupy są znacznie liczniejsze. Np. ministerstwo spraw wewnętrznych szacowało liczbę mniejszości niemieckiej na 300 tysięcy do pół miliona. Białorusinów i Ukraińców na po 200-300 tysięcy. Oczywiście w spis wkradły się błędy – zarówno wynikające z nierzetelności ankierów, jak i zakorzenionej wśród wielu osób obawy do ujawniania swojej przynależności, niemniej trudno przypuszczać, by błąd tym spowodowany był aż tak duży. Warto też zauważyć, że aż 774 tysiące osób nie określiły w żaden sposób swojej narodowości – 1 miliona mieszkańców Polski. Prawdopodobnie wiać wśród tej grupy należy doszukiwać się przedstawicieli mniejszości brakujących wobec oficjalnych szacunków.

Ponieważ był to pierwszy spis, w którym tak dokładnie badano skład narodowościowy Opolszczyzny, nie dysponujemy podobnym materiałem porównawczym sprzed kilkunastu czy kilkadziesiąt lat, tj., od zakończenia wielkich ruchów ludnościowych po II Wojnie Światowej.

Ich ślady są obecne do dziś – wystarczy prześledzić rozkład gmin Opolszczyzny, gdzie występuje mniejszość niemiecka i śląska, by dość dokładnie wskazać te regiony, z którym po 1945 roku wysiedlono w Niemców (lub osoby za Niemców uznane). Oczywiście po upływie ponad 60 lat od tamtych wydarzeń granice te nie SA już tak wyraźne – pozostały jednak po nich ślady. Z drugiej strony, na co wskazują kolejne, po 2002 roku, wybory samorządowe i parlamentarne – liczba mniejszości niemieckiej na Opolszczyźnie zdaje się stale maleć, także uwzględniając frekwencję wyborczą (bardzo wyraźny spadek ilości głosów w skali kraju ze 130 tysięcy do 40 tysięcy w ciągu około 10 lat). Jednak ponieważ przedstawiciele mniejszości śląskiej nie mają swoich reprezentantów w parlamencie, a w wyborach samorządowych nie głosowano dotychczas na kandydatów z tej opcji – trudno jest wyciągnąć głębsze wnioski co do liczebności tej grupy.

Wszystko to sprawia, że dane spisu powszechnego są już w pewnej mierze nieaktualne, gdyż po wejściu Polski do Unii Europejskiej i zmianie realiów społeczno-ekonomicznych jego wyniki dotyczą po prostu innej rzeczywistości, sprzed siedmiu lat i chociaż taki dystans czasowy może się wydawać bardzo krótki, to jednak dynamiczny rozwój Polski w ostatnich latach mocno zweryfikował jego wyniki i sprawił, że przynajmniej w tej mierze potrzebne są stałe i częste badania.

Przypisy:

¹ Różnice w cytowanych danych nie są wynikiem błędu, lecz wynikając z tego, że pytania od narodowość, język etc. znajdowały się w kilku miejscach ankiety spisowej. Nie wnikając w metodykę takiego, a nie innego jej konstruowania musimy po prostu przyjąć to do wiadomości. Zresztą różnice (88,8 i 86 tysięcy) nie są na tyle istotne, by diametralnie zmieniały obraz Opolszczyzny, pod względem językowym.

Wybrana literatura i źródła:

Obraz społeczny Śląska na przełomie wieków, red. Zdzisław Pisz, Opole 2004.

Colloquium Opole 2007. Mniejszości narodowe i etniczne - edukacja i kultura, red. Stanisław Senft, Aleksandra Trzcielińska-Polus, Opole 2008.

Ludność, zatrudnienie, rynek pracy na Śląsku w świetle Narodowego Spisu Powszechnego 2002 r., red. Robert Rauziński, Kazimierz Szczygielski [w:] „Śląsk Opolski” 2005, nr 3.

Sytuacja demograficzna Śląska w świetle Narodowego Spisu Powszechnego 2002 r., red. red.

Kazimierz Szczygielski [w:] „Śląsk Opolski”, 2004, nr 4.

Wyniki spisu powszechnego na podstawie oficjalnych danych, opublikowanych na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Slovanský svět očima badatelů a publicistů 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 50. výročí úmrtí Ludvíka Kuby (Opole 16. – 17. listopadu 2006), red. P. Kaleta, L. Tyllner, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2007, ss. 243

Prezentowana publikacja stanowi pokłosie międzynarodowej konferencji naukowej towarzyszącej VIII Dniom Łużyckim w Opolu, które odbyły się w listopadzie 2006 roku (zob. „Zeszyty Łużyckie” t. 41, s. 200-202). Tom nie posiada ściśle sorabistycznego profilu, spośród wszystkich dwudziestu dwóch artykułów tylko dziewięć można określić jako łużycoznawcze lub traktujące o Łużycach w znacznym stopniu.

Teksty ujęte w publikacji podzielono na trzy części, zatytułowane *Ludvík Kuba*, *Další badatelé ve slovanském světě* oraz *Slovanské problémy*. W tym miejscu w pierwszej kolejności i szerzej zostaną omówione sorabica, reprezentowane we wszystkich rozdziałach. Szczególną uwagę poświęcono możliwości wykorzystania danych referatów w badaniach nad współczesną kulturą łużycką. Inne artykuły slawistyczne klasyfikuje się według tematyki, wspomina z tytułu lub pokrótce opisuje w odniesieniu do tekstów łużycoznawczych.

***

Przy niniejszym omówieniu przyjęto między innymi kryterium ewentualnego zastosowania artykułów w analizie stanu kultury łużyckiej schyłku XX i początku XXI wieku. Większość publikowanych w ostatnich latach tomów zbiorczych o tematyce sorabistycznej w bardzo ograniczonym zakresie prezentuje badania dotyczące najnowszych dziejów narodu łużyckiego. We współczesnej sorabistyce stosunkowo niewiele uwagi poświęca się specjalistycznym analizom aktualnej sytuacji Łużyczan, przeprowadzanym z zastosowaniem narzędzi badawczych zaliczanych do antropologii (antropologii kulturowej, społecznej, etnologii, etnografii), kulturoznawstwa, socjologii czy historii. W podobnych publikacjach zdecydowanie przeważają rozważania oparte na źródłach dotyczących

dawniejszych okresów historii Łużyczan, zwłaszcza drugiej połowy wieku XIX oraz wieku XX, do II wojny światowej włącznie. Również prezentowany tom pokonferencyjny nie wykracza poza tę cezurę.

Interesująca wydaje się możliwość twórczego wykorzystania dawniejszych osiągnięć badawczych we współczesnych naukach humanistycznych, a dokładniej w dziedzinach, których przedmiotem zainteresowania jest współczesność. Dokonania L. Kuby oraz innych znaczących badaczy Słowiańszczyzny działających w XIX i na początku XX wieku należałoby poddać krytycznej analizie zgodnie z dzisiejszymi kryteriami oceny badań naukowych.

Tytuł tomu nie konkretyzuje jakiego typu analizy w nim zawarto. W większości przyczynków omawia się elementy życiorysów danych badaczy, znacznie rzadziej zawierają one ocenę metodologii badań. Równocześnie nie zawsze zaznacza się barierę metodologiczną oddzielającą L. Kubę oraz jemu współczesnych naukowców i badaczy od dzisiejszej nauki, w tym etnologii. Tego typu analizy konfrontatywne należy uznać za szczególnie wartościowe, stąd zostały one wyróżnione poniżej, wraz z referatami przydatnymi w rozważaniach nad kondycją dzisiejszej kultury łużyckiej.

***

Rozdział pierwszy otwiera łużycoznawczy artykuł z dziedziny muzykologii: *Literární, hudební a výtvarné dílo Ludvíka Kuby jako jedinečný pramen výzkumu lužickosrbských smyčcových chordofonů* P.Ch. Kaliny. Analizie poddano dwa typy tradycyjnych skrzypiec łużyckich, określono cechy, które czynią je niepowtarzalnymi na gruncie Słowiańszczyzny. Następnie scharakteryzowano trzy płaszczyzny działalności L. Kuby (literacką, muzyczno-zbieracką i artystyczną), podkreślając jego zasługi dla badań zarówno nad łużyckimi instrumentami smyczkowymi, jak nad łużycką kulturą muzyczną w ogóle. Kalina w toku pozornie specjalistycznego, muzykologicznego wykładu porusza dwa zagadnienia, które, przy pewnym uogólnieniu, mogą być istotne dla badaczy współczesnej kultury łużyckiej. Po pierwsze rozważa, czy dzisiejsze konstruowanie i użytkowanie łużyckich skrzypiec jest próbą utrzymania, czy odbudowy

łużyckich tradycji muzycznych. Następnie zaś autor opisuje dzisiejszą ingerencję w metody budowy i stosowania dawnych prostych, amatorskich instrumentów, skutkującą powstawaniem profesjonalnego sprzętu muzycznego obsługiwanego przez wykształconych muzyków. Uwagi te można wykorzystać w dyskusji nad charakterystyką współczesnej kultury łużyckiej jako skansenu bądź kultury żywej, ewoluującej, nowoczesnej, choć kultywującej tradycję, z której czerpie w sposób twórczy. Podobne rozważania prowadzą zatem do konfrontacji dwóch metod konstruowania dzisiejszej kultury łużyckiej – poprzez kontynuację kultury skostniałej lub jej współczesną rekonstrukcję, w oparciu o elementy tradycji. Autor artykułu nie zajmuje jednoznacznego stanowiska w tej dyskusji, jednak opis przejścia od folkloru do folkloryzmu może stać się argumentem dla jednej ze stron.

W rozważaniach P.Ch. Kaliny nie zabrakło krytycznych uwag na temat metodologii gromadzenia, zapisu i opracowywania materiałów przez tytułowego badacza, ponieważ „Ačkoliv Ludvík Kuba tvořil své teze na základě evidentně kritického myšlenkového procesu, musíme být i my neméně kritičtí v hodnocení Kubových poznatků. Největším úskalím Kubových závěrů je, že přinašel zobecnění ověřené na nepatrném sumáři informací. Mnohdy dokonce generalizoval na základě výpovědi jediné pozorované entity” (s. 14). W związku z tym autor artykułu wnioskuje, że badania L. Kuby należy wykorzystywać tylko po uprzednim krytycznym przeglądzie i „historicko-systematické verifikaci” (s. 19). Kalina wspomina również pierwszego krytyka Kuby, którym był A. Černý (s. 14-15).

J. Łuścianski (*Ludvík Kuba wo Jakubje Barće-Čišinskim*) przedstawił bogate w cytaty sprawozdanie dotyczące znajomości L. Kuby i J. Barta oraz pisemnych relacji czeskiego badacza z jego pobytów na Łużycach, z wyróżnieniem tekstów zawierających notatki o Čišinskim lub do niego adresowanych. Artykuł traktuje o refleksjach tylko jednego z tytułowych twórców, ponieważ nie odnaleziono odnośnych materiałów autorstwa łużyckiego poety. Łuścianski dla uzupełnienia braków w źródłach stawia tezy o możliwych reakcjach Čišinskiego na listy Kuby i jego twórczość malarską o tematyce łużyckiej.

Artykuły sorabistyczne umieszczone w drugiej części tomu (*Další badatelé ve slovanském světě*) traktują o łużyckich akcentach w życiorysach

slawistów pochodzących z różnych obszarów Słowiańszczyzny, lub też o działalności znakomitych Łużyczan, jak w przypadku przyczynku Z. Kościówa (*Polskie epizody w twórczości Jurija Pilka*).

M. Völkel zajął się periodyzacją i charakterystyką bułgarsko-łużyckich kontaktów kulturalnych w XIX i pierwszej połowie XX wieku, z wyróżnieniem postaci bułgarskiego poety Kirila Christowa (*Słowjanska Łužica w tworzeniu Kirila Christowa*). Zagadnienie to jest rzadko omawiane, a tym samym stosunkowo mało znane.

Szerzej dostępne są natomiast opracowania na temat czeskich sorabofili i sorabistów, zwłaszcza prołużyckiej działalności A. Černego, przypomnianej ostatnio w związku ze 140 rocznicą jego narodzin między innymi w publikacji zbiorowej *Praha a Lužičtí Srbové* (zob. „Pro Lusatia”, t. 6, s. 97-100). W omawianym tutaj tomie znalazł się artykuł *Adolf Černý – etnograf Serbołużyczan* P. Kalety, autora monografii na temat A. Černego (zob. „Zeszyty Łużyckie” t. 41, s. 205-209). V. Velek w artykule *Josef Páta a lužickosrbská hudba* podjął analizę wycinka prołużyckiej działalności innego czeskiego działacza, jednego z następców A. Černego. Z kolei związków jakie z Łużycami, Łużyczanami oraz znawcami i przyjaciółmi Łużyc łączyły J. Karáska dotyczy obszerny tekst M. Černego (*Zájem česko-vídeňského slavisty Josefa Karáska o písemnictví a kulturu Lužických Srbů*).

Zamieszczone w tomie sorabica w przeważającej ilości dotyczą zagadnień etnologicznych, niektóre jednak mają charakter historiograficzny, jak *Wilhelm Bogusławski (1825-1901) – autor Rysu dziejów serbołużyckich* P. Pałysa, czy *Eksystuje słowjanski svěť w dotalnej historiografiji Budyšina?* M. Šoľty-Scholze, jedyny w III rozdziale przyczynek łużycoznawczy .

***

W rozdziale *Ludvík Kuba* obok tekstów sorabistycznych znalazły się również artykuły traktujące o innych dziedzinach badań tytułowej postaci. Artykuł L. Tyllnera *Folkloristické dílo Ludvíka Kuby a současnost* ma stanowić pewną rehabilitację L. Kuby w czeskiej nauce. Autor określa związki badacza z systemem komunistycznym, podkreślając, że sfera zainteresowań badawczych uczyniła z niego faworyta ówczesnych władz,

tytułowanego Artystą Narodowym. Na fali pochwał pod adresem Kuby powstała monografia na jego temat, autorstwa Josefa Stanislava, przez Tyllnera określanego jako „prominent komunistického režimu” (s. 41). Właśnie warunki, w jakich ten czeski artysta i naukowiec zyskał popularność, jak również okoliczności powstania jedynej jak dotychczas kompleksowej publikacji omawiającej jego działalność, są przyczyną, z której postać L. Kuby przestała być traktowana w rodzimej nauce poważnie i obiektywnie. Autor artykułu podjął bardzo interesującą analizę konfrontatywną metod badawczych stosowanych przez L. Kubę z trendami panującymi w etnografii, folklorystyce czy etnomuzykologii po roku 1989 r. Zestawienie takie dowodzi, że Kuba był badaczem rzetelnym, wielostronnym, wybitnym i nowoczesnym, także według niektórych kryteriów współczesnej nauki europejskiej. Nie był jednak bezbłędny, pewne jego tezy zostały obalone, ponieważ „chtěl dospět k důkazům, které by prokázaly přímou návaznost slovanských, zejména jihoslovanských národů na kulturu antickou”, starał się też „za každou cenu dokázat v konkrétních hudebních projevech slovanskou blízkost, když dnes (...) víme, že východní a jihovýchodní národy nám mohou být kulturně vzdálenější než třeba západní germánská kultura” (s. 45).

M. Zakić i S. Radinović, podobnie jak P. Kalina, omawiają zasługi L. Kuby dla dokumentacji stanu folkloru muzycznego na Słowiańszczyźnie w czasach jemu współczesnych. Artykuł M. Zakić *Istraživački rad Ludvika Kube u oblasti muzičkog folklor na prostoru Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Srbije* zawiera prezentację badań, jakie czeski etnomuzykolog przeprowadził na danych obszarach w przedmiocie tradycyjnych instrumenów muzycznych. Znaczenie Kuby dla zachowania serbskich ludowych utworów wokalnych omówiono w tekście *Ludwig Kuba u formalnoj analitici srpskih vokalnih oblika* autorstwa S. Radinović.

W II części tomu zgromadzono teksty dotyczące badaczy i zbieraczy reprezentujących różne narodowości słowiańskie, zarówno w sensie pochodzenia danego ludoznawcy, jak i przedmiotu jego badań. Działacze przedstawieni w tej grupie artykułów tematyką łużycką zajmowali się najczęściej marginalnie lub wcale, analizując przede wszystkim kulturę i folklor ludności zamieszkującej ziemie polskie, czeskie, słowackie, śląskie, serbskie czy bułgarskie.

T. Smolińska w artykule *Kultura Słowian zachodnich w zainteresowaniach XIX-wiecznych ludoznawców (przykład Izmaila I. Sriezniewskiego, Oskara Kolberga, Lucjana Malinowskiego)* charakteryzuje ludoznawstwo uprawiane w XIX i na początku XX wieku między innymi pod kątem znaczenia szeroko rozumianej kultury ludowej dla pielęgnowania i pobudzania świadomości narodowej u Słowian, jak również w aspekcie ograniczeń stawianych przed ówczesnymi badaczami. Smolińska wspomina, że opinia publiczna i naukowa akceptowała wszelkie teorie i odkrycia z zakresu ludoznawstwa „podtrzymujące ducha” w narodzie, przy czym początkowo nie przyjmowano do wiadomości żadnej ich krytyki. Dalsze ograniczenia, wynikające właśnie z ideologiczno-narodowego charakteru folklorystyki i etnografii, polegały na niechęci do podejmowania badań terenowych poza rodzimym krajem słowiańskim. Uczeni i zbieracze, których działalność omówiono w artykule, wyróżniali się na tle ówczesnego ludoznawstwa właśnie zainteresowaniem kulturami innych narodów zachodniosłowiańskich. Tekst ten może stanowić wstęp do rozważań nad dzisiejszą oceną dziewiętnastowiecznych badań z zakresu etnografii czy antropologii kulturowej oraz ich dotychczasowym i potencjalnym wykorzystaniem we współczesnej nauce.

Wątek łużycki pojawia się tutaj w formie krótkiej charakterystyki materiałów łużyckich zgromadzonych przez O. Kolberga, który jednak nie zebrał ich osobiście i bezpośrednio na Łużycach, ale opracował na podstawie dawniejszych źródeł. Artykuł przybliży również przyjaźń Kolberga z Kubą. W zakończeniu autorka wskazuje na potrzebę zacieśnienia „współpracy specjalistów z Polski, Słowacji, Czech i Łużyc w badaniach nad zbieractwem i tradycją kulturową Słowian zachodnich”. Jest to zagadnienie odrębne, nieporuszane w pozostałych przyczynkach, między innymi z tej przyczyny warto się zastanowić, czy rzeczywiście jest ono godne uwagi i dyskusji międzynarodowej. Być może podobne postulaty należy uznać za anachronizm, odpowiadający dziewiętnastowiecznej idei wzajemności słowiańskiej, nie zaś warunkom nowoczesnej wymiany naukowej podejmowanej nie tylko pomiędzy Słowianami, ale między wszystkimi sławistami czy antropologami, bez względu na kraj ich pochodzenia. Niezwykle wartościowa wydaje się na przykład współpraca z naukowcami niemieckimi, których dziewiętnastowieczną metodologię

badania autorka wysoko ceni, czy z germanistami, którzy mogą wnosić istotne spostrzeżenia porównawcze przy charakterystyce łużyckiej kultury ludowej (podobnie jak i kultury zachodnich ziem polskich).

Ostatni rozdział tomu (*Slovanské problémy*) obok wspomnianego już artykułu sorabistycznego zawiera dwa teksty slawistyczne z zakresu etnologii (I. Slavec Gradišnik *Slovanski svet v obzorju slovenske etnologije*, M. Palříková *Slavistická problematika v Európe v kontexte tridsiatich ročníkov medzinárodného zborníka slavistov Ethnologia Slovaca et Slavica*). Autorzy nie omawiają osiągnięć naukowych czy zbierackich konkretnych postaci, w związku z czym dział ten odbiega nieco od tematu publikacji określonego w jej podtytule.

***

Pomimo rozbudowanego zespołu redaktorskiego nie udało się uniknąć niedociągnięć w korekcie językowej niektórych artykułów. W tekście T. Smolińskiej widoczne są błędy w zakresie składni (szyk zdania): „Oskar Kolberg (1814-1890) **zbierackie prace materiałów słowiańskich**, głównie pieśni, rozpoczął bardzo wcześnie, bo już na początku lat 40. XIX wieku. **Nie znaczyć to wcale musi**, że planował tym samym przygotowanie monografii” (s. 65, wyróżnienie B.I.), jak również błędy fleksyjne: „(...) **ukazują go** nie tylko **jako** nieocenionego dla kultury polskiej ludoznawcę, ale i badacza o szerokich horyzontach i **znawcy** dziedzictwa kulturowego Czechów” (s. 69).

Bożena Itoya (Warszawa)

Jazyk, jímž porozumíš větru. Antologie lužickosrbské poezie.

Edice Kvadria – svazek 5, wybral uspořádal a přeložil Milan Hrabal, ilustrace Isa Bryccyna, nakladatelství poezie Protis, Praha 2007, ss. 223

Milan Hrabal (ur. w 1954 r.), działacz kulturalny, poeta i tłumacz z Varnsdorfu jest autorem nowej publikacji *Jazyk, jímž porozumíš větru. Antologie lužickosrbské poezie* która stawia sobie za cel nawiązanie do ostatniej czeskiej antologii poezji serbołużyckiej *Vřesový zpěv* (1976 r.), autorstwa Josefa Suchého. W pracy M. Hrabal prezentuje 12 współczesnych poetów serbołużyckich. W antologii są przedstawieni znani i mniej znani twórcy, według własnego wyboru autora. Brakuje tutaj np. prac najpopularniejszych serbołużyckich autorów, Jurija Brězana lub Jurija Kocha, których dzieła literackie były w czeskim środowisku publikowane, Hrabal świadomie nie zamieścił tutaj także np. poezji dziecięcej czy tekstów piosenek.

Wstępem do publikacji jest może aż zbyt obszerna przedmowa (*Motýli nad Satkulou* - s. 9–22), autorem której jest etnolog i jeden z największych w Czechach znawców problematyki serbołużyckiej, Leoš Šatava. Podaje on tutaj ogólną charakterystykę serbołużyckich realiów i serbołużyckiej literatury (włącznie z poezją). Otwartą kwestią jest, czy publikacji nie posłużyłoby bardziej, gdyby przedmowa poświęcona była po prostu antologii i poezji prezentowanych autorów oraz ich doświadczeniom? W ten sposób o koncepcji antologii M. Hrabala czytelnik dowiaduje się dopiero w zakończeniu książki (*Poznámce překladatele* - s. 216–218).

Publikacja zawiera próby literackie czołowych przedstawicieli współczesnej poezji serbołużyckiej (np. Kito Lorenc czy Růža Domašcyna), ale i mniej znanych autorów (np. Pětr Thiemann czy Beata Nastickec). Częścią hrabalowych przekładów są medaliony z danymi z życiorysów poszczególnych autorów. Na końcu pracy autor załącza także medalion ilustratorki Isy Bryccyny (s. 198) oraz swój własny (s. 199). Ponownie nasuwa się pytanie, czy właściwszym nie byłoby informacje o tłumaczu i o samej publikacji umieścić na wstępie antologii? Z pewnością przydałoby to pracy przejrzystości.

Wybór poetów i ich dzieł nie jest uszeregowany ściśle chronologicznie, chociaż rozpoczyna się od przekładów najstarszego z prezentowanych poetów - Kito Lorenca (ur. w 1938 r.). Milan Hrabal publikuje tutaj przekłady własne i to wyłącznie z tekstów łużyckich (albowiem liczni autorzy piszą i po niemiecku). Z jego przekładów bije olbrzymi entuzjazm, pracowitość i zapał dla problematyki serbołużyckiej i tematyki współczesnej poezji Serbołużyczan, czasem jednak jego tłumaczenia są zbyt dosłowne, włącznie z niekiedy wtrącanymi łużyckimi wyrazami.

Hrabalowa antologia w sumie jest publikacją dosyć udaną, która pomyślnie nawiązuje do poprzedniej antologii wydanej w czeskim środowisku. Przykłady twórczości wybranych autorów (K. Lorenc, B. Dyrlich, B. Budar, M. Krawcec, T. Nawka, R. Domascyna, P. Thiemann, T. Meškank, M. Cuścyna, Lenka, L. Hajduk-Veljkovičowa, B. Nastickec) i próbek przekładów ich wierszy na język czeski mogą służyć dalszej popularyzacji literatury serbołużyckiej w czeskiej przestrzeni i poza jej granicami (np. na Słowacji i w Polsce). Do tego trzeba dodać i udaną szatę plastyczną książki.

Petr Kaleta (Praga)

KRONIKA

Międzynarodowa konferencja naukowa: *Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia ustawy serbołużyckiej.* Opole, 8 kwietnia 2008 r.

Uchwalony 23 marca 1948 r. przez sejmik Saksonii „Zakoń wo zachowanju prawow serbskeje ludnosće” regulujący położenie zamieszkującej w jej granicach mniejszości serbołużyckiej był w tym czasie w części Europy pozostającej w radzieckiej strefie wpływu wydarzeniem bez precedensu. Akt ten gwarantował tej mniejszości równouprawnienie w zakresie językowym, kulturalnym i oświatowym, a jego postanowienia po kilku latach zostały rozciągnięte także na mieszane etnicznie tereny Brandenburgii, a wiele powstałych na jego podstawie instytucji i uregulowań funkcjonuje na Łużycach do dziś. Zdaniem wieloletniego przewodniczącego Domowiny Kurta Krjenca „Serbski zakoń” był jedynym przykładem praktycznego wprowadzenia w życie „leninowsko – stalinowskiej polityki narodowościowej”. Miało to jednak swoją cenę. Domowina stała się jednym z „pasów transmisyjnych” rządzącej partii komunistycznej, a poza stosunkowo wąskim marginesem konfesyjnym w rejonach zamieszkałych przez katolików, całość życia narodowego uległa wszechstronnej indoktrynacji. Czy akt ten był więc dla „najmniejszego narodu słowiańskiego” dobrodziejstwem czy przekleństwem i czy rzeczywiście postawił Serbołużyczan w stosunku do innych mniejszości narodowych i etnicznych tej części Europy w uprzywilejowanej pozycji?

Odpowiedzi na te pytania poszukiwali uczestnicy zorganizowanej z inicjatywy Stowarzyszenia Polsko – Serbołużyckiego Pro Lusatia w dniu 8 kwietnia 2008 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Opolskiego międzynarodowej konferencji naukowej nt. „Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia ustawy serbołużyckiej”. Wzięli w niej udział naukowcy z Budziszyna, Gdańska, Ołomuńca, Opola i Szczecina.

Konferencję otworzył referat Ludwiga Eli, jednego z najwybitniejszych europejskich znawców problematyki mniejszościowej, który naświetlił okoliczności uchwalenia i wprowadzenia tego aktu prawnego oraz

jego skutki prawne i społeczne. (*Problemowy wobluk nastace, wobsah, realizacija a wuznam Serbskeho zakonja*). Problematyce łużyckiej poświęcone były także referaty reprezentującego Stowarzyszenie Polsko – Serbołużyckie Pro Lusatia Piotra Pałysa oraz Grzegorza Skrukwy z Uniwersytetu Szczecińskiego. Ten pierwszy przedstawił położenie kwestii łużyckiej i stosunek do niej państw słowiańskich w okresie bezpośrednio poprzedzającym uchwalenie Ustawy Serbołużyckiej (*Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945-1948*), zaś Grzegorz Skrukwa omówił poczynania prołużyckie w Polsce w latach 1945 – 1948, ze szczególnym uwzględnieniem ośrodka poznańskiego i osoby Stanisława Alojzego Matyniaka (*Ruch prołużycki w Polsce w latach 1945-1948*)

Następny blok tematyczny stanowiły referaty Krzysztofa Tarki z Uniwersytetu Opolskiego (*Litwini w Polsce po II wojnie światowej*) oraz Dariusza Szymikowskiego z Gdańska (*Kwestia kaszubska w pracach sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych 1989-2005*) poświęcone mniejszościom zamieszkującym północno – wschodnie i północne krańce Rzeczypospolitej – Litwinom i Kaszubom.

Ze względu na miejsce obrad nie mogło zabraknąć prac poświęconych tematyce śląskiej. Adriana Dawid przeanalizowała zagadnienie wieloetniczności Śląska w koncepcjach działaczy wywodzących się z szeregów Związku Polaków w Niemczech (*Kwestia wielonarodowości Śląska w koncepcjach opolskich Rodłaków 1945-1949*). Wystąpienia Zbigniewa Bereszyńskiego (*Niemiecka mniejszość narodowa na Śląsku Opolskim w świetle materiałów Wydziału II KW MO w Opolu*) oraz Mariusz Patelskiego i Małgorzaty Świder (*Między marcem 1968 a grudniem 1970 - Mniejszość niemiecka na Śląsku w świetle dokumentów KW PZPR w Opolu*) poświęcone zostały mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim.

Kolejna grupa to teksty obrazujące położenie mniejszości narodowych na obszarze Czech i Słowacji. Problematykę tę w przekrojowej perspektywie minionego stulecia przedstawiła Ada Paroń – Kuś (*Zarys polityki wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Czechosłowacji w XX wieku*). Kolejne wystąpienia koncentrowały się na położeniu niemieckiej i węgierskiej mniejszości narodowych w powojennej Czechosłowacji i wyszły spod piór Gabrieli Medved'ovej i Davida Hampla (*Postavení*

německé menšiny v Československu v letech 1945 – 1989) oraz Zdenki Novákovej i Pavla Krákory. (*Postavení maďarské menšiny v Československu v letech 1945 – 1989*).

Konferencji towarzyszyło spore zainteresowanie stacji radiowych i telewizyjnych., co dowodnie świadczy o aktualności problematyki mniejszościowej. Referaty przedstawione w kwietniu 2008 r. w Opolu mogą także stanowić doskonały punkt wyjścia do dalszych badań porównawczych nad położeniem mniejszości narodowych i etnicznych Europy Środkowej po II wojnie światowej.

NASI AUTORZY

- Tomasz C i e s i e l s k i – dr, Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego
- Tomasz D e r l a t k a – Juniorprof. Dr, Institut za sorabistiku Lipšćanskeje
uniwersity
- Bożena I t o y a – mgr, Wydział Filologiczny Uniwersytetu
Warszawskiego
- Mikołaj I w a n o w – dr hab. Prof. Uniwersytetu Opolskiego, Instytut
Historii Uniwersytetu Opolskiego
- Petr K a l e t a – doc. PhDr. Ph.D., Ústav slavistických a východoevropských
studií Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
- Goro Christoph K i m u r a – dr, Sophia University Tokyo
- Krzysztof K l e s z c z – dr, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu
Opolskiego
- Werner M e s c h k a n k – M ě š k a n k – mgr, Serbski Muzej Chošebuz
- Piotr P a ł y s – dr, Stowarzyszenie Polsko – Serbołużyckie Pro Lusatia
- Mariusz P a t e l s k i – dr, Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego,
Stowarzyszenie Polsko – Serbołużyckie Pro Lusatia
- Ken S a s a h a r a – mgr, Reitaku University Tokyo
- Krzysztof S t e c k i – mgr, Stowarzyszenie Polsko – Serbołużyckie Pro
Lusatia
- Jaroslav Š ů l a – PhDr. Csc, Hradec Králové